

Олександр Глотов, Борис Щавурський

Зарубіжна ЛІТЕРАТУРА

к л а с

Олександр Готов
Борис Щавурський

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 5 КЛАСУ
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2022

УДК 821(1-87).09(075.3)

Г 52

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140)

Підручник створено за Модельною навчальною програмою
«Зарубіжна література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автор Волощук Є.В.).

Глотов О. Л.

Г 52 Зарубіжна література : підручник для 5 кл. закладів
загальн. середн. освіти / О. Л. Глотов, Б. Б. Щавурський. —
Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2022. — с. : іл.

ISBN 978-966-10-6753-9

Зміст підручника відповідає Державному стандарту загальної
середньої освіти та Модельній навчальній програмі «Зарубіжна
література. 5–6 класи» (автор Волощук Є.В.).

Для учнів та учениць 5 класу.

УДК 821(1-87).09(075.3)

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:

<https://bohdan-books.com/6753-9/>

Тех. підтримка: (0352) 52-06-07, 067-352-09-89; admin@bohdan-digital.com

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

ISBN 978-966-10-6753-9

© О.Л. Глотов, Б.Б. Щавурський, 2022
© Навчальна книга — Богдан, виключна
ліцензія на видання, оригінал-макет, 2022

Шановні учні! Шановні учениці!

Перед вами з дитинства відкривається прекрасний світ рідної літератури. В душі на все життя залишаються великі й незабутні образи, створені українськими письменниками та письменницями.

А чи замислювалися ви над тим, що культура — витвір не тільки однієї нації, а всього роду людського?

Розкривши цю книгу, ви вперше потрапите у неосяжний, цікавий і захоплюючий світ Зарубіжної літератури, ознайомитеся зі скарбницею духовних багатств усього людства.

Вам, можливо, уже відомо, що слово «література» — латинського походження. У широкому розумінні воно означає сукупність рукописних та друкованих творів народу певної епохи чи всього людства. Але ми будемо говорити не про усю літературу, а лише про її частину — літературу художню, літературу як мистецтво слова. Від інших видів літератури (наукової, офіційно-ділової тощо) вона відрізняється насамперед тим, що, зображаючи людське життя в художніх образах, має естетичне значення.

Творчість письменника чи письменниці — це особливий світ, неповторний і яскравий. У цій книзі до вас заговорять устами своїх героїв та героїнь найбільші майстри та майстрині слова, яких знають і люблять у різних куточках нашої планети. І хай між часом, у який вони творили, й сьогоднішнім часом лежать не роки, а багато століть, хай жили вони у різних державах і говорили різними мовами, цих письменників і письменниць єднає те, що зображали вони своїх героїв та героїнь з повагою і любов'ю.

Отож, мета цієї книги — допомогти вам почуватися затишно у світі зарубіжної літератури. Для цього треба вміти тільки одне — читати. А вміти по-справжньому читати — це означає проникнути у художню глибину творів, вловити найменші відтінки думок і почуттів автора чи авторки. І тоді перед вашими очима оживе сива давнина, заграє всіма барвами сьогоднішнього дня і прочиняться двері у майбутнє. Та повсякчас пам'ятайте, що кожний твір у цій

книзі — це не тільки праця письменника чи письменниці. Щоб його змогли прочитати і зрозуміти читачі і читачки інших країн, потрібні талановиті майстри художнього перекладу. Перекладачі та перекладачки повинні не тільки досконало знати мову, якою написано твір, а й уміти проникнути в розмаїття значень кожного слова, в неповторний дух того часу, у який він був написаний.

Ця книга допоможе вам глибше пізнати навколишній світ, розібратися у своїх думках, почуттях, потребах, пошуках, вона стане одним із джерел знань про багатовікову культуру людства.

Для літератури немає нічого неможливого, перед нею відкритий увесь світ. А, отже, він відкритий і перед вами. У світі художнього слова, розвіявши пелену часу, ви потрапите у чарівний світ казки, коли людство було ще дуже юним, як і його герої та героїні. А, можливо, ви побачите, як вовк-велетень Лобо бореться за своє життя і свободу з людиною.

Різні часи, різні епохи і різні країни, але єдиний світ... Він, цей світ, може бути добрим і злим, люблячим і байдужим, лагідним і жорстоким, казковим і буденним. Але незаперечним є те, що іншого світу у нас немає.

До речі, ознайомитися зі світом зарубіжної літератури і краще вивчити його вам допоможуть рубрики нашого підручника: Довідка, Словник, Цікавинки, Завдання, Словникова робота.

ВСТУП

Зарубіжна література — надбання світової культури. Оригінальна та перекладна література

У неосяжному космосі людського духу, світової культури є царини, де панують свої закони. Це — література. Неможливо визначити, коли людина вперше відчула дивовижну магію слова, проте результатом цього відкриття, зрештою, стали художні твори. Потрібно було знайти для вираження своїх думок і почуттів найточніші та найвиразніші звороти. Для цього необхідні були особливі слова, особливі мовні засоби — епітети, метафори, порівняння. Таємницю цієї своєрідної магії знають лише справжні письменники і письменниці. За допомогою художнього слова вони переносять нас у найвіддаленіші історичні епохи, у найекзотичніші країни, створюючи таким чином всесвітню літературу.

Література — країна вічно живих картин і почуттів. З її допомогою ми спілкуємося з усіма поколіннями, що жили до нас. Історія літератури відкриває перед нашими очима яскраву панораму життя людства. Письменник / письменниця змальовує почуття та вчинки людей і, користуючись художніми засобами вираження, змушує нас пережити, відчувати, перестраждати їх, наче власні.

Література кожного народу як у давнину, так і в наші дні була і завжди буде літературою про людину. Безмежне духовне багатство залишили нам книги. Читаючи їх, ми долучаємося до тисячолітнього інтелектуального досвіду людства. І якими б далекими не були одне від одного народи нашої планети, якими б несхожими були їхні культури, їх об'єднували й об'єднують усім зрозумілі почуття тривоги, хвилювання, турботи, радості. Недаремно ще в глибоку давнину виникли ідеї справедливості, вищої істини, гуманності. Саме ці думки надихали Гомера та Вільяма Шекспіра, Мігеля де Сервантеса і Йоганна Вольфганга Ґете, Олександра Пушкіна і Тараса Шевченка на створення вічних книг, знати які

варто усім людям, що хочуть бути розумнішими, добрішими, совісними, духовно багатшими. Без таких книг і без таких мислителів життя багато в чому втратило б свою повноту, змістовність, стало би значно біднішим.

* * *

Цей вечір — книга. Гарна й пишна
оправа з пурпуру на ній,
і розмика рука неспішна
гачок на клямрі золотій.

І, повен щастя, я читаю
сторінку першу в тишині,
і другу продивлюсь до краю,
а третю вимарю вві сні.

Райнер Марія Рільке

Книга

Шлях розвитку книги був довгим і складним. Який тільки матеріал не використовували люди для виготовлення книжок: глину, листя та кору дерев, шкіру тварин, бамбук, папірус, шовк.

Перші паперові книги з'явилися у Європі в XIII ст. Їх довгий час писали від руки. Одна книга виготовлялася 5-7 років і коштувала дуже дорого.

У XV ст. було винайдено спосіб друкувати книги. Перша друкована книга в Україні була видана Іваном Федоровим у 1574 році у Львові. Називалась вона «Апостол».

А наприкінці XX століття з'явилася електронна книга, яка з кожним роком набуває все більшого поширення.

*«Апостол»
Івана Федорова*

Цікавинки

У першій третині XIX століття для людей із порушеннями зору була створена спеціальна система письма — шрифт Брайля, — яка дозволяє незрячим і слабовзрячим людям читати і писати за допомогою дотиків. Шрифт був винайдений Луїсом Брайлем (1809–1852), який сам втратив зір і став учителем незрячих людей.

Працюємо творчо

1. Уявіть собі на хвилину наш світ без літератури і книги. Як ви гадаєте, чи могла би наша цивілізація у такому випадку повноцінно розвиватися? Як би виглядав такий світ і людина в ньому?
2. Що вам відомо про історію виникнення і розвитку книги? Пропонуємо розглянути можливість пошуку відповіді на це запитання таким чином:
 - у шкільній бібліотеці спробуйте знайти книги про книги, їх виникнення і розвиток;
 - спробуйте у пошуковій системі інтернету за допомогою ключових слів «історія книги», «друкарство», «видавнича діяльність» знайти таку ж інформацію;
 - підготуйте коротку розповідь про історію життя книги від давнини до сучасності.
3. Чи поділяєте ви думку деяких людей, що з подальшим розвитком цивілізації книга як така зникне? Як ви ставитеся до «електронних» книг?
4. Які вислови про літературу і книгу вам відомі? Чи є у вас улюблені письменники та письменниці і книги? Назвіть їх.

Оригінальна та перекладна література

При вивченні зарубіжної літератури чи не найважливішою проблемою є проблема художнього перекладу з оригіналу.

Оригінал — це художній твір, який став предметом перекладу на іншу мову.

Національну культуру письменники і письменниці збагачують не лише оригінальними творами, а й перекладами з інших літератур. Переклад — це передача тексту художнього твору засобами іншої мови.

Зараз уже ні в кого не виникає сумніву, що художній переклад — це теж мистецтво, і справжні перекладачі чи перекладачка повинні володіти неабияким письменницьким талантом.

Можна, звичайно, перекласти твір буквально, намагаючись якнайточніше відтворити кожне слово, але такий переклад навряд чи можна назвати художнім. Справжні перекладачі повинні прагнути до художньої точності, яка доволі часто відрізняється від буквальної. Художня точність дає читачам змогу зрозуміти, що саме хотів сказати автор і як він про це сказав.

Під час роботи перекладач стикається з розмаїтими труднощами. Основна з них полягає в тому, що словник однієї мови ніколи не збігається повністю зі словником іншої. Далеко не кожне слово однієї мови своїми змістовими відтінками відповідає лексичному значенню іншої. Наприклад, українське слово «гарний» у російській мові має такі відповідники: «красивый, приятный, умелый, хороший, вкусный».

Труднощі можуть виникнути й тоді, коли життя, зображене в оригіналі, чимось (побутом, звичаями, природою і т. д.) не схоже з життям народу, на мову якого робиться переклад.

Українська школа перекладу пишається іменами Миколи Зерова, Максима Рильського, Миколи Бажана, Василя Мисика, Бориса Тена, Миколи Лукаша, Григорія Кочура, Наталі Іваничук, Галини Кирпи та інших видатних майстрів і майстринь. Перекладені ними твори дарують читачам справжню естетичну насолоду; вони звучать природно і читаються легко.

Що ж потрібно для того, щоб перекладений з чужої мови твір став близьким і рідним, щоб він приваблював, а не відштовхував від себе? Звичайно, — і це одна з головних умов! — досконале володіння мовами: як рідною, так і мовою, з якої здійснюється переклад. Але цього замало. Перекладач повинен злитися з автором та його героями, зрозуміти і полюбити їх, проїнятися духом тієї епохи, в якій вони жили. Не менш важливим є вміння глибоко проникати у різноманітні значення кожного слова і в незбагненну силу поєднання тих чи інших слів.

Таким чином, мистецтво художнього перекладу — плід творчості, яку в деяких найкращих її зразках можна прирівняти до праці письменника. Крім того, слід пам'ятати, що далеко не кожна людина, навіть не кожний письменник може успішно працювати в цій галузі.

Засвоюємо прочитане

1. Чому художній переклад можна назвати мистецтвом?
2. Що потрібно для того, щоб художній переклад був вдалим?
3. Яких видатних українських перекладачів та перекладачок ви знаєте? У чому полягають їхні заслуги?

Працюємо творчо

1. Порівняйте варіанти перекладів фрагменту казки Оскара Вайлда «Хлопчик-зірка». Який, на вашу думку, є найвдалишим? Обґрунтуйте свою думку.

Once upon a time two poor Woodcutters were making their way home through a great pine-forest. It was winter, and a night of bitter cold. The snow lay thick upon the ground, and upon the branches of the trees: the frost kept snapping the little twigs on either side of them, as they passed: and when they came to the Mountain-Torrent she was hanging motionless in air, for the Ice-King had kissed her.

Колись давно два бідні лісоруби пробиралися додому через великий сосновий ліс. Була зима і дуже морозна ніч. Сніг густо лежав на землі та на гілках дерев: мороз продовжував ламати гілочки з кожного боку від них, коли вони проходили повз; і коли вони підійшли до Гірського Потoku, він нерухомо висів у повітрі, бо Король льоду поцілував його. *(Буквальний переклад)*

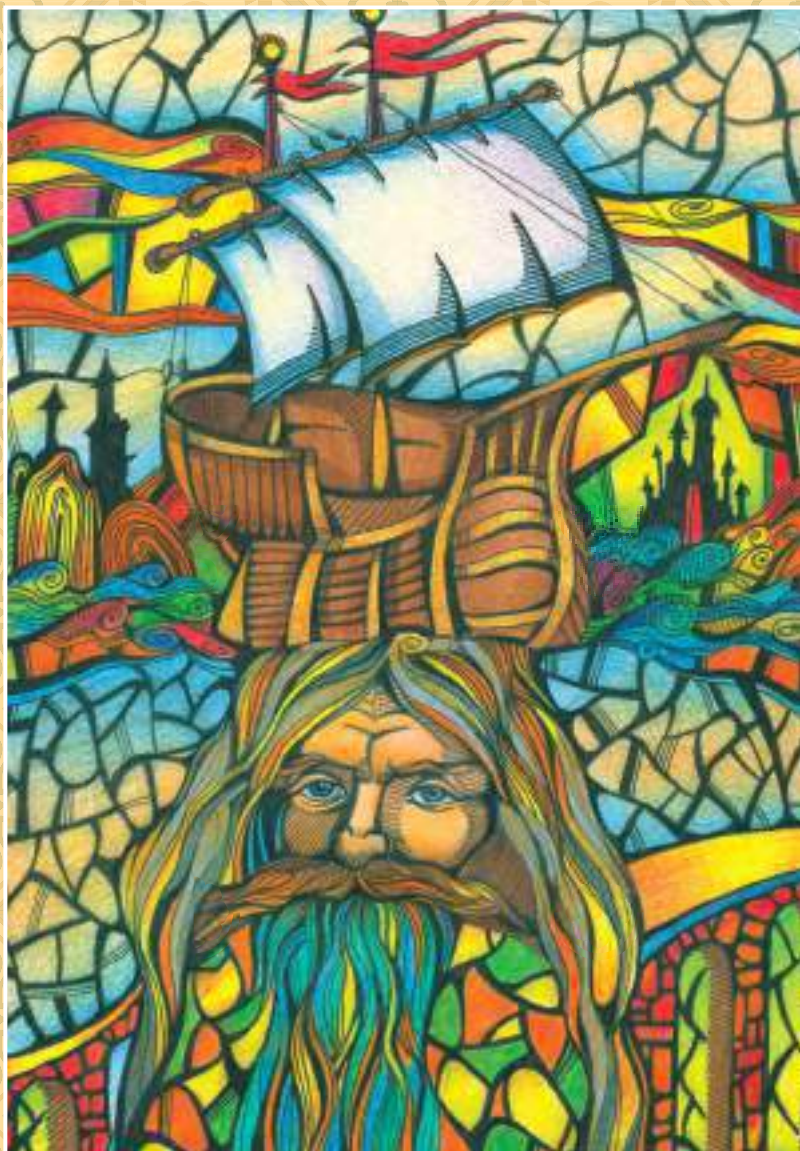
Два вбогі рубачі верталися крізь великий, смерековий ліс додому. Була зима, і ніч дуже холодна. Землю вкривав глибокий сніг. Його було багато також і на гілках дерев. Від морозу тріскали галузки на обох боках стежечки, якою проходили рубачі. А як прийшли вони до гірського струмка, то побачили, що він завис без руху в повітрі. Дід Мороз скував його своїм крижаним подихом. *(Переклав Михайло Лотоцький)*

Якось двоє бідних Лісорубів верталися додому, продираючись через великий сосновий ліс. Була зимова ніч, стояв пекучий мороз. Сніг товстою ковдрою покривав землю й гілля дерев, і коли Лісоруби продиралися крізь хащі, навкруги, потріскуючи, ламались перемерзлі галузки, а коли вони підійшли до Гірського Водоспаду, то побачили, що він нерухомо завис, бо його поцілувала Крижана Королева. *(Переклав Ілько Корунець)*

Давним-давно два бідні Дроворуби прокладали собі шлях додому через великий сосновий ліс. Стояла зимова морозна ніч. Земля та дерева були заметені снігом, маленькі гілочки потріскували від морозу, коли Дроворуби проходили повз них. І ось вони дійшли до гірської річки, яка нерухомо зависла в повітрі водоспадом, бо її поцілував Льодяний Король. *(Переклала Марина Зуєнко)*

БІБЛІЙНІ ПЕРЕКАЗИ

1

Біблія — духовна скарбниця людства

Біблія — це священна книга християн і водночас стародавня пам'ятка писемності, зібрання різних за формою та змістом релігійних і світських книг. У перекладі з грецької мови це слово означає «збірка книг». Біблія створювалася упродовж кількох століть — із XII століття до нашої ери по II століття нашої ери. Складається Біблія із двох великих частин: Старого Заповіту та Нового Заповіту або Євангелія. Старий Заповіт визнається як «Святе Письмо» юдеями та християнами, в той час як Новий Заповіт — лише християнами. Старий Заповіт написаний в оригіналі давньоєврейською мовою, яка тепер називається івритом, а Новий Заповіт — давньогрецькою мовою.

До Старого Заповіту входять пам'ятки давньоєврейської літератури — П'ятикнижжя, книги історичні, чотири книги Царств, збірки псалмів царя Давида (Псалтир), «Пісня пісень» царя Соломона та інші. У них розповідається про створення світу, землі та людини, про запровадження Божих законів, яких повинні дотримуватися люди, а також про угоду Бога з людьми. Новий Заповіт складається із чотирьох Євангелій — від Матвія, Марка, Луки й Іоанна, Діянь та послань апостолів й Апокаліпсиса (або Одкровення Іоанна). Центральною постаттю Нового Заповіту є Ісус Христос — Син Божий, який поєднав у собі божественне і людське начала.

Упродовж багатьох поколінь текст Біблії сприймався перш за все як релігійна норма та зібрання правил поведінки. Тому для багатьох людей ця книга є канонічною, тобто такою, яку треба сприймати не роздумуючи та не вагаючись.

Однак Біблія, як у Старому, так і в Новому Заповітах, достовірно показує життя єврейського народу у тих історичних обставинах, які дійсно були, тобто це — історичний документ. Біблія містить тексти, написані у різних літературних жанрах, декілька тисяч сю-

жетних оповідань з різними героями — як позитивними, так і негативними. Ці оповідання священники і просто читачі сприймають як повчальні напучування. Тобто, Біблія — це й художній витвір, написаний з певною виховною метою.

Біблія справила і надалі справляє великий ідейний та художній вплив на духовне життя народів багатьох країн. Біблійні образи надихали і надихають видатних письменників, художників, композиторів.

За час існування християнства Біблію перекладали на різні мови, якими говорили люди. Тепер існують переклади Священного Писання на 2932 мови народів світу.

На Русі в IX столітті переклали Біблію на старослов'янську мову творці сучасного кириличного алфавіту монахи Кирило та Мефодій. Найдавнішою пам'яткою, що дійшла до нашого часу, є Остромирове Євангеліє. У 1581 році з'явилась Острозька Біблія, а перший переклад Святого Письма сучасною українською мовою здійснили лише наприкінці XIX — на початку XX століть Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький та Іван Пулюй.

У XVI ст. в місті Острог уперше надрукували Біблію церковнослов'янською мовою

Працюємо творчо

Які мистецькі твори на біблійні теми вам відомі? Напишіть відгук на один із них.

Старий Заповіт

СТВОРЕННЯ СВІТУ

На початку, перед тим, як Бог усе зробив, не було нічого, крім Бога. Ні людей, ні місць, ні речей. Ні світла, ні темряви. Ні верху, ні низу. Ні вчора, ні завтра. Тоді Бог почав діяти. Спочатку Бог створив небо й землю. І земля була безформна й пуста. І темрява була над безоднею. Тоді Бог промовив: «Хай буде світло!» І повстало світло. І назвав Бог світло Днем, а темряву Ніччю. І був вечір, і був ранок, день перший.

На другий день Бог впорядкував води океанські, моря і озера під Небесами. На третій день Бог сказав: «Нехай суходіл стане видний». І так сталося. Бог також наказав з'явитися траві, квітам і кущам. І вони з'явилися. І був вечір, і був ранок, — день третій. Тоді Бог зробив сонце, місяць і так багато зір, що ніхто не може порахувати їх. І був вечір, і був ранок — день четвертий.

Морські істоти й птахи були наступні у Божому списку. На п'ятий день Бог зробив рибу, щоб вони наповнили земні води, й птахів, щоб населяли небо. І був вечір, і був ранок — день п'ятий.

Бог сказав: «Нехай виведе земля живу душу...» Кожна тварина була зроблена Богом того дня. І був вечір, і був ранок — день шостий. Шостого дня Бог зробив щось надзвичайне. Бог сказав: «Створімо людину за Нашим образом і за подобою, і хай володіють усією землею». І Бог на свій образ людину створив із глини, на образ Божий її він створив...

Бог сказав до Адама: «З усякого дерева, що в Раю, ти можеш їсти. Але з дерева пізнання добра й зла — не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш!»

І сказав Господь Бог: «Не добре, щоб бути чоловіку самотнім. Створю йому поміч...» Бог привів до Адама усіх птахів і звірів. Адам дав імена кожному з них. Але серед усіх птахів та звірів не було для Адама гідної пари.

Бог занурив Адама у глибокий сон. Узявши одне з ребер сплячого чоловіка, Бог виробив жінку із Адамового ребра. Жінка, яку зробив Бог, була досконалою парою для Адама. Бог зробив усе за шість днів. Потім Бог благословив сьомий день і зробив його днем відпочинку. У Едемському саду Адам та його жінка Єва слухалися Бога й були щасливі...

...аж поки одного дня...

«Чи Бог наказав: не їжте з усякого дерева раю?» — запитав змії Єву. «З плодів усіх дерев раю ми можемо їсти, але з плодів дерева, що в центрі раю, — Бог сказав: “Не їжте із нього, і не торкайтеся до нього, — щоб вам не померти”». «Умерти — не вмрете! — посміхнувся змії. — Станете ви, немов Бог». Єва захотіла плід того дерева. Вона послухалася змії і з'їла плід. Знехтувавши наказом Бога, Єва також дала їсти плід Адаму. Адам повинен був сказати: «Ні! Я не порушу Божого Слова».

Коли Адам і Єва згрішили, вони зрозуміли, що були нагі. Пошивши собі опаски з фігового листя, вони прикрили себе і заховались від Бога в кущах. Під час вечірньої прохолоди Бог прийшов у сад. Він знав, що зробили Адам і Єва. Адам звинувачував Єву, Єва звинувачувала змія. Бог сказав: «Змій буде проклятий; жінка родитиме дітей у муках». І до Адама сказав Він: «За те, що ти послухав голосу жінки своєї та їв з того дерева, проклята через тебе земля... Тернину й осот вона буде родити тобі... У поті лица твого їстимеш твій хліб». Бог вигнав Адама і Єву з чудового саду. Через те, що вони згрішили, вони були відділені від Бога. Бог зробив полум'яного меча, щоб не пускати їх усередину.

Засвоюємо прочитане

Уважно прочитайте міф про створення світу. Дайте відповіді на запитання:

1. За скільки днів Бог створив світ?
а) 3; б) 5; c) 6; d) 7.
2. На який день Бог почав творити живих істот?
3. З чого Бог створив тіло Адама?
4. Де поселив Бог Адама та Єву?
5. Як Бог назвав сьомий день, коли Він не творив нічого?

Працюємо творчо

1. Подумайте, чому Біблію називають священною Книгою.
2. Спробуйте знайти послідовність у діях Творця в історії про створення світу.

Новий Заповіт

НАРОДЖЕННЯ ІСУСА

Колись давно Бог послав янгола Гавриїла до молодії дівчини на ім'я Марія. Він сказав їй: «Ось ти в утробі зачнеш, і Сина породити, і даси Йому ймення Ісус. Він же буде Великий і Сином Всевишнього званий...І повік царюватиме Він...» «Як же станеться це, коли мужа не знаю?» — здивовано запитала дівчина. Янгол сказав Марії, що дитина прийде від Бога. Людського батька не буде. Потім янгол сказав Марії, що її двоюрідна сестра Єлисавета також народить дитину у доволі похилому віці.

*Тарас Шевченко.
«Свята родина»*

Марія була заручена з чоловіком на ім'я Йосип. Йосип був зажурений, коли дізнався, що Марія чекає дитину. Уві сні Божий янгол сказав Йосипу, що ця дитина — Божий Син. Йосип мав допомагати Марії доглядати за Ісусом. Йосип довіряв і корився Богу. Він також корився законам своєї країни. Через новий закон він і Марія пішли до місця свого народження, Віфлеєму, для перепису населення. Марія була готова народити дитину. Але Йосип не міг ніде знайти кімнати. Усі заїзди були переповнені. Нарешті Йосип знайшов хлів. Там і народилося немовля Ісус. Його мати поклала Його у ясла, в які звичайно клали їжу для худоби.

Поблизу пастухи охороняли свої стада. Їм з'явився Божий янгол і розповів про чудову новину. Раптом з'явилося багато янголів, які хвалили Бога, кажучи: «Слава Богу на висоті, і на землі мир, у людях добра воля!», тож пастухи поквапились до хліву. Побачивши немовля, вони розповіли усім про народження Спасителя.

Через сорок днів Йосип і Марія понесли Ісуса до храму в Єрусалимі. Коли Марія разом з Йосипом принесли Ісуса до храму, їх там зустрів сивий старий Симеон, який чекав зустрічі з Господом уже багато років. Перед смертю старець Симеон сповістив, що Немовля, яке йому нарешті судилося побачити, вийде «на служіння спасіння людей» і промовив: «Нині відпускаєш раба Свого, Владико, за словом Твоїм із миром, бо побачили очі мої Спасіння Твоє».

Трохи пізніше особлива зірка привела мудреців зі східної країни до Єрусалиму, точно до дому, де жили Марія з немовлям Ісусом. Ставши на коліна, мудреці дали Ісусу багаті дари золота й пахоців. Про них почув цар Ірод, який хотів убити Ісуса. Лихий правитель винищив усіх немовлят у Віфлеємі. Та попереджений уві сні Йосип забрав Марію та Ісуса до Єгипту. Після смерті Ірода вони повернулися до міста Назарет біля Галілейського моря.

Засвоюємо прочитане

1. З ким була заручена матір Ісуса Христа?
2. Хто явився Йосипу уві сні?
3. Від чого має спасти Ісус людей своїх?

ПРИТЧА ПРО ДОБРОГО САМАРЯНИНА

«Учителю, що маю зробити, щоб мати вічне життя?» Чоловік, який поставив це питання, був законником, який намагався випробувати Ісуса. «Що в законі писано, як ти читаєш?» — запитав у відповідь Ісус.

«Люби Господа Бога свого... і ближнього свого, як самого себе, — сказав чоловік. — А хто є моїм ближнім?»

Щоб відповісти на запитання того чоловіка, Ісус розповів про людину, яка подорожувала дорогою з Єрусалиму до Єрихону. На неї напали розбійники. Вони вкрали усе, що могли знайти, навіть одяг бідлашного мандрівника. Вони також його дуже покалічили й покинули біля дороги напівмертвим.

Випадково поряд проходив священник. Він не допоміг пораненому, більше того — коли побачив чоловіка, що стікав кров'ю, то перейшов на інший бік дороги. Скоро почувлися кроки іншої людини, що наближалася. Це був левит — людина, яка допомагала священникам у храмі. Він підійшов, подивився на поранену людину і покинув її, не допомігши.

Нарешті поруч проходив самарянин. Євреї ненавиділи самарян. Самарянин зупинився, щоб допомогти, став навколішки, обережно приклав ліки і перев'язав рани чужинця. Потім він допоміг пораненому сісти на свого власного осла. У заїжджому дворі самарянин доглядав за чоловіком усю ніч. Уранці він заплатив господареві того двору, щоби той дбав про мандрівника доти, доки він не одужає.

Рембрандт.
«Добрий Самарянин»

Історія скінчилася. «Котрий же з цих трьох був ближній?» — запитав Ісус. «Той, хто змилосердився над ним», — відповів книжник. «Іди, — і роби так само!» — сказав Ісус.

Засвоюємо прочитане

1. Про кого розповідається у притчі?
2. Хто познущався над нещасним мандрівником?
3. Хто допоміг побитому єврею?

Працюємо творчо

1. Подумайте, чого вчить ця притча. Як треба ставитися до інших людей?
2. Напишіть невеликий твір про роль доброти у житті людини.

У СВІТІ КАЗОК

2

Казки народів світу

Давно, в дитячий любий вік,
в далекім ріднім краю
я чула казку. Чула раз,
а й досі пам'ятаю.

Леся Українка

Казка черпає свою снагу
з того джерела, що дає
життя всьому новому.

Брати Грімм

* * *

Затишно дітям в пазусі казок.
Отак би й слухав про царя Салтана
або про те, як весело козак
обманював турецького султана.
Про карих коней з полуменем грив,
про чаклуна, що все на світі може.
І хто б там що кому не говорив,
а згине зло і правда переможе!

Ліна Костенко

Чи сподобався вам вірш про казку видатної української поетеси Ліни Костенко? Про героїв яких казок згадано у ньому? Які ще українські казки і казки інших народів світу ви читали? Яку основну особливість казок зауважила авторка вірша? Зачитайте ці рядки.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЇЇ ЖАНРИ

Як і художня література, усна народна творчість є одним із видів мистецтва слова. Проте, якщо література — мистецтво індивідуальне, тобто створене тим чи іншим конкретним автором, то усна народна творчість — колективний витвір народу. Художня література, крім того, має свого постійного посередника — книгу, тоді як твори народної творчості поширюються усно і зберігаються у народній пам'яті. Література з'явилася пізніше, ніж усна народна творчість, і завжди, хоча й по-різному, спиралася на її багатий досвід. Одночасно літературні твори здавна проникали в усну народну творчість, роблячи її ще багатшою і розмаїтішою.

Потрібно знати і пам'ятати, що усна народна творчість має ще й іншу назву — **фольклор**. Це слово походить від англійського словосполучення *folk lore*, що в перекладі означає «народна мудрість», «народне знання».

Усна народна творчість кожного народу неповторна, як і його історія, звичаї, культура. Думи та коломийки, наприклад, притаманні тільки українському фольклору, юнацькі пісні — південним слов'янам тощо. Самобутні й ліричні та героїчні пісні кожного народу. Навіть у найкоротших творах фольклору — прислів'ях і приказках — кожен народ передає ту чи іншу думку на свій лад. І коли ми говоримо: «Мовчання — золото», то японці з їхньою любов'ю до квітів скажуть: «Мовчання — квіти».

Одними з найулюбленіших фольклорних жанрів народів світу є прислів'я та приказки. Без них не обходиться жодна література, жодна розмова. Ними користуються і в науковій суперечці, і в політичних промовах, і у філософських книгах. Прислів'я і приказки увібрали в себе народну мудрість, накопичену століттями, досвід десятків поколінь. Їм властива стислість і точність судження про найрізноманітніші сторони життя людини.

Чим же відрізняється прислів'я від приказки? На думку видатного вченого Володимира Даля, **прислів'я** — це коротка притча, в якій висловлено міркування, присуд, повчання. А **приказка** — це простий вислів без повчання, без судження, без висновку. Прислів'ям властиве повне вираження думки, натомість приказка висловлює думку неповно, часто є частиною прислів'я.

Прислів'я

Не женися за двома зайцями,
бо й одного не впіймаєш.

Або пан, або пропав —
двічі не вмирати.

Береженого Бог береже,
а козака шабля стереже.

Приказки

Погнатися за двома зайцями.

Або пан, або пропав.

Береженого Бог береже.

Надзвичайно цікавим видом народної творчості є і загадки. Слово «**загадка**» походить від давньоруського слова «гадати», що означає «думати», «вгадувати». Загадки існують у кожного народу і часто дуже схожі між собою. З давніх-давен вони у цікавій формі передавали життєвий досвід і знання від старшого покоління до молодшого, розвиваючи спостережливість та уяву, образне мислення і кмітливість. Кожна загадка вказує на особливі ознаки і властивості певного предмета чи явища, вона ґрунтується на схожості та запереченні схожості. Народні загадки найчастіше короткі, стислі й містять у собі приховане запитання: «Хто це? Що це?» Багато загадок або написані віршем, або римуються.

Багата народна скарбниця загадок постійно поповнюється, оскільки сучасні дитячі поети створюють нові твори цього жанру.

Досить давнім за своїм походженням і не менш популярним жанром фольклору є **пісня**. Народні пісні мають багато різновидів: обрядові, трудові, історичні, календарні, весільні, похоронні, колискові тощо. Вони глибоко та всебічно розкривають життя того чи іншого народу, його славне минуле, звичаї, традиції, вірування, характер. З народними піснями пов'язані й літературні, які часто з плином літ стають народними.

Відомо, наприклад, що українських пісень записано понад 200 тисяч і цим далеко не вичерпується пісенне багатство нашого народу. Фахівці стверджують, що жодна інша нація у світі не може похвалитися такою кількістю пісень. У середині XIX століття відомий російський письменник, перекладач українських пісень та творів Тараса Шевченка російською мовою Микола Берг уклав антологію пісень багатьох народів світу. На першому місці він поставив ліричні українські пісні. Ось як він писав про них у передмові: «Чарівна, граційна і ніжна українська пісня. Скажу більше:

в ній є щось, що хапає за серце, щось глибоко задушевне... Ця чарівливість розлита в усьому, в словах і в порівняннях, а іноді й просто не знаєш, у чому: мило та й годі!»

Василь Гулак. «Наша дума, наша пісня...»

Словник

Фольклор — усна народна творчість.

Прислів'я — це стислий влучний народний вислів повчального змісту, побудований як завершене судження.

Приказка — це образний вислів, який дає яскраву оцінку певному явищу; побудований як незакінчена думка, але містить натяк на висновок.

Загадка — інакомовний опис одного предмета за допомогою опису іншого на основі їхньої подібності, яка і є підказкою для правильної відповіді. Часто вони віршовані.

Пісня — вірш ліричного або ліро-епічного характеру, мелодичний за своїм інтонаційним малюнком і призначений для співу.

Засвоюємо прочитане

1. Що таке усна народна творчість? Чи тотожні поняття «усна народна творчість» і «фольклор»?
2. Перечитайте уважно текст. Які різновиди усної народної творчості згадуються у ньому?
3. Чим усна народна творчість відрізняється від художньої літератури, а що між ними спільного?
4. Які самобутні жанри усної народної творчості створив український народ? У чому полягає відмінність між прислів'ям і приказкою? Наведіть приклади.
5. Знайдіть і выпишіть по 5 українських прислів'їв і приказок про дружбу.
6. Який вид усної народної творчості називається загадками?
7. У яких відомих вам казках трапляються загадки?
8. Що називається народною піснею? Назвіть її основні ознаки.
9. Які прислів'я та приказки про українську пісню ви знаєте?

Міркуємо над прочитаним

Оберіть 5–6 прислів'їв та приказок, які вам найбільше сподобалися, та поясніть, у яких життєвих ситуаціях їх можна використати.

Працюємо творчо

1. Як ви розумієте вислів «Усна народна творчість кожного народу неповторна...»? Чи справді це так? Спробуйте довести.
2. Чого навчають нас прислів'я та приказки? Підтвердіть це випадками зі свого досвіду.
3. Складіть невелике оповідання з 8–10 речень за своєю улюбленою приказкою або приказкою, запропонованою учителем / учителькою.
4. Розгляньте уважно лубок українського художника Василя Гулака «Наша дума, наша пісня...» (1918). Хто є автором цих поетичних рядків про пісню? Знайдіть, з якого твору взято ці рядки. Чи вдалося художникові відтворити основну думку поета?
5. Розкажіть про свою улюблену народну пісню за таким планом: а) коли і як познайомилися з піснею, б) яким настроєм вона пройнята, в) за що уподобали саме цю пісню, г) над чим вона спонукає замислитись.

ПРО НАРОДНУ КАЗКУ

Одним із найдавніших, найпопулярніших і найулюбленіших фольклорних жанрів є казка. Саме слово «казка» походить від слова «казати» — розповідати. Дослідники вважають, що це слово побутує у нашій мові ще з часів Київської Русі.

Казка — це один з найбільш поширених розповідних жанрів усної народної творчості про вигадані події, вигаданих осіб, дуже часто з участю фантастичних сил.

Споконвіку кожен народ у своїх казках плекав і передавав майбутнім поколінням найпотаємніші і, здавалось би, найнеможливіші мрії та сподівання на інше, краще життя, де панує справедливість і де добро завжди перемагає зло. Казки навчали бути стійкими у життєвих випробуваннях, не миритися зі злом, неправдою.

Годі, напевно, перелічити усі казки народів світу, настільки їх багато! Вчені умовно поділяють їх на три групи:

- ✓ Казки про тварин.
- ✓ Казки чарівні.
- ✓ Казки соціально-побутові.

Найголовнішою ознакою казок, які належать до першої групи, є те, що головними героями у них виступають тварини. Казки про тварин належать до найдавніших художніх витворів людства.

Не менш давніми за походженням є й чарівні казки. Інколи їх ще називають фантастичними. Це, наприклад, чеська народна казка «Дванадцять місяців», німецька — «Пані Метелиця» тощо. У чарівних казках головними героями часто є знедолені дівчина чи хлопець, які потрапляють в інший світ (дивний ліс, підземне чи морське царство), і там з ними відбуваються фантастичні події.

Незвичайність описуваного, надприродність, таємничість, чудесність подій є головними ознаками чарівних казок. Чарівні казки, на відміну від інших, мають свої «секрети» у побудові. Сюди можна віднести такий часто вживаний художній прийом як *трикратне повторення якого-небудь епізоду*, так звана *трикратність*. Водночас велику роль у чарівних казках відіграють *чарівні предмети* (скатертина-самобранка, чоботи-скороходи, сокира, що

сама рубає, тощо). Ці предмети зачаровані або здатні зачаровувати, вони приносять щастя, добробут і допомагають головним героям у різних життєвих ситуаціях.

З-поміж усіх названих груп казок «наймолодшими» є соціально-побутові казки. У них знаходять відображення різні сторони народного життя, а героями там найчастіше виступають селянин, мельник, коваль, пан, купець тощо. Соціально-побутові казки висміюють брехливість, зарозумілість, ледачість, скупість, а натомість прославляють чесність, працелюбство, доброту.

Головною ознакою цієї групи казок є їхній *реалізм, життєва правдивість*.

Усі без винятку казки є зразком національного мистецтва слова. Тому й не дивно, що їх залюбки читають і діти, й дорослі.

Іван Франко стверджував, що можна тисячу речей у житті забути, але тих хвилин, коли матір чи бабуся розповідали казки, неможливо забути ніколи.

Засвоюємо прочитане

1. З якими казками ви ознайомилися ще у дитинстві і хто вам їх розповідав / розповідала чи читав / читала?
2. Що називається казкою?
3. За якими ознаками казки поділяють на народні й літературні? Чим вони відрізняються одні від одних?
4. Які народні й літературні казки ви знаєте?
5. Назвіть головні ознаки казок про тварин, чарівних і соціально-побутових казок. Чим вони відрізняються між собою і що у них спільного?
6. Чи є у вас улюблена казка? Якщо так, то напишіть про неї невеликий відгук.

Словник

Казка — твір, в основі якого вигадані, фантастичні чи авантурні події.

АЛЕГОРІЯ

У молодших класах на уроках з читання та розвитку зв'язного мовлення вам, либонь, уже доводилося характеризувати особливості вдачі та зовнішності персонажів окремих творів дитячої літератури чи фольклору. Зокрема, уже знайомий вам Колобок є втіленням легковажності, безтурботності і самовпевненості, а Лисичка, яка зуміла його перехитрити, вирізняється підступністю та улесливістю.

Таким чином, персонажі казки постають у нашій уяві через зіставлення з іншими предметами чи явищами, які мають подібні властивості, ознаки. Можна сказати, що у взаємодії казкових персонажів перед нашими очима яскравіше і виразніше виявляються суто людські чесноти чи вади. Щоправда, розповідається про них не прямо, а опосередковано, за допомогою інакомовлення, або алегорії. Цікаво, що більшість образів тварин використовуються у сталих значеннях, за ними закріпилися певні риси людської вдачі: вовк — хижий, лисиця — хитра, заєць — боягуз, осел — впертий, баран — дурний. Втім, часто у фольклорі інших народів ті самі тварини можуть бути наділені іншими якостями, наприклад, в японській народній творчості лисиця — це мудрий звір-довгожитель, що володіє магією. Хоча алегоричні образи передусім притаманні таким жанрам, як байка, казка та притча, проте іноді вони трапляються навіть у малих фольклорних жанрах — прислів'ях та приказках.

Довідка

Казка «Фарбований шакал» входить у славетний збірник індійських народних казок та оповідей «Панчатантра» («П'ять кошків життєвської мудрості»). «Панчатантра» своїм корінням сягає у глибоку давнину — IV століття. Його авторство приписують легендарному мудрецеві Вішнушарману. У цій книзі в алегоричних образах тварин змальовано життя народу Давньої Індії. У «Панчатантрі» мирно співіснують і люди, і звірі, оскільки за масками, манерами поведінки

і характерами звірів вдумливий читач завжди розрізнить ту чи іншу людину. Дев'ять сюжетів давньоіндійського твору переробив (адаптував) для дітей Іван Франко у збірці казок «Коли ще звірі говорили» (1903). Є у Франковій книжці і його знаменитий «Фарбований Лис». Український письменник, взявши за основу лише сюжет індійської казки «Фарбований шакал», перетворив його у захоплююче оповідання про Лиса Микиту, яке стало чи не найпопулярнішою дитячою казкою з усієї казкової спадщини Івана Франка.

«Панчатантра» чи, вірніше, деякі казки, оповіді з неї, були відомі на наших землях ще з XIII ст., але найповніше її видання стало можливим лише у 1988 році завдяки перекладу Ігоря Серебрякова та Тамари Іваненко.

ФАРБОВАНИЙ ШАКАЛ

Індійська народна казка

В одній лісистій країні жив шакал на ім'я Чандара́ва. От якось, знемагаючи від голоду, він прибіг до міста, аби чимсь поживитися. Міські собаки помітили його й страшенно завалували, погналися за ним і почали шарпати за боки гострими зубами. Рятуючи своє життя, він, геть покусаний, забіг по дорозі в будинок фарбувальника, де стояв великий чан, повний синьої фарби. Ховаючись від переслідувачів, шакал ускочив туди і зробився такий синій, що собаки його не впізнали й порозбігалися. Чандарава подався світ за очі і зрештою прибився до лісу. Він був не схожий сам на себе, бо ж синя фарба надала йому зовсім іншої масті.

Побачивши цього дивного звіра з синьою, як у Шіви, шиєю, всі лісові жителі — леви, тигри, пантери, вовки та інші хижаки, сповнені неймовірного страху, кинулися врозтіч, примовляючи: «Хтозна-яку штуку втне цей заброда. Краще нам утекти від нього».

Чандарава збагнув, що вони перебувають у полоні страху, тож сказав: «О звірі, чому це ви, углядевши мене, стали розбігатися? Вам нема чого боятись! Сам Бра́хма, сотворивши мене сьогодні, звелів: «Там, де звірі не мають повелителя, віднині я тебе оголошую раджею над усіма ними і хай титулом твоїм буде раджа Какудрума. От я сюди й прибув, звірі, щоб прихистити вас під покровом парасольки моєї влади. Звуть мене Какудрума...». По цих

словах леви, тигри та інші тварини заволали до нього: «Повелівай, володарю!» Тоді він надав левові чину головного радника, тигра призначив постільником, пантері доручив охороняти скриньку, а вовка поставив вартовим біля входу. З родичами своїми — шакалами — він навіть розмови не заводив, а просто вигнав їх у ший, от і все. В царстві було так заведено: леви та інші звірі, промишляючи полюванням, всю здобич приносили йому, а він з висоти своєї царської влади розподіляв її поміж підлеглими.

Одного разу, прибувши на зібрання ради, Какудрума почув, що десь удалині страшенно завиває зграя шакалів. У нього від щастя навіть шерсть настовбурчилась, а в очах заблискотіли сльози радості. Не в змозі стриматись, він схопився і сам почав голосно вити.

Здивовані звірі вмить усе второпали і засоромлено похнюпили голови. Оговтавшись, загомоніли: «Ну й обдури́в же нас пройдисвіт. Це ж усього-на-всього нікчемний шакал, якого слід розшматувати!»

Той з переляку хотів, було, тікати, але не встиг: леви та його підручні роздерли шакалика на дрібні шматочки.

Переклали зі санскриту Ігор Серебряков і Тамара Іваненко

Ілюстрації Андрія Антоніва

Словник

Вчені-фольклористи були вражені схожістю казок, пісень, легенд, що належали різним народам. Спочатку це пояснювали спільним походженням близьких (наприклад, слов'янських народів), потім запозиченням: один народ переймав в іншого сюжети, мотиви, образи, додаючи до них щось своє, неповторне.

Сюжет — послідовність подій у художньому творі. Тож схожі **сюжети**, мотиви чи образи в усній народній творчості різних народів прийнято називати **мандрівними**, оскільки вони наче «мандрують» від однієї країни до іншої, від одного народу до іншого. Звичайно, це триває протягом багатьох століть. Наприклад, до мандрівних з повним правом можна віднести знаменитий сюжет про Фарбованого шакала.

Засвоюємо прочитане

1. Яким постає шакал Чандарава на початку твору?
2. Яка подія різко змінила життя Чандарави?
3. Як ставився шакал до своїх підлеглих і родичів? Чим можна пояснити таку його поведінку?
4. Чи вдалося Фарбованому шакалу до кінця владарювати? Що викрило героя казки?
5. Яким постає він перед нами у скрутну для нього хвилину: таким же сміливим, гордим чи іншим?

Міркуємо над прочитаним

1. Чи схвалюєте ви поведінку Чандарави? Поясніть свою думку.
2. Чому звірі так розправились зі своїм царем?
3. Що ви відчули, дізнавшись, як звірі викрили хитрого Чандараву?
4. Чи тільки Фарбованого шакала висміяв у казці безіменний автор? Обґрунтуйте свої міркування.
5. Яка головна думка твору?
6. Проти яких людських вад спрямована ця казка?

Працюємо творчо

1. Знайдіть у тексті казки «Фарбований шакал» незрозумілі слова та, користуючись довідковою літературою чи джерелами інтернету, запишіть у зошит значення цих слів.
2. Чи могла би бути іншою кінцівка казки? Запропонуйте свій варіант.
3. Порівняйте індійську народну казку «Фарбований шакал» і казку Івана Франка «Фарбований Лис». Які основні відмінності ви помітили?

Брати Якоб (1785–1863) і Вільгельм (1786–1859) Ґрімм були знаменитими збирачами та дослідниками казок. Вони народилися у німецькому містечку Ханау. У їхній сім'ї панував дух поваги до родини, особливої любові до вітчизни і рідного краю. Ще змалку братів полонила усна народна творчість, і з часом це захоплення стало справою усього їхнього життя.

Уже ставши відомими вченими, професорами університету й академіками, Якоб і Вільгельм зібрали та видали у 1812 році знамениті «Дитячі та родинні казки», опублікувавши понад 200 розмаїтих казок з різних регіонів Німеччини. Брати Ґрімм не тільки самі збирали і записували казки з уст селян-оповідачів, а й організували збирання фольклорних багатств по всій країні.

Твори фольклору потрібно було не тільки упорядкувати, а й надати їм літературної форми, усунувши певні непослідовності чи суперечності. Зрозуміло, що ця робота вимагала надзвичайної художньої обдарованості, чутливості до народного слова. Казки, залишаючись народними за духом, засяяли новими барвами і стали надзвичайно популярними в усьому світі.

ПАНІ МЕТЕЛИЦЯ

Німецька народна казка

Жила на світі одна вдова, і мала вона дві доньки. Одна з них, пасербиця¹, була вродлива й роботяща, а друга, рідна, погана й ледача. Та вдова набагато більше любила рідну доньку, хоч та була гидка й ледащиця. Пасербиця мусила виконувати всю хатню роботу, була попелюшкою в домі. Бідна дівчина щодня сиділа на шляху біля криниці й пряла доти, поки їй нитка не прорізала пальці до крові.

¹ Пасербиця — нерідна дочка одного з подружжя, яка доводиться рідною другому.

Одного разу вона так порізала ниткою пальці, що кров'ю залило увесь починок². Вона схилилась над криницею, щоб вимити починок, а він вислизнув із рук і впав у криницю.

Чи добре вчинила мачуха? Про які риси її вдачі свідчить така поведінка?

Гірко заплакала дівчина, побігла до мачухи та розказала про таке нещастя. А мачуха почала її лаяти на всі заставки і нарешті сказала:

— Уміла вкинути починок, то зараз же лізь і дістань його.

Пішла бідна дівчина до криниці, не знаючи, що й робити. І з великого жалю й страху стрибнула в криницю й знепритомніла.

А коли опритомніла, то побачила, що лежить на чудовій луці. Ясно світило сонце, і тисячі розмаїтих квітів цвіли навколо неї.

Вона пішла цією лукою і набрела на піч, у якій було повно хліба. Хліб почав гукати до неї:

— Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!

Дівчина підійшла до печі і лопатою повитягала весь хліб. А потім пішла собі далі.

Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:

— Ох, обтруси мене! Яблука мої давно вже достигли.

Дівчина струснула яблуню, і яблука градом посипались на землю. Вона трусила доти, поки жодного яблука не лишилося на дереві. Тоді згорнула яблука на купу і пішла далі.

Нарешті дійшла до невеличкої хатини, з якої у віконце визирала стара баба. В неї стирчали такі великі зуби, що дівчина хотіла тікати. Але стара гукнула їй:

— А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, а якщо добре впораєшся з хатньою роботою, то й тобі добре буде. Найкраще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибивай подушки, щоб пір'я летіло, — тоді на світі йтиме сніг, бо ж я — пані Метелиця.

Ілюстрація Анни Андерсон

² Починок — пряжа, намотана на веретено.

Як почула дівчина такі ласкаві слова, їй відлягло від серця, вона залишилася у бабусі й негайно стала до роботи. Дівчина у всьому догоджала старій, збивала її подушки так сильно, що аж пір'я летіло, наче сніжинки, і тому жилося їй у старій дуже добре. Вона ніколи не чула від неї лихого слова і щодня їла смажене й пряжене.

Пробула дівчина певний час у старій та й засумувала, а чого їй бракує, то спочатку й сама не знала. Нарешті здогадалась, що скупає за домівкою, і хоча тут їй у тисячу разів краще, проте її тягло вернутися до рідної хати. Нарешті вона сказала до старій:

— Взяла мене туга за рідним краєм і хоч мені у вас дуже добре, проте довше я тут zostаватися не можу, мені треба вернутися до своїх.

Пані Метелиця сказала:

— **Мені подобається, що тебе тягне додому.** І за те, що ти вірно мені служила, я сама тебе виведу нагору.

Поясніть, як ви розумієте виділені слова пані Метелиці? А вам подобається таке прагнення дівчини?

Вона взяла її за руку і провела до великої брами. Брама відчинилась, і тільки-но дівчина ступила на поріг, линув золотий дощ, і все золото приставало до неї, аж нарешті вся вона вкрилася золотом.

— Це тобі за те, що ти у всьому старанна була, — сказала стара і віддала їй також починок, що впав у колодязь.

Тоді брама замкнулась, і дівчина опинилася вгорі, на землі, біля своєї хати.

А щойно вона ввійшла у двір, півень злетів на цямрину³ і заспівав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша дівчина іде,
на ній золота без ліку.

Ввійшла дівчина до хати, а мачуха й сестра, побачивши на ній золото, зраділи, не знають, де й посадити.

Дівчина розповіла про все, що з нею трапилось, і коли мачуха почула, як пасербиця дослужилася до такого великого багатства, то аж загорілася бажанням добути таке щастя й своїй рідній, гидкій та ледачій доньці.

Отож пішла ледарка до криниці, сіла та й пряде, а щоб починок був у крові, вколола собі пальця, всунувши руку в густий

³ Цямрина — верхня частина колодезяного зрубу, складена з дерев'яних колод.

*Зображення пані Метелиці
у парку розваг в нідерландському
місті Катсгефелі*

терен. А потім кинула починок у колодязь і сама стрибнула туди.

Вона опинилася, як і сестра, на чудовій луці й пішла тією ж стежкою. Дійшовши до печі й почувши, як хліб кричить: «Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!» — вона відповіла: «Тільки мені й охоти бруднитися біля тебе!» — і пішла далі.

Незабаром дійшла вона до яблуні й почувши, як та кричить: «Ох, обтруси мене, обтруси, мої

яблука давно вже достигли!» — вона відповіла: «От не мала роботи! Ще якесь яблуко на голову мені впаде!» — і пішла далі.

Прийшовши до хатини пані Метелиці, вона не злякалася її зубів, бо вже чула про них, і відразу найнялася до неї.

Першого дня вона дуже старалася, слухала пані Метелицю, коли та їй загадувала роботу, бо в неї тільки й думки було, що про золото, яке стара їй подарує, але другого дня почала лінуватися, третього ще більше — навіть вставати вранці не захотіла. Вона й постелі пані Метелиці не постелила як слід, і подушок не позбивала, щоб аж пір'я летіло. Це скоро набридло старій, і вона сказала ледащиці, що її служба скінчилася. Та дуже зраділа, гадаючи, що тепер на неї лине золотий дощ.

А пані Метелиця привела її до брами, і щойно ледащиця ступила на поріг, як на неї перекинувся великий казан смоли.

— Оце тобі твій заробіток,— сказала пані Метелиця і замкнула ворота.

І прийшла ледащиця додому, вся вкрита смолою, а півень, побачивши її, злетів на цямрину і загорлав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша ледащиця йде,
що брудна буде до віку!

І справді, смола так пристала до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.

Переклав з німецької Сидір Сакидон

Словник

Антитеза — зіставлення контрастних або протилежних образів. У перекладі з грецької мови це слово означає «протиріччя», «суперечність». Зазвичай антитеза виражається протилежними за змістом словами-антонімами.

У ширшому розумінні антитеза — це будь-яке зіставлення протилежних понять, ситуацій чи образів у літературному творі. Антитезою є протиставлення пасербиці та дочки мачухи у казці братів Грімм «Пані Метелиця». Антитеза часто вживається у прислів'ях, наприклад: «Добрий початок — гарне діло, та добрий кінець — іще краще».

Засвоюємо прочитане

1. Де відбуваються події у казці «Пані Метелиця»?
2. Розкажіть, що трапилося з пасербицею після того, як вона стрибнула у криницю.
3. Чому пасербиця засумувала у пані Метелиці? Знайдіть у казці уривок, в якому про це розповідається, і зачитайте його.
4. Чому ледарка також захотіла потрапити на чарівну луку і що вона для цього зробила?

Міркуємо над прочитаним

1. Поясніть назву казки «Пані Метелиця».
2. Яка головна думка казки?
3. Як жилося пасербиці з мачухою, а як — у пані Метелиці?
4. Спираючись на текст, визначте, які риси характеру притаманні пасербиці, а які — дочці мачухи. Порівняйте їх і запишіть.
5. Розкажіть про роль чарівних істот у казці й усно «намалюйте» їх.
6. Чи зустрічали ви героїв інших казок, які були би схожі на пані Метелицю?

Працюємо творчо

1. Чого навчає казка «Пані Метелиця»?
2. Чи є у казці трикратне повторення чогось? Якщо так, то знайдіть і зачитайте його.
3. Уявіть собі, що ви опинилися на місці пасербиці. Як би ви поводитися у домі мачухи і як — у пані Метелиці?
4. Складіть детальний план казки «Пані Метелиця», за яким перекажіть її близько до тексту.
5. Знайдіть у вивчених раніше українських народних казках приклади використання антитези.
6. Порівняйте головних героїнь казки «Пані Метелиця» і казки «Попелюшка» Шарля Перро. Які спільні риси характеру їм притаманні?

Арабські народні казки у всіх країнах світу відомі під назвою «Тисяча й однієї ночі», або «Казок Шахразади». У створенні цього збірника брали участь багато народів Сходу — турки, індуси, єгиптяни тощо. Авторами та переповідачами творів народної літератури на Сході були арабські вуличні читці, які записували й використовували легенди й казки різних народів. Зазвичай вони читали ці твори для людей, що збиралися у святкові дні на міських базарах чи у крамничках-харчевнях. Читці та переписувачі об'єднували різні твори у «збірники», які переходили від одного читця до іншого, а іноді спеціально переписувалися для любителів народної творчості. Потрібно було не одне століття, щоб з кількох варіантів тієї чи іншої казки сформувалася і відшліфовалася ця знаменита книжка східного фольклору.

СИНДБАД-МОРЕПЛАВЕЦЬ

(Третя подорож)

Арабська народна казка

Синдбад став говорити:

— Серед бенкетів та розваг я швидко став забувати про колишні страшні пригоди. А розкішне, сите життя мені почало обридати. Я був молодий, дужий — хотілось якоїсь діяльності. Скінчилось тим, що я знову поклався на долю, зібрав товаришів-торговців, накупив різного краму і сів на корабель у Бальсорі.

Довго ми плавали цілком щасливо, приставали до різних земель і вигідно торгували своїм крамом. Та раз колись серед моря нас застала буря. Кілька днів корабель наш гойдали хвилі і кидали його, як тріску, поки не пригнали до якогось невідомого острова. Ми, звичайно, раділи, що zostалися живі, але капітан поспішив нас розчарувати:

— Доленько наша! — крикнув він. — Думали ми втекти від одного лиха, та зустріли ще більше. Знайте, що на цьому острові живуть дикуни, з ніг до голови покриті вовною. Хоч вони і невеликого росту, але їхня сила така, що змагатися з ними не може бути й думки. Стережіться поранити чи убити когось із них, бо тоді ми всі пропали.

На наше горе, слова капітана справдилися раніше, ніж ми сподівалися. Не встигли ми опам'ятатись, як на берег висипала тьма-тьмуца поганих-препоганих істот, подібних до людей, але покритих густою рудою вовною. Вони стрибнули у воду, приплили до корабля і стали з усіх боків лізти на палубу швидше, ніж лазять мавпи. Ці страховища щось кричали, очевидно, говорили до нас, але ми не могли зрозуміти їхньої мови і стояли, тремтячи від жаху.

Коли вони стали обрубувати якірного ланцюга і знімати вітрила, ніхто з нас навіть не поворухнувся. Карлики ж, заволодівши кораблем, одвезли нас на другий острів і там висадили на берег, а самі попливли далі назад.

З похиленими головами пішли ми по острову, зриваючи по дорозі траву, бо всі були дуже голодні.

Незабаром ми підійшли до величезного будинку з високою брамою із чорного дерева. Ми ввійшли на подвір'я, а відтіль — у якесь велике помешкання, де з одного боку валялись купи людських кісток, а з другого — довгі палиці для підсмажування м'яса. Ми ледве не збожеволіли від жаху: ноги у нас трусились, і ми, повні відчаю, попадали на підлогу. Так пролежали досить довго, безсилі щонебудь зробити, дати собі яку-небудь раду. Уже смеркало, як раптом розчинилися двері і в нашу кімнату ввійшов велетень, високий, як пальма, весь чорний, з єдиним оком на лобі, червоним і вогняним, як жар. Із рота в його стирчали два довгих, гострих передніх зуби, нижня губа одвисла і торкалася грудей. Довгі слонові вуха теліпалися по плечах, а пазурі на величезних руках були загострені й зігнуті, як у яструба. Угледівши таке страховище, ми зовсім втратили розум, а воно сиділо перед нами і оглядало нас своїм голодним оком.

Потім велетень простяг руку, підняв мене за шкіру і став вертити на всі боки, як м'ясник, що оглядає ягня. Але, очевидно, я здався йому занадто худим, і він кинув мене набік, а сам узявся оглядати так само інших. Нарешті він спинився на капітані, як на найбільш ситому та гладкому з-поміж нас. Злапавши палкою його, як горобця, в свою руку, він проштрикнув його наскрізь і став пекти капітана над вогнем.

Коли страва була спечена, лиходій повечеряв з великою охотою, потім розлігся на підлозі і незабаром заснув. Хропів він, як розлютований грім, і цілу ніч ми не могли стулити очей. Вранці велетень встав і, не звертаючи на нас ніякої уваги, кудись пішов з дому, а ми дали волю своєму відчаю. Здавалося, плачу та голо-

сінню не буде краю. Нарешті, виплакавши всі сльози, стали радитись, як би нам порятуватися з цієї страшної біди, та ніхто не міг дати путньої поради. Про те, що можна було б спільними силами напасти на велетня й убити його, ніхто навіть не заїкнувся: перелякані, ми не могли навіть про це подумати.

Заспокоївшись трохи, ми розсипались по острову, щоб чим-небудь поживитися, а ввечері, не знайшовши ніякого притулку, мушили знов вернутися в оселю людожера.

Незабаром прийшов і сам господар. Він вибрав ще одного із товаришів, повечеряв, знову ліг спати і спав до самого світанку. Вставши, він знову пішов і кинув нас без жодного нагляду. Але це мало нас тішило: ми добре знали, що нам нікуди тікати і що нас усіх до одного жде однакова доля. Горе наше було таке велике, що дехто пропонував кинутись у море, усвідомлюючи, що ця смерть все-таки приємніша від першої.

Але проти цього повстав один з товаришів: він нагадав, що віра забороняє людині накладати на себе руки, і радив вигадати який-небудь інший засіб урятуватися від зубів людожера. Тут у мене майнула думка, якою я і поділився з товаришами.

— Друзі мої, — сказав я їм. — Чи звернули ви увагу на ті великі дерева, що ростуть на березі? Давайте ми з них поробимо плоти, які залишимо поки на березі, а вночі спробуємо втекти від людожера. У всякому випадку, коли не пощастить дочекатись якого-небудь корабля, краще згинутися в морі, ніж у шлунку такого страховища.

Тут я докладно розповів про свій задум, який одноголосно був ухвалений, після цього ми взялися за роботу. Поробивши такі плоти, щоб могли витримувати по три чоловіки, ми вернулись до людожера і знову були свідками страшної смерті одного зі своїх товаришів. Але на цей раз ми жорстоко помстилися своєму катові. Тільки він захропів, я та ще десятеро найсміливіших і найпрудкіших людей між нами взяли залізні палиці, розпекли їх на вогні і всі разом устромили їх в око душогуба. Можете собі уявити, як він заревів від болю. Він став кидатись на всі боки, ловлячи нас навпомацки, але

ми сиділи спокійно в безпечних місцях. Облапавши всі закутки, він наткнувся на двері і вийшов, ревучи та стогнучи.

Нам нічого було баритися, і ми кинулись до своїх плотів. Позаяк крики людожера стихли, то у нас з'явилась надія, що ворог наш умер від ран, але вдосвіта ми раптом угледіли трьох однооких велетнів. Двоє нових страховищ вели третього, сліпого, під руки. Ми швидше одіпхнули плоти од берега, але людожери стали жбурляти у нас величезні шматки скель і незабаром розбили й потопили всіх, окрім мене та двох моїх сусідів, що встигли відплисти досить далеко од берега.

Опинившись серед бурхливого моря, ми знову стали забавкою хвиль. Цілу добу ми боролися з ними, прощаючись із життям, але вітер несподівано пригнав нас до якогось острова, де знайшли ми багато поживних і смачних овочів. Підкріпивши свої сили, ми лягли і заснули. Але ввечері, коли ще не зовсім смеркло, ми раптом почули якесь страшне сичання. Схопившись на ноги, угледіли величезну гадюку, що повзла прямо на нас. Ми хотіли тікати, але гадюка кинулася вперед, схопила одного з моїх товаришів, ударила його кілька разів об землю і проковтнула. Ми скористалися цим і стали тікати.

Знову відчай огорнув душу.

— О Боже! — крикнув я. — Вчора тільки ми ледве врятувались від людожера і гнівних хвиль, а сьогодні зустрілися з новим лихом!

Блукаючи по острову, ми угледіли одне височезне дерево. Ледве стало смеркати, як полізли на нього. Але це було даремно: гадюка побачила нас, обвилась круг дерева і, схопивши мого товариша, ударила його об землю і з'їла. Правда, після вечері вона кудись зникла, але я знав, що мене те ж саме чекає на день пізніше. Я подумав: чи не краще було б кинутися в море?.. Але умирати не хотілось, і я став думати, як би зостатись жити. Помітивши, що на острові росте багато колючих рослин, я поробив з них в'язанки і високо обгородив ними дерево. Самого себе я теж обв'язав колючками.

Як тільки смеркло, гадюка не стала баритись і тихо підлізла до мого дерева, але несподівано укололась і стрибнула назад. Кілька разів вона знову починала підкрадатись, як кішка, але нарешті впевнилась у марності своєї праці, лягла, згорнувшись і цілу ніч лежала на варті, а я сидів ні живий, ні мертвий на дереві. Хоча удосвіта вона зникла, але я був такий змучений, що саме життя мені обридло, і я, як божевільний, кинувся до моря, щоб раз і назавжди припинити свої страждання. Але доля нарешті зглянулась наді

мною. У ту хвилину, коли я вже збирався кинутись у воду, на обрії зачорнів корабель. Він наближався до нашого острова і незабаром можна було помітити на ньому людей.

Я зірвав з себе шапку і став нею махати, щоб привернути до себе увагу. Мене помітили, з корабля спустили човна і забрали мене. Чи можете ви уявити, який я був щасливий в ту хвилину.

Коли я розповів про всі ті пригоди, які трапились зо мною, всі були глибоко вражені, і кожний поспішав висловити мені своє співчуття. Насамперед мене нагодували, а потім капітан подарував мені нове убрання, бо моє було зовсім пошматоване.

— Друже мій! У мене є на кораблі кілька пакунків з крамом, що належали колись одному небіжчику-торговцю. Я хотів би їх продати тут, а гроші передати його нащадкам. Чи не взявся б ти продати їх? Звичайно, за це я тобі подякую.

Поясніть значення виділеного вислову Я охоче погодився допомогти капітанові. А на палубі між тим **таврували крам**. Коли дійшла черга до тих пакунків, які доручено було мені попродавати, спитали капітана, яке ім'я на них поставити.

— Пиши: «Синдбад-мореплавець», — відповів капітан.

Я здивовано глянув на нього, і тільки тепер, вдивившись в його обличчя, пізнав того самого капітана, який покинув мене на безлюдному острові, коли я легковажно заснув біля струмка. За цей час він дуже постарів, та й мене йому було важко пізнати, тим більше, що всі вже вважали мене за небіжчика.

— Капітане! — сказав я. — Ти говориш, що цей крам Синдбада?

— Так, — відповів він, — Синдбад родом із Багдада, і плів він на моєму кораблі. Я і досі не можу простити собі за необачність. Одного разу він укупі з іншими вийшов з корабля на острів, а коли всі повернулись, я не примітив, що немає Синдбада, і велів плисти далі. Спохопились ми вже через деякий час, але вітер був настільки дужий, що ми ніяк не могли вернутись назад.

— І ви думаєте, що Синдбад давно уже згинув?

— Напевно.

— Ану лишень придивіться до мене уважніше! — сказав я. — Чи не розмовляє з вами той самий Синдбад, якого ви вважаєте за небіжчика?! Я заснув на березі струмка, а коли прокинувся, корабель був уже далеко.

Капітан глянув на мене, пізнав і радісно закричав:

— Слава тобі, Боже, що ти знімаєш з моєї душі такий гріх! Який я радий, що бачу тебе живим та здоровим! Забери ж свій крам, а ось і гроші за продану частину його.

Я прийняв крам, але дещо подарував капітанові замість подяки. Решту я розпродав і купив сандалового дерева, гвоздики, кориці й інших коштовних речей. Вернувшись у Багдад, я продав їх за великі гроші і став ще багатшим.

Звичайно, і цього разу я не забув подякувати Богові і роздати милостиню убогим.

*Переказав Олександр Олесь
Ілюстрація Андрія Антоніва*

Засвоюємо прочитане

1. Хто є головним героєм арабської казки?
2. Яких фантастичних істот зустрів Синдбад під час своєї третьої мандрівки?
3. Завдяки яким рисам характеру Синдбадові вдалося врятуватися і від велетня-людоджера, і від велетенської гадюки?
4. Чи сподобався вам Синдбад-мореплавець? Якщо так, то чим саме?
5. Назвіть основні риси характеру головного героя. Чи хотіли б ви бути схожими на нього?
6. Перекажіть найнапруженіший епізод казки.

Міркуємо над прочитаним

1. Подумайте над тим, чому головним героєм арабської казки став купець.
2. Як ви гадаєте, що змусило Синдбада вирушити у мандри: бажання багатства, слави чи допитливість?
3. Що чудесного і надзвичайного відбувається у казці про Синдбада-мореплавця?
4. Яким чином у розповіді про подорож Синдбада поєднані реальність і фантастика?

Працюємо творчо

1. Складіть простий план розповіді про третю подорож Синдбада-мореплавця і підготуйте її переказ.
2. Спираючись на текст, спробуйте довести, що казка про Синдбада-мореплавця створена народами Сходу.
3. Уважно розгляньте поданий нижче комікс про Синдбада-мореплавця і, спираючись на нього, перекажіть зміст третьої подорожі Синдбада.

Нас застала буря.

Стережіться поранити
чи убити когось із них,
бо тоді ми всі
пропали.

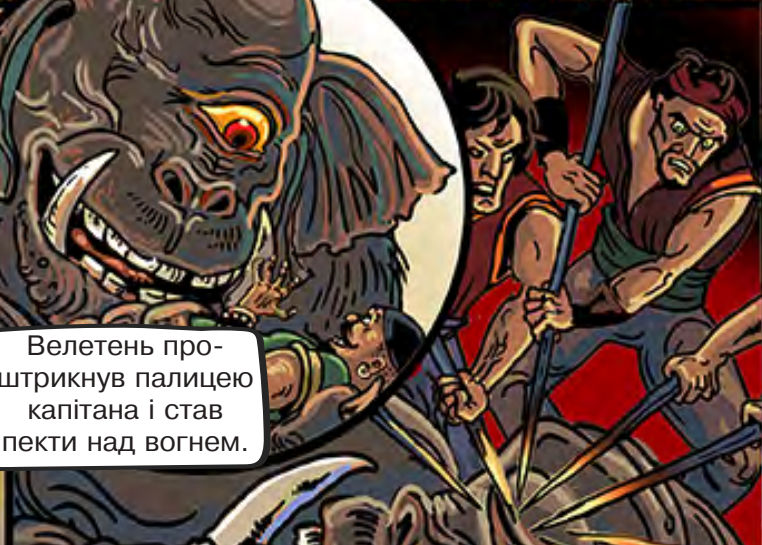
Карлики висадили
нас на берег.

Велетень про-
штрикнув палицею
капітана і став
пекти над вогнем.

В кімнату ввійшов
велетень, високий,
як пальма, весь
чорний, з єдиним
оком на лобі.

Тільки-но велетень
захропів, ми взяли залізні
палиці й, розпiкши їх,
устромили в око душогуба.

Велетні стали кидати шматками скель.

Осліплений люджер вийшов з оселі, ревучи та стогнучи.

Ми угледіли величезну гадюку, яка обвилася круг дерева і схопила мого товариша.

Я обгородив колючими рослинами дерево.

На обрії з'явився корабель.

Капітане, з вами розмовляє той самий Синдбад.

Намалював Олег Кіналь

ЦВІТ ПАПОРОТІ

Польська народна казка

З давніх-давен відомо всім, а особливо старим бабусям, які люблять про це оповідати зимовими вечорами біля печі, що на Яна Купала, коли буває найкоротша літня ніч, у лісі зацвітає папороть. Хто ту квітку знайде, зірве та сховає, матиме щастя на все життя.

Оце тільки горе, що така ніч буває лише раз на рік, і то дуже коротка, та й цвіте тоді один-однісінький кущ папороті в усьому лісі. А росте цей кущ у такому закутку, що добратися до нього майже неможливо.

Кажуть також, що дорога до квітки дуже важка й небезпечна, бо на ній трапляються різні страхіття й лякають людину, не дають іти.

І ще кажуть, що тільки молода людина може добути цю квітку.

Колись давно жив собі в одному селі хлопець на ім'я Яцусь. Люди прозвали його цікавим, бо він скрізь нишпорив, шукав і все слухав, що кажуть люди. Що найважче добути, те він неодмінно хотів мати: така вже була в нього вдача. На те, що під ногами лежить, Яцусь і не дивився, а до чого треба було добиватися, через що собі в'язи можна було скрутити, — оце йому найбільш припадало до серця.

Трапилося раз, що хлопці сиділи ввечері коло вогнища, а Яцусь різьбив ножиком візерунки на палиці, бо неодмінно хотів прикрасити її собачою головою. Тут до вогню підійшла стара Німчиха, баба дуже розумна, що чимало вешталася по світах і знала все, як

воно буває. І завела Німчиха мову про цвіт папороті, яке він, мовляв, щастя може принести тому, хто його знайде.

Яцусь слухав дуже уважно й так заслухався, що палиця випала в нього з рук і він мало не врізав ножиком пальця.

Стара оповідала про цвіт папороті, немов бачила його на власні очі, хоч з її лахміття не знати було, щоб вона мала від цього щастя.

Коли вона скінчила, Яцусь сказав собі:

«Нехай буде, що буде, а я мушу знайти цю квітку. І я її таки знайду, бо коли людина чогось дуже хоче й намислить, що так мусить бути, вона кінець кінцем того доможеться».

Яцусь це частенько повторював, бо така була його думка.

Недалеко від того кутка села, де стояла хатка Яцусевих батьків з городом і полем, був великий ліс. У тому лісі вночі на Яна Купала хлопці й дівчата завжди палили вогнища. Отож Яцусь сказав собі:

«Поки інші стрибатимуть через вогнища та опікатимуть собі литки, я краще піду в ліс, пошукаю квітку папороті. Не пощастить цього року, піду на той рік, потім на третій рік; ходитиму, аж доки знайду оту квітку й заберу з собою».

Ще кілька місяців чекав Яцусь ночі, коли зацвіте папороть, і ні про що інше думати не міг. Страшенно довгим здавався йому час.

Нарешті настав той день, наблизилася й ніч. Хлопці й дівчата з села пішли в ліс, розпалили там вогнища й почали стрибати через них, співати й розважатися. А Яцусь чисто вмився, одяг білу сорочку, новісінькі личаки, шапку з павичевим пером, підперезався червоним поясом і тільки-но смеркло, подався в ліс. А ліс стояв чорний, мовчазний, над ним стелилася темна ніч з ясними зорями, які хоч і світили в небі, та тільки самим собі, бо ж землі від них користі було мало.

Яцусь добре знав дорогу в лісові хащі — він-бо не раз ходив тут удень. Та ледве хлопець зайшов у хащі — дивна річ! — вже не міг знайти дороги, не міг і впізнати дерев, які тут росли. Все було якесь інше. Стовбури дерев зробилися величезні, товсті й не стояли, а лежали на землі. Колоди наче виростали самі, так, що їх не можна було ні обминути, ані перелізти

через них; звідкілясь узялися чагарі, густі й колючі, які тут ніколи не росли. Скрізь пекла ноги кропива, кололи бур'яни. Темно було, хоч в око стрель, а в тій темряві раз у раз засвічувались чийсь очі й дивилися на Яцуса так, наче хотіли його з'їсти. Горіли жовтим, зеленим, червоним та білим вогнем, і потім згасали. Очей тих і праворуч, і ліворуч, і вгорі, і внизу безліч, та Яцусь їх не боявся.

А йти Яцусеві було дуже важко! От заступила дорогу колода. Він поліз через неї. Дерся, дерся, нарешті виліз нагору і почав спускатися. Зирк — аж колода зробилася така мала, що тільки ногою переступити.

Потім устає на дорозі сосна, висока-височезна, наче до неба, і товстелезна, як башта, йде Яцусь навколо, йде, глянув — а це паличка, така тоненька, що можна зломити рукою.

Ось заступили Яцусеві дорогу чагарі, такі густі, що й пальця не просунеш. Але Яцусь кинувся на них, потоптав, поламав і якось пробився.

Спинився, глянув, а перед ним — величезне болото. Спробував ногою — грузне. А трясовина така глибока, що й дна немає. Тільки де-не-де стирчать купини. Почав Яцусь стрибати з купини на купину, а вони наче самі з-під ніг тікають. Та хлопець не зважає, біжить — і таки перебрався на той бік болота. Далі йти вже стало легше, тільки Яцусь так заблукав, що не знав навіть, з якого боку його село.

Коли дивиться — перед ним височезний куш папороті, товстий, як дуб. А на одному листку внизу світиться квітка — п'ять золотих пелюсток і посередині око. Крутиться те око, як млинове колесо, й сміється... В Яцуса серце закалатало. Простяг він руку, от-от ухопить квітку — і раптом заспівав півень: настав світанок. Квітка блимнула й згасла.

І так у Яцуса зразу ж у голові загуло, що й ноги в нього підкосилися, і він впав на землю. Прокинувся — лежить він у хаті, на постелі, а мати клопочеться біля нього й плачучи мовить, що знайшли Яцуса ледь живого в лісі.

Тут Яцусь зразу пригадав, що з ним сталося, та матері нічого не сказав: соромно було. Сказав собі тільки, що це ще не кінець! На той рік знов буде така сама ніч, тоді й побачимо.

Цілісінький рік Яцусь тільки про це й думав, але не прохопився жодним словом, щоб люди не сміялися. Нарешті знов настав отой день, а за ним — найкоротша ніч. Яцусь чисто вмився, одяг білу

сорочку, нові липові личаки, підперезався червоним поясом. Коли хлопці та дівчата побігли стрибати через вогнище, він шугнув у ліс.

Думав, що знов доведеться йому пробиватися крізь хащі й стрибати по купинах на болоті — коли ні. Бачить: високі сосни та дуби стоять на голому кам'янистому полі. Від одного дерева до іншого треба йти та йти, а дерева наче самі тікають від нього, ще й поросле мохом каміння виростає з-під землі. Скрізь росте папороть, ніби хто нею засіяв ліс — і малою, і великою, та ніде не видно жодної квіточки.

Здалося Яцусеві, що він іде вже цілий рік — така довжелезна була дорога. Але він не повернув назад, не злякався: ішов далі.

Аж дивиться — світиться здаля та сама квітка: п'ять золотих пелюсток, а посередині крутиться величезне око.

Яцусь підбіг, простяг руку. Та раптом заспівали півні. Настав світанок, і квітка зникла. Але Яцусь не впав, не зомлів, а сів на камені.

— До трьох разів спробую! — тупнув він ногою.

І тут зборолла його втома. Він упав на мох, що ріс між камінням, і заснув. Ледве заплющив очі, як почало йому щось ввижатися. Дивиться: стоїть перед ним квітка з п'ятьма пелюстками, блимає золотим оком і сміється:

— А що? Досить з тебе? Будеш за мною ганятися?

— Що я сказав, те й мусить статися, — буркнув Яцусь. — Ще не кінець. Все одно я тебе зірву.

Одна пелюстка квітки витяглася, мов язичок — Яцусеві здалося, що він його дразнить. Потім усе зникло; хлопець заснув міцним сном і спав до самого ранку.

Прокидається — лежить він на знайомій лісовій галявині, недалеко від села. І сам не знає, чи то вночі сон йому снився, чи насправді так було.

Цілісінький рік Яцусь нічого не казав нікому, а сам тільки й думав, як йому добути квітку, але надумати нічого не міг. Вирішив тільки ще раз — востаннє — спробувати щастя. Отож, коли настала найкоротша ніч, Яцусь знов одяг білу сорочку, нові личаки, підперезався червоним поясом, і, хоч мати його не пускала, що духу побіг у ліс.

Але диво! Ліс — такий, як завжди; і стежки, й дерева знайомі: ніхто не перешкоджав їти. Тільки папороті ніде не видно. Подався Яцусь знайомою стежкою до хащі, де вона завжди росла. От і папороть.

Почав Яцусь нишпорити в кущах: цвіту ніде нема.

На одному кущі лазили черв'яки, інші вкрила гусінь, ще інші геть засохли. Вже Яцусь хотів повертати назад, коли біля самісінької землі побачив квітку. П'ять золотих пелюсток, а посередині блискуче око. Простяг хлопець руку й схопив квітку, яка обпекла пальці, наче вогнем, але він її не кинув, тримав міцно.

І тут квітка почала рости, заблищала дужче, аж очі засліпило. Яцусь миттю сховав її за пазуху, під серце.

Раптом він почув тоненький голосок:

— Ти вхопив мене — твоє щастя. Але пам'ятай: той, хто мене візьме, матиме все, що схоче, та ні з ким не зможе ділитися своїм щастям, бо воно зараз же пропаде.

В Яцуса запаморочилась голова від великої радості.

«А що там! — подумав. — Аби мені добре було...»

Квітка притулилась до нього, обплела своїми корінцями, наче аж проросла ними в самісіньке серце.

Хвацько зсунувши шапку набакир, приспівуючи, повертався Яцусь назад. Дорога перед ним сяяла, мов срібна смуга, дерева тікали, кущі відхилялися, квіти вклонялися аж до землі, ледве Яцусь кидав на них оком. А він ішов, задерши голову, і тільки й думав, чого б йому побажати. Спершу закортіло мати палац зі слугами, багато землі, одне слово — стати великим паном.

Ледве Яцусь про це подумав, як опинився на лісовій галявині, в якомусь чужому місці...

Глянув на себе — впізнати не може. Одіж на ньому з дорогого сукна, сорочка з найтоншого полотна, чоботи на ногах із золотими

підківками, на поясі самоцвіти блищать. А поруч стоїть карета, запряжена шістьма білими кіньми в золотих хомутах. Біля неї слуги. Лакей уклонився, подав Яцусеві руку, підсадив у карету, і гайда!

Яцусь і незчувся, як коні домчали його до пишного палацу. На ганку вже стояли юрбою слуги, чекали на нього.

Тільки ж не було тут нікого знайомого. Всі навколо чужі і якісь чудні, наче перелякані.

Зате коли Яцусь зайшов у палац — там уже було на що подивитися. Така пишнота, таке багатство — тільки пташиного молока немає.

— Ну й заживу я тепер! — вигукнув Яцусь і, оглянувши всі закутки, мерщій пішов до ліжка, бо йому страшенно хотілося спати. Як ліг на пухові перини та вкрився шовковою ковдрою — відразу заснув міцним сном.

Скільки проспав — і сам не знав; прокинувся, бо дуже їсти захотілося.

Дивиться Яцусь — на нього вже чекає стіл, заставлений різними дорогими стравами. На що тільки гляне — відразу само до нього на тарілку сунеться. Вже не було чого й бажати, аж смак до їжі пропав.

Пішов Яцусь до саду — а там ростуть заморські дерева: на одній гілці квіти цвітуть, а на другій вже й плоди досягають. З одного боку саду — море, з другого — ліс. А посередині річка тече.

Яцусь ходив скрізь і дивився, роззявивши рота. Найчудніше йому було, що він нізвідки не може побачити ні своєї околиці, ні лісу, з якого вийшов, ані свого рідного села. Не те, щоб Яцусь застимував за ними — просто цікаво було, де вони поділися.

Та як позбігалися слуги, почали заглядати в очі, питатися, чого він хоче, та як понаносили всякої всячини, Яцусь і думати забув про село та про своїх батьків.

Назавтра повели його до скарбниці, де горою лежало золото, срібло й різне коштовне каміння. Глянув Яцусь і думає: «От коли б я міг пригорщі зо дві цього золота дати батькові й матері, братам і сестрам — хай би собі поля шматок докупили чи худоби». А сам знає, що не можна, бо ледве він з кимось поділиться, все його щастя зараз пропаде.

«Ет! — думає собі Яцусь. — Нащо мені про когось турбуватися чи допомагати! Хіба вони голови й рук не мають? Нехай самі про себе дбають. Аби мені добре було!»

І зажив Яцусь один у своєму розкішному маєтку, вигадуючи собі всілякі забави.

То він нові палаци будує, то сад садить по-своєму, то коней міняє — сивих на гнідих, а гнідих на буланих. Понакупував собі всього, чого душа забажає. Одягся в золото та коштовне каміння, аж поки набридло йому все як є, і вже нічого більш не хотілося. Навіть їсти, бо він тепер ніколи голоду не знав. А найгірше було те, що Яцусеві нічого було робити. Не годилося ж такому вельможному панові братися за сокиру, за граблі чи лопату! Отож Яцусь тільки ганяв слуг, вимагав то того, то іншого, аж поки й це йому надокучило.

Минув рік і другий — усе Яцусь має, чого тільки заманеться, а вже йому оце щастя набридло так, що часом і жити не хочеться.

А найбільше він сумував за рідним селом, за своїми батьками. Коли б хоч побачити їх, хоч довідатися, як вони там живуть... Тільки згадає Яцусь про матір, — серце йому крається від болю.

Одного дня він таки наважився: сів у карету й побажав опинитися біля рідної хати. Коні зараз рвонули й полетіли, мов вихор. Яцусь і незчувся, як карета зупинилася біля батьківського подвір'я. І нього навіть сльози з очей побігли. Все було таке, як і два роки тому, тільки постарілось дуже. От старий жолоб біля криниці, пенюк, на якому Яцусь рубав дрова, старі ворота, солом'яний дах, порослий мохом, драбина біля стіни. Наче Яцусь кинув усе тільки вчора... А де ж люди?

З хати визирнула стара, згорблена жінка в подертій сорочці. Боязко глянула вона на панську карету, яка зупинилася біля їхнього двору.

Яцусь виліз з карети. На подвір'ї зустрів його старий Бурек, ще худіший, ніж був колись, з настовбурченою шерстю. Він люто загавкав на Яцуса, аж присідаючи на задні ноги — не пізнав. Яцусь підійшов до хати. На порозі, спершись на одвірок, стояла мати, дивилась на нього і теж не пізнавала.

В Яцуса защеміло серце.

— Матусю! — гукнув він. — Це ж я, ваш Яцусь.

Мати глянула на нього почервонілими очима.

— Жартуєте, ясновельможний пане! Мого Яцуса вже й на світі нема. Якби він був живий, то невже б за два роки не обізвався до нас? Та ще й коли б він, як оце ви, мав усього вдосталь — невже дав би своїм батькам умирати з голоду! Ні, де там! Мій Яцусь мав

добре серце, він навіть і не схотів би того щастя, яким не міг би поділитися зі своїми рідними.

Почервонів Яцусь, опустил очі. Кишені в нього були повнісінькі золота, та ледве він сягнув у кишеню рукою, щоб сипнути пригорщу золота у фартух матері, як його взяв страх: адже зараз він утратить усе чисто.

Він стояв, похиливши голову від сорому, а мати дивилася на нього.

Потрохи почала збиратися рідня, з хати виглянув батько... В Яцуса серце зм'якло, та як глянув він на свою карету й коней, та згадав про свій палац, йому вже й дивитися ні на що не схотілося.

Одвернувся він од батька й матері та, не кажучи ні слова, пішов з двору. Тільки Бурек люто загавкав йому вслід. А Яцусь сів у карету і наказав їхати назад. Та що з ним діялося — про те й розказати не можна. Мов прокляття лунали у вухах материні слова, що не матиме щастя та людина, яка не хоче поділитися ним з іншими.

Повернувся Яцусь до палацу, загадав покликати гостей та понакривати столи, загадав, щоб в усіх кімнатах грала музика. Але все було даремно.

Цілий рік було Яцусеві гірко, а в грудях наче каменя лежала. Не витримав він — через рік знов поїхав до своїх.

Глянув — усе як було: жолоб, пеньок, дах, драбина, і Бурек так само гавкає, аж присідає. Тільки стара мати не вийшла з дверей.

Та ось на порозі став найменший брат Яцуса, Мацек, у самій сорочці.

— Де ж матуся? — питає Яцусь.

— Хворі лежать, — відповів хлопець і заплакав.

— А татусь?

— На кладовище пішли...

Хоч Бурек мало за п'яти його не хапав, зайшов Яцусь до хати. Стара мати стогнала на лаві. Підійшов до неї Яцусь, вона глянула на нього — і не впізнала. Говорити їй було важко, а Яцусь боявся питати.

Серце його боліло, наче хто ножем простромив. Він сягнув до кишені, щоб висипати золото на лаву, але рука сама стислася в кулак, а по спині побігли дрижаки від страху — от зараз він утратить своє щастя.

«Матері вже недовго на світі жити, а я ще молодий. Невже ж оце мені так відразу все й загубити?» — подумав Яцусь.

І він мерщій вибіг з хати, скочив у карету, примчав до свого палацу, замкнувся й давай плакати. Що вже він робив, аби полегшало — нічого не допомагало. Не минуло й року — Яцусь висох, як тріска. Нарешті не витримав, насипав у кишені золота й поїхав до батьків.

Коні стали біля двору. Підбіг Яцусь до хати, а двері кілком підперті. Заглянув у вікно — хата порожня.

Тут якийсь жебрак підійшов до тину й каже:

— Чого ви там шукаєте, ясновельможний пане? Хата порожня — всі в ній повмирали з голоду та хвороби.

— Через мене вони загинули всі! — вигукнув Яцусь. — Нехай же і я загину!

Ледве він це сказав, як земля розкрилася й поглинула Яцуса, а з ним і цвіт папороті, якого зараз ніхто вже у світі не знайде.

*Переклала з польської Марія Пригара
Ілюстрації Марії Орловської*

Словник

У художній літературі словом **«гіпербола»** називають прийом, який полягає у навмисному перебільшенні якихось якостей чи властивостей, явищ чи процесів з метою створення яскравого вражаючого образу. Саме слово «гіпербола» у перекладі з грецької мови означає «перебільшення», а оскільки йдеться про твори художньої літератури, то гіперболу можна називати ще й художнім перебільшенням. Гіпербола часто зустрічається в усній народній творчості, наприклад у казках: в казці «Цвіт папороті» сосна «висока-височезна, наче до неба, і товстелезна, як башта». І в усній народній творчості, і в художній літературі гіпербола використовується з метою посилення виразності, створення образної характеристики героя чи явища, яскравого й індивідуального уявлення про них. З допомогою гіперболи виявляється авторське ставлення до зображуваного, створюється загальне враження від висловлювання.

Засвоюємо прочитане

1. Що вам відомо про давньослов'янське свято Івана Купала? Яку роль у легендах виконує чарівна папороть?
2. Хто є головним героєм казки «Цвіт папороті»? Назвіть його основні риси вдачі.
3. Чи змінився Яцусь після того, як знайшов цвіт папороті?
4. Чому Яцусь не хотів поділитися своїми багатствами? Чи зробило це багатство його щасливим?
5. Перекажіть епізод, в якому вже заможний Яцусь відвідує рідну домівку. Чи впізнали його рідні? А як сприйняв його появу пес Бурек?

Міркуємо над прочитаним

1. Як розпочинається казка? Прочитайте зачин. Чи властивий такий зачин для казок?
2. Чи є традиційним закінчення казки «Цвіт папороті»?
3. За якими ознаками можна виснувати, що цю казку створив польський народ? Що є фантастичним у цьому творі? Знайдіть і зачитайте потрібні уривки.
4. Яка головна думка казки? Чому ви так вважаєте? А як би ви вчинили на місці головного героя?

Працюємо творчо

1. Як ви гадаєте, до якої групи казок належить казка «Цвіт папороті»? Доведіть свою думку.
2. Яким ви уявляєте головного персонажа казки? «Намалюйте» його у своєму читацькому щоденнику.
3. Стисло перекажіть казку від імені головного героя — Яцуся.
4. Знайдіть у поданому уривку із «Синдбада-мореплавця» приклади гіперболи і спробуйте пояснити її роль.

«Коли страва була спечена, лиходій повечеряв з великою охотою, потім розлігся на підлозі і незабаром заснув. Хропів він, як розлютований грім, і цілу ніч ми не могли стулити очей. Вранці велетень встав і, не звертаючи на нас ніякої уваги, кудись пішов з дому, а ми дали волю своєму відчаю. Здавалося, плачу та голосінню не буде краю».

Візерунки літературної казки

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА

На відміну від безіменних народних казок, які створені фантазією того чи іншого народу, існують ще й казки *літературні*. Часто їх називають *авторськими*, бо вони створені певним письменником або певною письменницею. Найкращі літературні казки належать перу Г. К. Андерсена («Снігова Королева», «Дюймовочка»), братів Ґрімм («Король Дроздобород»), В. Гауфа («Холодне серце»), Ш. Перро («Попелюшка», «Кіт у чоботях»). Вершиною світової літературної казки багато вчених і читачів та читачок справедливо вважають казку викладача математики Оксфордського університету Льюїса Керрола «Пригоди Аліси в Країні чудес».

Крім того, що народна казка не має автора (вірніше, колись він був, але ім'я його з часом забулося), вона ще й може побутовувати в кількох варіантах. Справа в тому, що у різних місцевостях оповідачі казок часто додають до них щось своє, і таким чином з'являється новий варіант казки.

У народних казках, на відміну від літературних, не зазначається час оповіді, відсутні описи переживань героїв. Натомість письменник нерідко виявляє своє ставлення до героїв, поєднує побутові подробиці з фантастикою, устами казкових персонажів висловлює власні погляди на життя. Серед великої кількості літературних казок потрібно виокремити опрацьовані літературно народні казки: до цієї групи творів належать, наприклад, казки братів Ґрімм.

У творчості письменників та письменниць народні казки набувають самостійності та художньої неповторності, водночас зберігаючи деякі фольклорні особливості. Славетні казкарі (Ш. Перро, В. Гауф, Г. К. Андерсен та ін.) черпали з фольклорної скарбниці

сюжети, образи та мотиви. Авторські казки надзвичайно розмаїті: це казки-новели, казки-повісті, казки-п'єси, казки-вірші тощо.

Отже, можна твердити, що літературна казка спирається на основні закони народної казки. Так, казка Г. К. Андерсена «Снігова Королева» схожа на фольклорну чарівну казку. У ній діють чарівні, вигадані герої та героїні (наприклад, Снігова Королева), розповідається про подолання перешкод на шляху до мети (пошуки Гердою Кая). У казці також використані чарівні предмети (лижі-сороходи, які приміряла Герда) тощо. Таким чином, можна стверджувати, що «Снігова Королева» — це *літературна казка за фольклорними мотивами*.

Другим різновидом літературної казки є *художній переказ народного сюжету*. Яскравий приклад — книга І. Франка «Лис Микита», яка є художнім переказом більш ранніх народних (згодом «розбавлених» літературними) казок та байок про життя тварин і пригоди хитромудрого Лиса (у французькій народній творчості — Ренара; в німецькій — Райнеке). І, нарешті, третім різновидом літературної казки є власне *авторська казка*, вигадана письменником / письменницею.

Особливо багато літературних казок було написано в ХХ столітті, яке недаремно називають «золотим віком» дитячої літератури. Діти всього світу зі жвавим інтересом читають захопливу історію про загадкову Мері Поппінс та її вихованців (казка Памели Треверс «Мері Поппінс»). Не менше захоплення викликають і герой творів італійського казкаря Джанні Родарі — Цибуліно, чи Пеппі Довгапанчоха — маленька героїня однойменної казки шведської письменниці Астрід Ліндгрен. А яку насолоду і діти, і дорослі отримують від прочитання знаменитих «Вінні-Пуха» Алана Мілна і «Гобіта» Джона Роналда Толкіна, «Мауглі» Джозефа Редьярда Кіплінга і «Надзвичайної подорожі Нільса» Сельми Лагерлеф! Таким чином, можна з певністю стверджувати, що світ літературної казки ніколи не втратить свого неповторного чару, щораз поповнюючи свою скарбницю новими іменами та шедеврами.

Засвоюємо прочитане

1. Що називається літературною казкою? Наведіть приклади літературних казок.
2. Чим літературна казка відрізняється від народної?
3. Які бувають види літературних казок і чим вони різняться?
4. Яке століття називають «золотим віком» дитячої літератури? Назвіть видатних казкарів ХХ століття та їхні твори.

Олександр Сергійович ПУШКІН (1799–1837)

Олександр Сергійович Пушкін — найславетніший поет Росії. Він походив зі старовинного дворянського роду і змалку говорив французькою мовою. Навіть свої перші вірші, написані в дитячому віці, він творив по-французьки. А все тому, що маленький Олександр, як і багато інших дітей із дворянських родин, став заручником модної тоді освіти на французький лад. Гувернантами дітей Пушкіних, як велів тодішній дворянський звичай, були французи, та й бібліотека батька, де майбутній поет проводив багато часу за читанням, також складалася лише із книжок французькою мовою. З російською мовою маленького Олександра познайомили бабуся — Марія Олексіївна, яка вчила його наказувати прислузі, а також домашній священник. У дитинстві, як згадував поет, великий вплив на нього мала няня Арина Родіонівна, яка розповідала йому російські народні казки і пробудила в ньому щиру любов до народної творчості.

Любов до казки надихала О. Пушкіна упродовж усього його творчого шляху. Казки російського поета («Казка про рибачка та рибку», «Казка про мертву царівну та про сімох богатирів» та ін.) й досі люблять юні читачі. Особливе місце у казкарській творчості поета посідає «Казка про рибачка та рибку». Її сюжет широко поширений у різних народів. Олександр Пушкін скористався відповідною німецькою казкою, у якій дія відбувається на березі моря, старий — рибак, а в ролі виконавиці усіх бажань виступає риба камбала. Поет змінив цей не надто поетичний образ золотою рибкою, символом багатства і достатку.

*Арина Родіонівна.
Портрет роботи
невідомого художника*

КАЗКА ПРО РИБАКА ТА РИБКУ

Жив старий із своєю старою
Біля самого синього моря.
Жили вони в ветхій землянці¹
Рівно тридцять літ і три роки.
Дід ловив неводом² рибу,
А баба куделила пряжу.
Якось в море закинув він невід, —
Прийшов невід з самим баговинням³.
Він удруге закинув невід, —
Прийшов невід з травою морською.
Як утретє закинув він невід, —
Витяг невід однісіньку рибку,
Золотую рибку, не просту.
Почала тая рибка бламати,
Людським голосом промовляти:
«Відпусти мене, діду, до моря,
Дорогий дам за себе я відкуп:
Відкуплюся, чим тільки ти схочеш!»
Здивувався старий, налякався:
Він рибалив тридцять літ і три роки,
Та не чув він, щоб риба говорила.
Відпустив він рибку золотую,
Ще й сказав їй привітливє слово:
«Бог з тобою, рибко золотая!
Мені твого відкупу не треба,
Іди собі, рибко, в сине море,
Гуляй там собі на просторі!»

Повернувся дід до старої,
Розповів їй про диво велике:
«Я піймав був сьогодні рибинку,
Золоту рибинку, не просту,
По-нашому рибка говорила,
В сине море додому просилась.
Дорогою ціною відкуплялась,

¹ Ветха землянка — виритий у землі, дуже старий будинок.

² Невід — сітка рибальська.

³ Баговиння — тонкі густі водорості.

Відкуплялась, чим тільки я схочу.
Не посмів я взяти відкуп з рибки,
Відпустив її так в синє море».
Почала баба лаяти діда:
«Ой, дурило ж ти, недотепа!
Не зумів взяти відкупу з рибки!
Було взяти від неї хоч ночви⁴,
Адже наші, бач, зовсім побиті!»

От пішов дід до синього моря,
Бачить: море злегенька заграло.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла з моря рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Тут старий уклонився та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!
Бач, стара моя все докоряє,
Не дає мені, старому, спокою:
Їй потрібні новісінькі ночви,
Бо наші, бач, зовсім побиті!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з Богом,
Будуть вам новісінькі ночви».
Повернувся старий до старої, —
А у баби новісінькі ночви!
Та ще дужче стара докоряє:
«Ой, дурило ж ти, недотепа!
Випросив, телепню, ночви!
А яка ж із ночов отих користь?!
Повертайся, дурню, до рибки,
Уклонися їй, випроси хату!»

От пішов дід до синього моря, —
Скаламутилось синє море.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла до нього рибка, спитала:

⁴ Ночви — довгаста посудина для прання білизни, купання, виготовлення тіста тощо.

«Чого тобі треба, дідусю?»
Тут старий уклонився та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!
Іще дужче стара мене лає,
Не дає мені, старому, спокою,
Хату просить баба сварлива!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з Богом.
Нехай так уже: буде вам хата!»

Пішов дід до своєї землянки,
А землянки немає вже й сліду!
Перед ним стоїть хата з світлицею,
З димарем мурованим, білим,
Ще й дубові, тесові ворота.
А стара сидить під віконцем
Та чимдуж чоловіка картає:
«Ой, дурило ж ти, недотепа!
Випросив, телепню, хату!
Повертайся, вклонися рибиці:
Вже не хочу я бути селянкою,
Хочу бути стовбовою дворянкою⁵!»

Знов пішов дід до синього моря, —
Неспокійне синєє море!
Золоту став він кликати рибку.
Припливла з моря рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»
Уклонився він рибиці та й каже:
«Змилуйся, паніматонько-рибко!
Бач, стара моя зовсім здуріла,
Не дає мені, старому, спокою:
Вже не хоче бути вона селянкою,
Хоче бути стовбовою дворянкою».
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з Богом!»

⁵ Стовбова дворянка — дворянка старовинного і знатного роду.

Ілюстрація
Івана Білібіна

Повернувся старий до старої,
Що ж він бачить? — Високі хороми,
А на ганку стоїть його баба,
В соболевій вона тілогрійці,
Грезетова на маківці кічка⁶,
Ще й перлове намисто на шиї,
На руках самоцвітні каблучки,
На ногах — чобітки червоні.
Перед нею дбайливі слуги,
Вона б'є їх, за чуба тягає...
Каже дід до своєї старої:

«Здрастуй, пані-добродійко
дворянко!

Чи теперечки ти вдовольнилась?»
А стара на старого як гримне
Та на стайню до коней послала.

От і тиждень, і другий минає,
Іще дужче тут баба здуріла,
Знов до рибки старого посилає.
«Повертайся, вклонися рибиці:
Вже не хочу я бути дворянкою,
Хочу вільною бути царицею!»
Дід злякався, почав благати:
«Що ти, бабо, чи ти сказала?
Ні ступити, ні мовить не вмієш,
То й смішитимеш ціле царство!»
Розгнівалася баба ще дужче,
Як ударить діда в обличчя.
«Як ти смів сперечатись зі мною,
Зі мною, дворянкою стовбовою?!
Йди до моря, кажу тобі честю,
А не схочеш — неволею підеш!»

Почвалав старенький до моря, —
Почорніло синєє море.

⁶ Грезетова кичка — давній головний убір заміжньої жінки із тканини з візерунком того самого кольору.

Ілюстрація
Бориса Зворикіна

Золоту став він кликати рибку.
Припливла до нього рибка,
спитала:

«Чого тобі треба, дідусю?»
Уклонився старий та й каже:
«Змилуйся, матінко-рибко!
Знову моя баба вередує:
Вже не хоче бути дворянкою,
Хоче бути вільною царицею!»
Відказала рибка золотая:
«Не журися, іди собі з Богом.
Добре, буде царицею баба!»

До старої дідусь повернувся,
Бачить: царський палац
препишний,

У палаці стару свою бачить, —
За столом сидить вона — цариця,
Служать їй бояри та дворяни,
Наливають їй вина заморські,
А на закуску — медяники солодкі.
Навкруги стоїть грізна сторожа,
За плечима — списи та сокири.
Як побачив дідусь, налякався,
В ноги він старій уклонився,
Мовив: «Здрастуй, грізна царице!
Чи ж теперечки ти вдовольнилась?»
І не глянула баба на нього,
Тільки гнати з очей його звеліла.
Тут підбігли пани та бояри,
Старого у шию заштовхали.
А на дверях сторожа надбігла
Та сокирами ледь не зарубала.
Ще й народ глузував із нього:
«Так і треба тобі, старий нечемо!
Це тобі, нечемо, наука,
Щоб не ліз не в свої сани!»

Кадр із мультфільму «Казка про рибака і рибку», 1950 р.

Ось і тиждень, і другий минає, —
Іще дужче баба здуріла,
Царедворців по діда посилає.
Розшукали старого, приводять.
Чоловікові й каже баба:
«Повертайся, вклонися рибці, —
Вже не хочу я бути царицею,
Хочу бути морською володаркою,
Хочу жити в окіяні-морі,
Щоб служила мені рибка золотая
І в мене була на побігеньках».

Не насмівся дід сперечатись,
Не наважився всупереч казати.
От іде він до синього моря,
Бачить — море сердито бушує,
Надимає розгнівані хвилі,
Ходять хвилі, і стогнуть, і виють.
Став він кликати рибку золотую.
Припливла з моря рибка, спитала:
«Чого тобі треба, дідусю?»

Уклонився старий та й каже:
«Змилуйся, матінко-рибко!
Що робити з клятою бабою?
Вже не хоче вона бути царицею,
Хоче бути володаркою морською,
Щоб їй жити в окіяні-морі,
І щоб ти сама їй служила
І в неї була на побігеньках!»
Не сказала нічого рибка,
Лиш хвостом по воді майнула
І сховалась в глибокому морі.
Довго ждав старий біля моря,
Не діждався, пішов він додому.
Глянув — аж перед ним землянка,
На порозі сидить його баба,
Перед нею — розколоті ночви.

Переклала з російської Наталя Забіла

Засвоюємо прочитане

1. Стисло перекажіть зміст казки «Казки про рибака та рибку».
2. Хто є головними героями казки? Що ви дізналися про життя діда та баби?
3. Що відмінного у вдачі діда і баби?
4. Чому дід випустив рибку?
5. Як ви гадаєте, чому рибка відмовилась виконувати останнє бажання баби?

Міркуємо над прочитаним

1. Як розпочинається казка? Прочитайте зачин. Чи властивий такий зачин для казок?
2. Які магічні цифри зустрічаються у казці?
3. Яка головна думка казки? Чому ви так вважаєте? А як би ви вчинили на місці головного героя?

Працюємо творчо

1. Як ви гадаєте, до якої групи казок належить «Казка про рибака та рибку»? Доведіть свою думку.
2. Що, на вашу думку, засуджує поет у своїй казці?

Ганс Крістіан АНДЕРСЕН (1805–1875)

Всесвітньо відомий казкар Ганс Крістіан Андерсен народився у старовинному данському містечку Оденсе в сім'ї чоботаря. Його дитинство минуло поміж звичайних людей, але не було такої речі, яка б не перетворювалася для нього на казку.

Театр був першим серйозним захопленням Андерсена. У чотирнадцять років, після смерті батька, він вирушив до столиці Данії Копенгагена, щоби стати актором.

І хоча цьому намірові не судилося збутися, проте, на прохання директора одного з театрів, Андерсенові призначили стипендію і надали право безкоштовного навчання у школі. Хлопцеві з бідної сім'ї доводилося сутужно, але майбутній письменник мужньо боровся з голодом, злиднями і холодом.

Андерсен дуже любив мандрувати. За своє життя він подорожував двадцять дев'ять разів, побував у багатьох країнах Європи, Азії і навіть відвідав Африку. І скрізь його зустрічали як дорогого гостя, улюбленця дітей усіх народів. Данія ж пишалася своїм великим сином.

Упродовж п'ятдесяти років Ганс Крістіан Андерсен писав казки для дітей. Найкращим подарунком для малечі ставала кожна його нова книга, яка зазвичай виходила перед Різдвяними святами. Будь-яку казку Андерсена можна назвати справжнім літературним дивом. «Снігова Королева», «Соловей», «Гидке каченя», «Дюймовочка», «Нове вбрання короля», «Принцеса на горошині» — усі годі й перелічити.

*Будинок в Оденсе,
де народився Г. К. Андерсен.
Нині там розташований
його музей*

СОЛОВЕЙ

У Китаї, — ти, звичайно, це знаєш, — імператор — китаєць, і всі навколо нього також китайці.

Це було вже багато років тому, але саме через те і варто прослухати цю історію, інакше її можуть забути.

Палац імператора був найрозкішнішим у світі, весь зроблений з тонкого фарфору, дуже коштовного, але такого крихкого, що до нього страшно було доторкнутися і з ним треба було поводитись дуже обережно.

В саду росли найчудовіші квіти, і на найкращих з них висіли срібні дзвіночки; вони дзвеніли, щоб не можна було пройти мимо, не помітивши квітів. Так все було тонко продумано в саду імператора.

Він тягся так далеко, що сам садівник не знав, де йому край. Коли йшли все далі й далі садом, то потрапляли в чудовий ліс з високими деревами і глибокими озерами. Ліс спускався аж до самого моря, синього і глибокого; великі кораблі могли пропливати під його вітами, і там жив соловей.

Він так солодко співав, що навіть бідний, обтяжений турботами рибалка, коли вночі випливав закидати свої сіті, зупинявся і слухав.

— О! Як гарно! — казав він, але мусив робити своє діло і забував про пташку.

Проте, коли наступного вечора соловей знову починав співати, рибалка казав те саме: «Ах! Як це гарно!»

З усіх країн світу приїздили мандрівники в столицю імператора і дивувалися з міста, палацу і саду. Та, почувши солов'я, всі казали: «Все-таки це — найкраще!»

Мандрівники, повернувшись додому, розповідали про імператора, а вчені писали багато книжок про місто, палац та сад — і про солов'я вони теж не забували: його вони ставили найвище, а ті, які вміли писати вірші, складали найчудовіші вірші про солов'я в лісі над глибоким морем.

Книжки розходились по всьому світу, і деякі з них дійшли якось і до імператора. Він сидів на своєму золотому

*Ілюстрація
Андрія Антоніва*

троні, читав і читав, кожну мить киваючи головою, бо йому приємно було читати прекрасний опис його міста, палацу та саду. «Та соловей — все ж таки найкраще», — було написано в книжці.

— Що таке? — сказав імператор. — Соловей!.. Я зовсім про таке не знаю. Невже в моїй державі і навіть у моєму саду є така пташка? Я ніколи не чув про це. Доводиться вперше дізнатися про неї з книги!

І він покликав свого камергера¹. Камергер був такий поважний, що коли хтось нижчий чином розмовляв з ним або наважувався спитати що-небудь, він нічого не відповідав, крім «пф», що, як відомо, нічого не означає.

— Виявляється, у нас тут живе надзвичайна пташка, яка зветься «соловей», — сказав імператор. — Кажуть, що вона — найкраща у моїй великій державі. Чому мені про неї ніколи не доповідали?

— Я досі не чув її імені, — промовив камергер, — її ніколи не представляли при дворі.

— Я хочу, щоб вона сьогодні ж увечері була в палаці і співала мені, — сказав імператор. — Увесь світ знає про те, що є в мене, тільки я один не знаю.

— Я не чув раніш її імені, — повторив камергер, — але я її шукатиму, я її знайду!

Та де ж її шукати? Камергер бігав по всіх сходах згори та вниз, по всіх залах та коридорах, але ніхто, кого він стрічав, не чув ані слова про солов'я. Камергер прибів назад до імператора і сказав, що, напевне, той, хто написав книгу, вигадав байку.

— Ваша імператорська величність не може собі навіть уявити, що пишуть у книжках. Це все вигадки, чорна магія², ніякого солов'я у нас нема.

— Але ж книгу, яку я читав, — сказав імператор, — прислав мені всевладніший імператор Японії, і в ній не може бути ніякої неправди! Я хочу почути солов'я. Він мусить бути сьогодні тут. Він матиме мою найбільшу милість. Якщо його не буде, після вечері я накажу висікти весь двір!

— Тзінг-пе! — сказав камергер і знову оббігав усі сходи згори та вниз через усі зали та коридори; половина придворних бігала

¹ Камергер — придворне звання в деяких західноєвропейських державах.

² Чорна магія — чаклунство з допомогою пекельних сил.

за ним, бо вона зовсім не хотіла, щоб її сікли. У всіх було одне питання — про солов'я, про якого знав цілий світ, але ніхто не знав при дворі.

Нарешті зустріли вони на кухні бідну маленьку дівчинку. Вона сказала:

— О Боже!.. Я добре знаю солов'я! О! Як він уміє співати! Мені дозволено щовечора відносити моїй бідній хворій матері недоїдки від обіду. Вона живе внизу, на березі моря, і, коли я повертаюсь назад, я спочиваю в лісі і там слухаю співи солов'я. У мене виступають сльози на очах, і стає так хороше, ніби мене цілує мама.

— Маленька куховарочко! — сказав камергер. — Я дам тобі постійне місце на кухні і дозволю дивитися, як імператор обідає, якщо ти проведеш нас до солов'я... Сьогодні ввечері йому наказано співати!

І ось вони вирушили до лісу, де завжди співав соловей, і пів двору пішло за ними.

Коли вже пройшли пів дороги, замукала корова.

— О! — сказали молоді придворні. — Ось він! Яка надзвичайна сила в такій маленькій тварині! Але звичайно ми чули його раніше!

— Ні, це корови мукають, — пояснила дівчинка, — ми ще далеко від того місця.

Потім заквакали жаби в болоті.

— Чудово! — зауважив придворний бонза³. — Я вже чув його, він дзвенить, як маленькі церковні дзвоники.

— Ні, то жаби! — заперечила дівчинка. — Але, я гадаю, ми скоро його почуємо.

Тоді заспівав соловей.

— Ось він! — скрикнула дівчинка. — Слухайте! Слухайте! Ось він сидить. — І вона показала на маленьку сіреньку пташку на гілці.

— Чи це можливо? — промовив камергер. — Я ніколи не уявляв його собі таким! Який у нього простий вигляд! Може, він згубив свої фарби, тому що побачив перед собою стільки знатних людей!?

— Соловейку! — гукнула голосно маленька куховарка. — Наш милостивий імператор бажає, щоб ти йому поспівав.

— З великою втіхою і насолодою! — відповів соловей і заспівав, бо співати для нього було завжди радістю.

³ Бонза — тут: пихата придворна особа.

— Дзвенить, як скляні дзвіночки, — сказав камергер. — Подивіться на це маленьке горлечко, як воно працює. Дивно, що ми раніше його не чули. Він матиме великий успіх при дворі.

— Може, ще поспівати імператорові? — спитав соловей. Він думав, що імператор теж тут.

— Мій прекрасний маленький соловейко, — сказав камергер. — Я маю щастя закликати вас сьогодні ввечері на двірське свято, де ви зачаруєте його імператорську милість своїми принадними співами.

— Найкраще мене слухати в зеленому лісі, — промовив соловей, але полетів з ними, коли почув, що цього бажає імператор.

Ілюстрація Андрія Антоніва

У палаці все було розкішно прибрано. Фарфорові стіни й підлога виблискували у світлі багатьох тисяч золотих ламп; у коридорах поставили найрозкішніші квіти, що вміли дзвеніти. Від біганини та протягів усі дзвіночки дзвеніли так, що не можна було почути жодного слова. Посередині великого залу, де сидів імператор, поставили золоту колонку, на якій мав сидіти соловей! Цілий двір зібрався сюди, і навіть маленька дівчинка мала дозвіл стояти за дверима, тому що їй тепер дано було титул «дійсної придворної куховарки».

Всі були в найкращих вбраннях, і всі дивились на маленьку сіреньку пташку, до якої імператор кивав головою.

Соловей співав так чудово, що на очах імператора виступили сльози і покотились по обличчю. Тоді соловей заспівав ще чарівніше, аж серце стискалось від його пісні.

Імператор був такий задоволений, що наказав дати соловейкові носити на шії свій золотий черевик, але соловей тільки подякував: він уже мав досить нагороди.

— Я бачив сльози на очах імператора, це мій найкращий скарб. Я вже досить нагороджений!

І він знову заспівав своїм солодким чудовим голосом.

— Це наймиліше кокетство, яке ми тільки знаємо, — казали дами навколо і набирали води в рот, щоб у горлі переливалось, коли до них хто заговорить. Вони уявили себе також солов'ями. Навіть лакеї і покоївки заявили, що вони дуже задоволені, а це ж багато значить. Відомо, що найважче догодити саме їм.

Так, соловей мав великий успіх. Він мусив лишитися при дворі. Він мав власну клітку і право вилітати двічі вдень та один раз уночі. Разом з цим він одержав дванадцять слуг, які тримали шовкову стьожку, міцно прив'язану до його ноги. Через те він не мав ніякої втіхи від таких прогулянок.

Ціле місто говорило про надзвичайну пташку, і коли зустрічалося двоє, то перший не міг сказати нічого іншого, крім «соло», а другий відповісти «вей». Вони зітхали і розуміли один одного.

Одинадцять крамарів назвали своїх синів на честь солов'я Солов'ями, але жоден з них не мав навіть натяку на прекрасний голос.

Одного разу імператор одержав великий пакунок, на якому було написано: «Соловей».

*Ілюстрація
Елізабет Німан*

— От маємо нову книгу про нашу знамениту пташку! — сказав імператор.

Але це була не книга, а коробка; в ній лежав маленький художній виріб — штучний соловей, схожий на живого, але весь обсипаний діамантами, рубінами та сапфірами.

Коли заводили штучну пташку, вона могла співати одну з мелодій, яку співав справжній соловей, причому вона поводила хвостиком вгору та вниз і вилискувала сріблом та золотом. На шії висіла маленька стьожка, на якій було написано: «Соловей імператора японського жалюгідний, порівнюючи з солов'єм імператора китайського».

— Чудово! — казали всі, а той, хто приніс пташку, одержав відразу титул «імператорського головного постачальника солов'їв».

— Тепер нехай вони заспівають удвох, послухаємо, який це буде дует!

Вони мусили співати разом, але добре не виходило, бо справжній соловей співав по-своєму, а штучна пташка збивалась на вальси.

— Це не її вина, — сказав капельмейстер⁴, — окремо вона бездоганно тримає такт і співає цілком за моєю школою.

Тоді штучна пташка мусила проспівати одна. Вона мала такий же успіх, як і справжня, але штучна виглядала значно миліше: вона блищала, як браслет або брошка.

Тридцять три рази проспівала вона одну й ту ж мелодію і не заморилася, її прослухали б з охотою ще раз, але імператор висловив бажання, щоб живий соловей теж проспівав що-небудь.

Але де ж він подівся? Ніхто не помітив, як він вилетів у відчинене вікно до своїх зелених лісів.

— Що це значить? — сказав імператор. Усі придворні лаяли солов'я і називали його дуже невдячною тварюкою. «Але ж краща пташка залишилась у нас», — казали вони, і штучна пташка мусила заспівати, і це вже тридцять четвертий раз всі слухали ту саму арію⁵. Проте вони ще не знали її напам'ять, бо арія була складна.

Придворний капельмейстер надзвичайно вихваляв пташку. Він навіть запевняв, що вона значно краща за солов'я не тільки своїми прикрасами та розкішними діамантами, але й здібностями.

— Тому що, бачите, панове, і головне, ваша імператорська величносте, ми не можемо передбачити, що саме заспіває справж-

⁴ Капельмейстер — диригент, керівник хору або оркестру.

⁵ Арія — вокальний твір для одного голосу.

ній соловей, а у штучної пташки все заздалегідь відомо. Можна навіть пояснити, чому вона співає, можна розібрати її і показати всю будову всередині — плід людського розуму — як розташовані валики, як вони працюють і як ідуть один за одним.

— І ми тієї ж думки! — сказали всі, і капельмейстер отримав дозвіл у наступну неділю показувати пташку народові.

— Хай і народ також послухає! — наказав імператор.

Народ послухав і був такий задоволений, ніби аж сп'янів від чаю: а це ж зовсім по-китайськи! Всі казали «о!», підіймали вказівний палець вгору і покиували при цьому головами.

А все ж таки бідні рибалки, що чули справжнього солов'я, казали: — Звучить добре і схоже, але чогось не вистачає.

Справжнього солов'я оголосили вигнаним за межі держави.

Штучній пташці відвели місце на шовковій подушці коло самого ліжка імператора. Всі подарунки, одержані нею, золото і дорогоцінні камені, лежали навколо, і пташка отримала титул «співця імператорського нічного столика» за рангом номер перший з лівого боку, тому що імператор вважав за важливіший той бік, де серце, а серце навіть у імператорів також з лівого боку. А капельмейстер написав твір на двадцять п'ять томів про штучну пташку.

Це був такий учений і такий довгий твір з найважчих китайських слів, що всі запевняли, ніби прочитали його й зрозуміли, а то б їх оголосили дурними і висікли.

Так минув цілий рік. Імператор, весь двір і навіть весь народ знали напам'ять кожну ноту з пісні штучної пташки. Але саме через це тепер вона їм і подобалася найдужче. Вони могли самі їй підспівувати. Вуличні хлопчики співали: «Цві-цві-цві... Тьох-тьох-тьох-тьох», — і імператор співав так само.

О, це насправді було чудово!

Та якось увечері, коли штучна пташка співала краще, ніж будь-коли, а імператор лежав у ліжку, слухаючи її, у неї щось зашипіло всередині — ш-ш-ш! Потім щось тріснуло — тр-р-р! Усі коліщата закрутилися, і музика змовкла.

Імператор зіскочив вмить з ліжка і наказав покликати свого придворного медика. Але чим той міг допомогти? Тоді послали по годинникаря, і після багатьох розпитів та оглядів він трохи привів пташку до ладу, але сказав, що з нею треба обережно поводитись, бо валики стерлися, а вставити нові, щоби пташка співала, як колись, неможливо.

Це було велике горе! Тепер тільки раз на рік заводили пташку, та й це було надто багато. Проте капельмейстер сказав коротку, але повну мудрованих слів промову і зазначив, що пташка така ж хороша, як і раніше; значить, усе було так само хороше, як і раніше.

Минуло п'ять років, і країну спіткало справжнє велике горе. Імператор, якого всі любили, був хворий і, казали, мусив умерти.

Уже був обраний новий імператор. Народ вийшов на вулицю і питає камергера, як почуває себе старий.

— Пф, — відповідав той і трусив головою.

Холодний та блідий лежав імператор у своєму великому розкішному ліжку. Весь двір думав, що він уже мертвий, і кожен спішив вітати нового імператора. Лакеї вибігали поділитися новинами, покоївки, базікаючи, пили каву. Скрізь у залах і коридорах простелили килими, щоб не чути було жодного кроку, і тому було тихо, так тихо!

Але імператор ще не був мертвий. Нерухомий і блідий, лежав він у своєму розкішному ліжку з довгими оксамитовими завісами і важкими золотими китицями. Вгорі було відчинене вікно, і місяць світив на імператора й штучну пташку.

Бідний імператор ледве міг дихати, йому здавалося, ніби хтось сидів на його грудях. Він розплющив очі і побачив, що це — Смерть.

Вона одягла на себе золоту корону і в одній руці тримала імператорську золоту шаблю, а в другій — його пишний прапор. А на-

вколо зі складок великих оксамитових завіс визирали дивні голови — одні потворні, інші милі й ласкаві.

То були всі злі й добрі діла імператора, що дивились на нього тепер, коли Смерть сиділа на його серці.

— Пам'ятаєш ти це? — шепотіли одне за одним.

— Пригадуєш ти це? — і вони розповідали йому так багато, що піт виступав у нього на чолі.

— Я не знав цього ніколи, — казав імператор. — Музики! Музики! Мого великого барабана! — кричав він. — Я не можу слухати, що вони кажуть!

Але вони вели далі, і Смерть кивала головою на все, що вони говорили.

— Музики! Музики! — кричав імператор. — Ти, маленька прекрасна золота пташко! Співай же, співай! Я тобі подарував стільки золота і дорогоцінностей, я сам почепив тобі на шию мій золотий черевик, співай же, співай!

Але пташка мовчала, — бо не було нікого, хто б завів її, і тому вона не співала, а Смерть усе дивилася своїми великими порожніми очима: і було тихо, так жахливо тихо.

Коло вікна почувся раптом чудовий спів. Це співав маленький живий соловей, що сидів на гілці. Він почув про біду імператора і поспішив сюди, щоби своїми співами збудити надії, втішити його. І чим більше він співав, тим більше блідли й блідли привиди, кров текла швидше й швидше в ослаблomu тілі імператора, і навіть сама Смерть заслухалась і сказала:

— Співай ще, соловейку, співай!

— А ти віддаси мені за це розкішну золоту шаблю? Віддаси мені свій прапор? Віддаси імператорську корону?

І Смерть віддавала кожен скарб за одну пісню, а соловей усе співав та співав! Він співав про тихе кладовище, де ростуть білі троянди і де дихає пахощами бузок, де свіжу траву зрошують сльози тих, хто залишився жити. Сум за своїм садком охопив Смерть, і вона холодним білим туманом полинула крізь вікно.

— Дякую! Дякую! — промовив імператор. — О, ти, небесна маленька пташко! Я добре знаю тебе! Тебе я вигнав зі своєї держави, а ти своїм співом відігнала від мого ложа злих привидів, одігнала з мого серця навіть Смерть. Як мені винагородити тебе?

— Ти уже винагородив мене, — відповів соловей. — Я викликав сльози на твоїх очах, коли співав уперше: цього я не забуду ніколи. Сльози — ось найдорогоцінніша нагорода, від якої радіє серце співця. Але засни зараз і ти встанеш знову свіжим і здоровим. А я співатиму для тебе.

І він заспівав, а імператор поринув у солодкий сон... Який спокійний, цілющий був цей сон!

Сонце світило у вікно, коли він прокинувся міцним та здоровим. Ніхто зі слуг ще не повернувся, бо всі думали, що він умер, тільки соловей сидів коло нього і співав.

— Ти мусиш залишитись у мене назавжди, — сказав імператор. — Ти співатимеш, коли захочеш, а штучну пташку я розіб'ю на тисячу скалок.

— Не роби цього, — заперечив соловей. — Все, що вона могла зробити хорошого, вона зробила. Бережи її, як досі беріг. Я не можу жити в палаці, але дозволь мені прилітати, коли я сам захочу. Вечорами я сидітиму на гілці край твого вікна і співами розважатиму тебе й навіватиму нові думки. Я співатиму тобі про щасливих і про нещасних, співатиму про добре і зле, про все, що діється навколо і що ховається від тебе. Маленька співоча пташка літає далеко навколо, скрізь: і до бідного рибалки, і під дах селянина, до всіх, хто далеко від тебе і твого двору. Я люблю твоє серце більше за твою корону. Я прилітатиму і співатиму тобі, але ти мусиш мені обіцяти одне.

— Усе, — сказав імператор і притиснув важку від золота шаблю до свого серця.

— Про одне прошу тебе. Нікому не розказуй, що ти маєш маленьку пташку, яка розповідає тобі про все. Так буде краще!

І соловей полетів.

Слуги зайшли подивитися на мертвого імператора і застигли на порозі. А імператор сказав:

— Доброго ранку.

Переклала з данської Оксана Іваненко

Засвоюємо прочитане

1. Чому дія казки відбувається саме у Китаї? Чим уславився Китай? А що було найбільшою гордістю у країні, змальованій у казці?

2. У казці «Соловей» автор використовує антитезу. Знайдіть, що у творі протиставлене імператорському палацу і саду.
3. Чи знав імператор, що відбувалося за стінами палацу? Чому ви так вважаєте?
4. Як імператор дізнався про солов'я?
5. Чому сцена пошуків солов'я викликає у тих, хто її читає, сміх?
6. Яке враження справив спів солов'я на імператора і його підданців?
7. Як імператор винагородив солов'я? У чому цінність подарунка?
8. Чому штучний соловей мав більший успіх у палаці, а живий став вигнанцем?
9. Розкажіть про події, що відбулися після вигнання з палацу живого солов'я. Що, на думку автора, може перемогти навіть смерть?

Міркуємо над прочитаним

1. Що в казці «Соловей» вам найбільше сподобалося й чому?
2. Знайдіть у тексті ті слова та вислови, які передають красу живої природи.
3. Хто з героїв казки, на вашу думку, по-справжньому розуміє і шанує красу живої природи? Яким чином це проявляється?
4. Як можна пояснити те, що саме «маленька сіренька пташка» зачарувала своїм співом рибалку, дівчинку-куховарку, а згодом імператора й усіх мешканців столиці?
5. Чи можна погодитися з автором казки, що спів солов'я краще слухати в зеленому лісі, ніж у розкішному палаці імператора? Поясніть свою думку.
6. Як ви гадаєте, чи всі можуть розуміти справжнє мистецтво?
7. Наприкінці казки соловей говорить імператорові: «Я люблю твоє серце більше за твою корону». Як ви розумієте ці слова?

Працюємо творчо

1. Умовно поділіть казку на частини і дайте їм назви. Працюючи над текстом, простежте, як в образі солов'я розкривається думка про невмирущу силу справжнього мистецтва.
2. Складіть цитатний план до казки «Соловей».
Наприклад:
 1. «Там жив соловей».
 2. «— Я хочу, щоб вона [пташка] сьогодні ж увечері була в палаці і співала мені, — сказав імператор».

Оскар ВАЙЛД (1854–1900)

Англійський письменник Оскар Вайлд народився 1854 р. у Дубліні — столиці Ірландії. Його батько був відомим лікарем-окулістом, а матір — поетесою. У їхньому домі постійно зустрічались, обмінювались думками письменники, діячі мистецтва і науковці. Тут любили красу, цінували її і, звичайно ж, прищепили цю любов маленькому Оскару.

За блискучі успіхи у навчанні Оскар Вайлд був нагороджений стипендією та золотою медаллю. Вступивши у знаменитий Оксфордський університет, майбутній письменник захопився давньогрецькою літературою та історією світового мистецтва. Він вірив, що у житті людини краса повинна відігравати головну роль.

За своє життя письменник написав порівняно небагато художніх творів. Ще в університеті він видав невеличкий томик віршів. Згодом з-під його пера вийшли декілька оповідань і п'єс, роман «Портрет Доріана Грея».

Казки Оскара Вайлда увійшли до двох книг — «Щасливий Принц та інші казки» та «Гранатовий будиночок». Письменник з любов'ю і співчуттям писав про дітей і людей похилого віку, бідних і жебраків, про дику природу, тварин і птахів. Кожна казка Оскара Вайлда засуджувала ненависть і пихатість, безжалісність і підступність, тобто все те, що робить наш світ потворнішим і жорстокішим.

Казки письменника доволі часто закінчували нещасливо: помирають Ластівка («Щасливий Принц»), Соловей («Соловей і Троянда»), Велетень («Велетень-себелюбець»), помирає і Зоряний хлопчик («Хлопчик-зірка»); лихі люди розплавили статую Щасливого Принца, а Троянда гине під колесами воза. Але, незважаючи на це, за кожним казковим рядком відчувається гаряче серце і добра, беззахисна душа Оскара Вайлда.

ХЛОПЧИК-ЗІРКА

Якось двоє бідних Лісорубів поверталися додому, продираючись через великий сосновий ліс. Була зимова ніч, стояв пекучий мороз. Сніг товстою ковдрою покривав землю й гілля дерев, і коли Лісоруби продиралися крізь хащі, навкруги, потріскуючи, ламались перемерзлі галузки, а коли вони підійшли до Гірського Водоспаду, то побачили, що він нерухомо завис, бо його поцілувала Крижана Королева.

Був такий холод, що навіть звірі й пташки не знали, як його перебути.

— Бр-р! — прогарчав Вовк і застрибав між кущів, підібгавши хвоста. — Жахлива погода! Не розумію, куди тільки уряд дивиться.

— Віть-віть-віть! — прощобетали зелені Коноплянки. — Наша старенька Земля вмерла, і її нарядили в білий саван. (...)

А двоє Лісорубів усе йшли та йшли, сердито похуюючи на задерев'янілі пальці та шурхаючи своїми здоровенними, підбитими залізом чобітьми по зледенілому снігу. Раз вони були провалилися в глибоку заметену яму і вилізли звідти білі, мов мірошники, що стоять біля коша, коли сиплеться борошно; а то були посковзнулися на твердому й гладенькому льоду замерзлого болота, і в'язки хмизу повипадали з їхніх рук і порозсипалися, тож їм довелося знову складати і зв'язувати їх; а ще раз їм здалося, що вони заблукали, і їх охопив великий жах, бо вони знали, яка жорстока Крижана Королева з тими, що засинають у її обіймах. Але вони помолилися Святому Мартінові¹, під чиїм заступництвом перебувають усі мандрівники, і вернулися по своїх слідах назад, а потім ішли, дуже пильнуючи, і, зрештою, вийшли на узлісся й звідти побачили внизу долину та вогні рідного села.

Вони дуже зраділи, що небезпека минула, і голосно засміялись, і Земля здалася їм тепер срібною квіткою, а Місяць — квіткою золотою.

Але, посміявшись, вони знову посмутніли, бо згадали свої злидні, і один з них сказав другому:

— І чого це ми так зраділи? Життя гарне тільки для багатих, а не для таких, як ми з тобою. Краще б ми замерзли в лісі або дикі звірі нас пороздирали.

¹ Святий Мартін — один із шанованих християнських святих, який вважається опікуном мандрівників.

— То правда, — відповів його товариш. — Одним дано багато, а іншим майже нічого. Несправедливість панує у світі: радощі вона дарує небагатьом, зате горе вділяє щедрою рукою.

Але поки вони отак нарікали на свою злиденну долю, трапилося щось дуже дивне: прекрасна, надзвичайно яскрава зірка впала з неба. Вона ковзнула небосхилом поміж іншими зірками, і коли вражені Лісоруби повели за нею очима, їм здалося, ніби вона впала зразу ж за кущами верболозу, за овечим загonom, лише за кільканадцять кроків від них.

— Ого! То неабиякий шмат золота, треба його знайти! — разом вигукнули вони й кинулися до того місця — так захотілося їм золота.

Та один з них біг швидше за товариша, випередив його, продерся крізь верболіз... І що ж він побачив? На білому снігу справді сяяла золотом якась річ. Лісоруб підбіг, нагнувся, взяв ту річ і побачив, що тримає в руках згорнутий плащ із золотої тканини, дивовижно вишитий зірками. І він крикнув товаришеві, що знайшов скарб, який упав з неба, а коли той теж підбіг, вони присіли на снігу й почали розгортати плащ, щоб поділитися золотом. Та ба! У складках плаща вони не знайшли ні золота, ні срібла, ні взагалі будь-якого скарбу, а тільки мале дитинча, яке лежало і спало... І тоді один Лісоруб сказав другому:

— Оце такий кінець нашим великим сподіванням. Немає нам з тобою щастя, бо хіба принесе щастя бідному дитина? Покиньмо його краще тут і ходімо своєю дорогою: адже ми люди бідні, дітей у нас і своїх досить, і не можемо ми відривати їм кусень хліба від рота, щоб дати чужому.

Але товариш його відповів:

— Ні, то було б лихе діло — залишити дитину, щоб вона замерзла тут на снігу, і хоч я бідар, як і ти, і ротів у мене своїх повно вдома, і в горщиках порожньо, я все ж візьму його до себе, — якось виглядитиме удвох з дружиною.

І він обережно взяв дитинча на руки, вклав його в плащ, щоб не замерзло на лютому холоді, і почвалав з горба в село, а товариш його, ідучи поруч, все дивувався подумки з такої його дурості та м'якосердя.

А коли вони дійшли до села, товариш сказав йому:

— Ти взяв собі дитину, то віддай мені плаща, адже треба поділитися тим, що вдвох знайшли.

Але той відповів:

— Ні, не дам, бо цей плащ ні мій, ні твій, а цієї дитини, — і, побажавши йому доброго здоров'я, підійшов до своєї хати й постукав у двері.

Коли дружина відчинила двері й побачила, що це її чоловік вернувся живий-здоровий, вона обняла його, поцілувала, допомогла зняти з плечей важку в'язку хмизу, обмела йому сніг з чоbit і запросила до хати. Але він сказав їй:

— Я знайшов щось у лісі і приніс тобі, щоб ти подбала про нього. (...)

Отож, Дитя-зірка росло й виховувалося вкупі з дітьми Лісоруба, їло і пило з ними за одним столом і гралося разом з ними. І з року в рік хлопчик гарнішав і гарнішав, а жителі села тільки дивувалися його красі, тому що всі вони були смуглолиці й чорняві, а цей мав личко біле й ніжне, мов вирізьблене із слонової кістки, і золоті кучері — як пелюстки нарциса, і губи — як пелюстки

червоної троянди, і очі — як фіалки, що дивляться в чисту воду струмка. І він був стрункий, немов квітка в полі, де не ступала нога косаря.

Проте ця врода обернулася йому на шкоду, бо виростав він гордий, себелюбний і жорстокий. Дітьми Лісоруба і всіма іншими сільськими дітьми він гордував, бо ж вони, мовляв, низького походження, а він — шляхетного роду, адже походить від Зірки. І він попихав дітьми й називав їх своїми слугами. Він не тільки не мав співчуття до нужденних, сліпих, калік і всіх скривджених долею, а ще й кидав на них камінцями та проганяв на шлях, накрикував, щоб вони йшли просити хліба десь в інше місце, і жоден жебрак, крім, хіба, найвідчайдушнішого, не наважувався вдруге заходити в те село просити милостиню. Хлопець був ніби заворожений своєю казковою вродою і насміхався й глузував з нещасних та безпомічних. Себе ж любив, і часто влітку, коли стояли тихі сонячні дні, він лежав у священниковому садку біля кринички і посміхався собі з утіхи, милуючись своєю вродою.

Не раз було Лісоруб і його дружина дорікали йому, кажучи:

— Ми ж не вчинили з тобою так, як ти чиниш із тими, що zostалися на світі, мов билинка в полі, і ні до кого їм прихилитись. І чому ти такий жорстокий з тими, хто потребує співчуття?

Та Хлопчик-зірка не слухав їх, він тільки стояв понуро та посміхався зневажливо, а потім знову біг до своїх ровесників і верховодив ними. А ті в усьому слухались його, бо він був гарний, прудконогий, умів танцювати, співати й грати на сопілці. І хоч би куди вів їх Хлопчик-зірка, вони стрімголов бігли за ним, і хоч би що на-

казував робити, вони все покірливо робили. І коли він виколював кротові очі гострим шпичаком з очерету, вони реготали, а коли жбурляв камінцями на прокаженого², вони реготали теж. Так він верховодив ними в усьому, і вони стали такі ж немилосердні, як і він.

І от якось проходила селом одна бідна жебрачка, її одіж була саме лахміття, а з босих ніг, зраних об гостре каміння шляху, сочилася кров, жаль було дивитися на ту страдницю. Натомившись, вона сіла під каштаном перепочити.

Та її побачив Хлопчик-зірка і сказав своїм товаришам:

— Гляньте! Он під гарним зеленим каштаном сидить брудна старчиха. Ходімо проженемо її звідти, бо вона така відразлива, що на неї гидко дивитися.

І він підійшов до жебрачки ближче і став кидати в неї камінцями та насміхатися, і вона з жахом дивилася на нього, і не могла відвести погляду. І коли це побачив Лісоруб, що обтесував колоди на току неподалік, то підбіг і став дорікати йому такими словами:

— У тебе й справді кам'яне серце, і не маєш ти милосердя, бо що поганого заподіяла тобі ця сердешна жінка, що ти знущаєшся з неї?

А Хлопчик-зірка весь спаленів від гніву, тупнув ногою і сказав:

— А хто ти такий, щоб питати мене, чого я так роблю? Я тобі не син і не повинен коритися тобі.

— То правда, що не син, — відповів Лісоруб, — але ж я тебе пожалів, коли знайшов у лісі.

Коли старчиха почула ці слова, вона тільки скрикнула і зразу зомліла. Тоді Лісоруб підняв її і відніс до своєї хати, а його дружина почала клопотатися коло неї. І коли та жінка опритомніла, вони подали їй їсти й пити і просили її заспокоїтися.

² Прокажений — хворий на проказу — хворобу, яка уражає шкіру, м'язи, внутрішні органи та нервову систему.

Проте жінка не схотіла ні їсти, ні пити, а тільки спитала Лісоруба:

— Чи правду ти сказав, що знайшов цього хлопця в лісі? І відтоді минуло десять років, чи не так?

І Лісоруб відповів:

— Так, я знайшов його в лісі, і це справді було десять років тому.

— А які речі були при ньому тоді, як ти його знайшов? — вигукнула жінка. — Чи не було в нього часом на шії бурштинового намисто? І чи не був він закутаний у золотий плащ із вигаптуваними по ньому зірками?

— Саме так, — відповів Лісоруб. І він витяг плащ та бурштинове намисто зі скрині, де вони лежали, й показав їх жінці.

І коли вона побачила ці речі, то заплакала з радощів і сказала:

— Це він, мій синочок, якого я загубила в лісі. Благаю вас, покличте його негайно, бо я обійшла весь світ, шукаючи його.

І Лісоруб з дружиною вийшли надвір, і гукнули Хлопчика-зірку, й сказали йому:

— Іди до хати, там на тебе чекає твоя мати.

І Хлопчик-зірка, сповнений великою радістю й подивом, убіг до хати. Та коли побачив ту, що чекала на нього в хаті, він презирливо зареготав і мовив:

— Ну, а де ж та моя мати? Я тут не бачу нікого, крім цієї бридкої старчихи.

— Я — твоя мати, — відповіла йому жінка.

— Ти збожеволіла, як ти можеш казати таке! — гнівно вигукнув Хлопчик-зірка. — Ніякий я тобі не син, бо ти — бридка старчиха в лахмітті. Тож тікай звідси, і щоб я більше не бачив твого бридкого обличчя!

— Ой, синочку мій! — скрикнула жінка. — Невже ти й не поцілуєш мене на прощання? Я ж стільки натерпілася мук, доки відшукала тебе!

— Нізащо, — відповів Хлопчик-зірка, — адже на тебе навіть бридко глянути, і я краще поцілую гадюку чи жабу-ропуху, ніж тебе.

Тоді жінка встала і поплентала, обливаючись гіркими сльозами, до лісу, а Хлопчик-зірка, побачивши, що вона пішла, зрадів і побіг гратися зі своїми товаришами.

Та тієї ж миті, як ті зобачили його, вони стали глузувати з нього, кажучи:

— Та ж ти бридкий, як ропуха, і відразливий, як гадюка! Тікай звідси геть, бо нам гидко гратися разом з такою потворою, як ти. — І вони прогнали його з садка.

Тоді Хлопчик-зірка задумався і промовив сам до себе:

— Що це вони кажуть? Ану піду я до кринички й погляну на себе у воду, і вона скаже мені, що я гарний.

І він пішов до кринички і глянув у воду, але що ж він побачив! Обличчям він став схожий на жабу, а тіло його вкрилось лускою, як у гадюки. І він кинувся обличчям у траву і заривався, а потім сказав собі:

— Це, певне, така мені кара за мій гріх. Адже я відмовився від рідної матері й прогнав її геть, я посоромився її і вчинив жорстоко з нею. Тепер я піду й шукатиму її по всьому світу і не знатиму спочинку доти, доки не знайду її.

І тут до нього підійшла найменша донька Лісорубова, і поклала йому руку на плече, і мовила:

— Чи ж то найбільше горе — втратити свою вроду? Все одно залишайся з нами, і я ніколи не дражнитиму тебе.

А він їй відповів:

— Ні, я жорстоко повівся з моєю матір'ю і на покару за це мені послано це нещастя. Тому я мушу йти звідси і блукати по світу доти, доки знайду свою матір і виблагаю в неї прощення.

І він схопився й побіг до лісу, гукаючи матір, щоб вернулась, але нізвідки не чув відповіді. Цілий день він ходив і гукав по лісу, а коли зайшло сонце, ліг спати на купу листя, і всі пташки та звірі повтікали від нього, бо пам'ятали його жорстокість. І він спав один-однісінький, тільки ропуха збоку лупала на нього очима та гадюка повільно проповзла біля нього. А вранці він прокинувся, зірвав кілька кислих ягід з дерева, з'їв їх і пішов далі безмежним лісом, умиваючись гіркими сльозами. І кого тільки зустрічав дорогою, всіх запитував, чи не бачили його матері.

Він запитав Крота:

— Ти риеш нори під землею. Скажи мені, чи не бачив ти там моєї матері?

А Кріт йому відповів:

— Ти виколов мені очі. Як же я можу бачити?

Тоді він запитав у Коноплянки:

— Ти літаєш понад самими вершечками найвищих дерев і можеш бачити весь світ. Скажи, чи не бачила ти моєї матері?

А Коноплянка відповіла йому:

— Як же я можу літати, коли ти заради втіхи попідрізав мені крила?

І малу Білочку, що самотою жила в дуплі ялини, він спитав:

— Скажи, де моя матір?

А Білочка відповіла:

— Ти вбив мою матір. Шукаєш свою, щоб і її вбити?

І Хлопчик-зірка похилив голову, заплакав і став просити пробачення

у всіх божих створінь та все йшов і йшов далі лісом, шукаючи тієї старчихи. А на третій день, пройшовши весь ліс, він вибрів на узлісся і спустився в долину.

І коли він проходив селами, діти дражнили його й кидали у нього камінцями, а селяни, боячись, щоб від нього не пішла на зерно яка зараза, не пускали його навіть до клуні³ ночувати, наказуючи наймитам гнати його геть, і не було жодної людини, яка би зглянулася на нього. Не доводилося йому ні від кого чути й про бідну старчиху, свою матір, хоч блукав він по світу вже довгих три роки і не раз, бувало, йому ввижалося, ніби то вона пішла поперед нього битим шляхом, і він кидався доганяти й гукав її, до крові збиваючи свої босі ноги об гостре каміння. Але він ніколи не міг наздогнати її, а люди, які жили при шляху, казали йому, що їм ніколи не доводилося бачити таку чи схожу на неї жінку і ще й потішалися з його горя.

Отак три роки блукав він по світу і ніде ніколи не зустрів ні любові, ні доброзичливості, ні милосердя; весь світ повівся з ним так само жорстоко, як він чинив у дні своєї гордині.

І от одного разу надвечір підійшов до брами міста, що лежало на березі річки за міцним муром, і хоч він ледве волік натруджені ноги, а все ж вирішив зайти в місто. (...)

³ Клу́ня — будівля для зберігання снопів, сіна тощо; стодола.

А наступного ранку дідуган, що був насправді найпідступнішим із чаклунів Лівії і навчився свого мистецтва в іншого чаклуна, який жив на березі Нілу, увійшов до в'язниці, глянув похмуро на Хлопчика-зірку і сказав:

— У тім лісі, що неподалік від брами цього міста Гяурів⁴, сховано три золоті монети: з білого золота, з жовтого золота і з червоного золота. Сьогодні ти мусиш принести мені монету з білого золота, а коли не принесеш, одержиш сто канчуків⁵ по спині. І поспішай якнайшвидше, а ввечері я чекатиму на тебе біля хвіртки мого саду. Гляди ж, принеси біле золото, а то погано тобі буде, бо ти — мій раб і я заплатив за тебе ціну келиха солодкого вина. — І він знову запнув Хлопчикові-зірці очі мережаним шовковим шарфом і вивів його з будинку в сад, де росли чорні маки, і, примусивши піднятися на п'ять бронзових східців, відчинив хвіртку своїм яшмовим перснем і виштовхнув його на вулицю.

І Хлопчик-зірка вийшов з міста й підійшов до лісу, про який казав йому Чаклун.

Та коли він уже виходив на узлісся, з хащів до нього долинув крик — здавалося, хтось кличе на допомогу. Забувши про своє горе, він побіг на той крик і побачив мале Зайченя, що потрапило в пастку якогось мисливця.

І Хлопчик-зірка зглянувся на бідне Зайченя та звільнив його, промовивши до нього:

— Сам я всього-на-всього раб, але тобі я подарую волю.

А Зайченя відповіло йому так:

— Ти й справді подарував мені волю, а от чим я тобі за це віддячу?

І Хлопчик-зірка сказав йому:

— Я шукаю монету з білого золота, але ніде не можу її знайти, і коли я не принесу її моєму господарю, він мене дуже битиме.

— Іди за мною, — сказало йому Зайченя, — і я заведу тебе туди, куди тобі треба, бо я знаю, де захована ця монета і навіщо.

Тоді Хлопчик-зірка пішов за Зайченням і — о радість! — в дуплі великого дуба побачив монету з білого золота, яку він шукав.

Тепер слід сказати, що біля міської брами сидів прокажений. Його обличчя закривав сірий полотняний каптур⁶, його очі пала-

⁴ Гяур — так мусульмани у середні віки зневажливо називали усіх іновірців.

⁵ Канчук — нагайка з переплетених ремінців.

⁶ Каптур — елемент одягу, який має вигляд головного убору, що кріпиться до коміра.

ли у прорізах, мов жарини, і коли він помітив Хлопчика-зірку, що підходив до брами, він ударив у свою дерев'яну миску і задзвонив у свій дзвінок, гукнувши йому так:

— Дай мені монетку, а то я помру з голоду. Адже мене вигнали з міста і ніхто не змилується наді мною.

— Як жаль! — вигукнув Хлопчик-зірка. — У мене тільки одна монета в гаманці, і коли я не принесу її моєму господарю, він мене страшно битиме, бо я його раб.

Та прокажений благав його доти, доки Хлопчик-зірка змилювався над ним і віддав йому монету з білого золота.

А коли він прийшов до будинку Чаклуна, той відчинив хвіртку, впустив його в сад і запитав його:

— Ти приніс монету з білого золота?

І Хлопчик-зірка відповів:

— Ні, не приніс.

Тоді Чаклун накинувся на нього, і побив, і поставив перед ним порожню дощечку й сказав: «Їж», а потім поставив порожнього кухлика й сказав: «Пий» і знову кинув його в підземелля. [...]

[Ще двічі Зайчення допомагало Хлопчику-зірці — спершу знайти монету із жовтого золота, а відтак — із червоного. І щоразу Хлопчик-зірка віддавав їх прокаженому, навіть попри те, що третього разу Чаклун пригрозив йому смертю.]

Але серце його стислося з туги, бо він знав, яка лиха доля на нього чекає. Та диво дивне! Коли він проходив міську браму, вартові вклонилися йому з великою шанобою і промовили:

— Який гарний наш володар!

А натовп городян ішов за ним слідом і гукав:

— Та нема за нього вродливішого в усьому світі!

Заплакав тоді Хлопчик-зірка і сказав сам до себе:

«Це вони насміхаються з мене та потішаються з моєї жалюгідності». Але навколо нього зібралося так багато люду, що він заблукав і прийшов на широку площу, де стояв королівський палац.

І ворота палацу відчинилися, і назустріч Хлопчикові-зірці поспішили священнослужителі та найбільші вельможі міста, і сказали, вклонившись йому низько:

— Ти наш володар, на якого ми давно чекаємо, і син нашого короля.

А Хлопчик-зірка їм відповів:

— Я не королівський син, а син бідної жебрачки. І як ви можете казати, що я вродливий, коли я знаю, що на мене гидко глянути?

Тоді той, чий обладунок був прикрашений золотими квітами і на чийому шоломі замість гребеня був крилатий лев, підняв перед ним свого щита і крикнув:

— Чому мій повелитель не вірить, що він гарний?

І Хлопчик-зірка глянув у щит. І що ж він побачив? Його обличчя знову було гарне, як колись, і вся його колишня врода знов повернулася до нього, тільки в очах він побачив щось нове, чого раніше ніколи в них не бачив.

А священнослужителі та найбільші вельможі впали перед ним на коліна й сказали:

— Було давнє пророцтво, що цього дня прийде до нас той, хто має владарювати над нами. Тож хай володар наш візьме цю корону і цей скіпетр⁷ і стане нашим королем, справедливим і милосердним.

Але Хлопчик-зірка відповів їм:

— Я не гідний бути вашим королем, бо я зрікся матері, що породила мене, і я доти не матиму спокою, доки не знайду її і не випрошу в неї пробачення. Тож відпустіть мене, бо я мушу далі йти по світу і не можу тут більше затримуватися, хоч ви й пропонуєте мені корону та скіпетр.

І по цих словах він відвернувся і глянув на вулицю, що вела до міської брами, і — леле! Серед людей, що товпились довкола сторожі, він побачив жебрачку, яка була його матір'ю, а поруч неї стояв той самий прокажений, що сидів був перед міською брамою. Крик радощів зірвався з його вуст, і він побіг до жебрачки, і, впадши перед нею навколішки, обцілував рани на її ногах і омив їх своїми слізьми. Він низько схилив голову, аж до пилуки і, ридаючи так, що, здавалося, його серце ось-ось розірветься з болю, промовив такі слова:

— Мати моя! Я зрікся тебе в дні своєї гордині. Не відштовхни мене в годину мого смирення! Я ненавидів тебе. Даруй же мені любов. Я був відцурався тебе. Прийми ж своє дитя...

⁷ Скіпетр — оздоблена коштовним камінням та різьбленням палиця, що є символом царської влади.

Проте жебрачка не відповіла йому й слова. І він простяг руки до прокаженого й припав до його ніг, кажучи:

— Тричі виявляв я до тебе милосердя. Ублагай же мою матір заговорити до мене.

Але прокажений не відповів йому й слова. І Хлопчик-зірка знову заридав і сказав:

— Мати моя! Несила мені більше терпіти ці страждання. Даруй мені своє прощення і дозволь вернутися назад до лісу.

А жебрачка поклала руку йому на голову й промовила:

— Устань!

І прокажений поклав руку йому на голову й теж сказав:

— Устань!

І він підвівся, глянув і — о диво з див! Перед ним були Король і Королева.

І Королева сказала йому:

— Ось твій батько, якого ти пожалів у біді.

А Король сказав:

— Ось твоя мати, чиї ноги ти омив своїми слізьми.

І вони обняли й поцілували його, і повели його в палац та вбрали в дорогі шати, і наділи йому корону на голову та дали в руки йому скіпетр, і став він правити містом, що стояло над річкою. І він був милосердний і справедливий до всіх. Він прогнав геть лихого Чаклуна, а Лісорубові та його дружині послав багато дорогих подарунків, а дітей його зробив вельможами. Нікому не дозволяв він поводитися жорстоко з птахами й звірями, і вчив усіх любові, добра та милосердя. Голодним він роздавав хліб, а голим — одіж, і в його державі панували мир і достатки.

Та правив він недовго. Надто багато зазнав він горя і надто тяжкі пройшов випробування — тож через три роки він помер. А після нього прийшов лихий володар.

Переклав з англійської Ілько Корунець

Ілюстрації Джіованні Манна

Засвоюємо прочитане

1. Коли відбувається подія у казці? Чому вона починається з опису зими?
2. Яка несподіванка трапилася з двома Лісорубами після того, як вони вибралися з лісу в долину? Порівняйте поведінку першого і другого Лісорубів, коли вони переконались, що з неба впав не шматок золота, а зоряне дитя.
3. Як поставилася дружина Лісоруба до «знахідки» чоловіка? Що він їй сказав у відповідь?
4. Як жилося Хлопчику-зірці у сім'ї Лісоруба? Розкажіть про його зовнішність, характер, ставлення до дітей.
5. Розкажіть про поведінку Хлопчика-зірки при зустрічі з жебрачкою.
6. Як головний герой поставився до жебрачки після того, як виявилось, що вона — його матір?
7. Що довелося витерпіти Хлопчику-зірці, щоб вимолити у матері прощення?

Міркуємо над прочитаним

1. Розкажіть про блукання двох бідних Лісорубів у сосновому лісі. Яких звірів і птахів вони зустріли і про що ті розмовляли? Доведіть, що така розмова можлива лише в літературній казці.
2. Чи відповідала зовнішня краса Хлопчика-зірки його внутрішній сутності? Яким він був насправді?
3. Чому краса Зоряного хлопчика принесла йому й іншим лише зло?
4. Коли і чому краса повернулася до героя?

Працюємо творчо

1. До яких висновків спонукає читача Оскар Вайлд у казці «Хлопчик-зірка»? Що, на вашу думку, важливіше — краса зовнішня чи внутрішня?
2. Підшукайте три-чотири прислів'я, що виражали б основну думку казки «Хлопчик-зірка».
3. Знайдіть у казці кілька образів-символів і спробуйте розкрити їхній зміст.
4. Уважно розгляньте поданий нижче комікс «Хлопчик-зірка» і пронумеруйте кружечки на картинках згідно із розвитком подій у тексті однойменної казки.

Намалював Олег Кіналь

Підсумовуємо вивчене

1. З якими казками народів світу ви ознайомилися? А які літературні казки ви прочитали? Сформулюйте коротко основну різницю між ними.
2. Які музичні чи мультиплікаційні твори на сюжети вивчених вами казок ви слухали чи дивилися? Висловіть своє враження про них.
3. Назвіть і знайдіть на карті світу країни, де живуть герої та героїні вивчених вами казок: шакал Чандарава, Яцусь, Імператор, Синдбад, Пасербиця з казки «Пані Метелиця», Соловей, Хлопчик-зірка.
4. Укажіть, із яких казок ці предмети:

а б в г ґ д е

5. Які з поданих прислів'їв найповніше розкривають вдачу вказаних героїв казок?

1. Пасербиця	4. Соловей
2. Синдбад-Мореплавець	5. Бабина дочка
3. Хлопчик-зірка	6. Шакал Чандарава

Прислів'я для довідок:

- Молоде орля, та вище старого літає!
- Хитрощами недовго проживеш.
- Дізнавайся світу, поки служать літа.
- Хоч мале, та вузлувате.
- Яка служба, така й плата.
- Нема того краму, щоб купити маму.
- Не потрібна солов'ю золота клітка, краще йому зелена вітка.
- Щастя в повітрі не в'ється, а з працею дістається.

У СВІТІ ПРИРОДИ

З

Оповідання про природу

Навіть
у найпрекрасніших
своїх мріях людина
не може уявити нічого
прекраснішого
від природи.

Альфонс де Ламартін

Природа — єдина книга,
що містить на всіх
своїх сторінках
глибокий зміст.

Йоганн Вольфганг Ґете

З давніх часів і по сьогодні людина і природа утворюють єдине ціле, вони надзвичайно тісно взаємопов'язані між собою. Тому й не дивно, що тема людини і природи є чи не центральною у художній літературі — незалежно від того — давня вона, чи сучасна. На світанку людської цивілізації наші далекі предки наділяли природу живою душею, обожнювали її. Натомість наш складний і суперечливий час породив величезну кількість проблем, найважливіше місце поміж яких займає екологічна проблема, від вирішення якої залежить майбутнє всього людства. Тому й не дивно, що у творах більшості письменників так чи інакше присутня тема природи. Це може бути простий опис місця зображуваних подій чи природа слугує для вираження почуттів героя, але завжди автор показує і свою позицію, своє ставлення до природи. У довгій шерезі таких письменників є як ті автори, творчість яких винятково присвячена природі (Е. Сетон-Томпсон, Дж. Лондон, Дж. Дарелл та ін.), так і ті, у творах яких природа з'являється принагідно (Дж. Кітс, Р. Бернс, Л. Квітко та ін.).

Наприкінці XIX століття тоді ще нікому не відомий письменник Ернест Сетон-Томпсон опублікував збірку оповідань під дивною назвою «Тварини, яких я знав». Книга здобула величезний успіх, оскільки сучасники Сетона-Томпсона і подумати не могли, що можна серйозно писати художні твори про життя тварин. Відтак саме цей канадський письменник уперше у світовій літературі створив оповідання, справжніми героями яких були не люди, а звірі та птахи.

Ернест змалку палко полюбив природу і, рано навчившись читати, одразу ж захопився не лише художніми книгами, а й науковими працями. Хлопець твердо намірився стати ученим-натуралістом і йшов до цієї мети з гідною подиву наполегливістю. Якось, побачивши у магазині книгу «Птахи Канади», яка коштувала один долар, він вирішив будь-що її купити. Щоб зібрати такі гроші, Ернестові довелося продати своїх кроликів, поскладати сусідам дрова, зібрати колекцію комах для однієї англійки і цілий місяць змагатися з братом у рубанні дров. І ось омріяна книга опинилася в його руках. «Я був на сьомому небі від щастя», — згадує він про цей випадок з дитинства у повісті «Маленькі дикуни».

Мине багато років — і Ернест стане знаменитим письменником, відомим дослідником дикої природи, прекрасним художником-натуралістом, а його книги про тварин — «Життя гнаних», «Тварини-герої», «Біографія Грізлі», «Мустанг-іноходець» та інші — розійдуться по цілому світу.

Обкладинка книги
«Тварини прерій та
їхні долі» авторства
Е. Сетона-Томпсона,
1921 р.

ЛОБО — ВОЛОДАР КУРУМПО

I

Курумпо — велика скотарська округа на півночі Нью-Мексико. Це край соковитих пасовищ, де вигулюють незліченні стада, край високих гір, громкотливих потоків, що впадають у річку Курумпо, від якої і походить назва місцевості. Могутнім володарем, чия свавільна влада простяглася на весь край, був тут старий сірий вовк.

Старий Лобо, або Володар Лобо, як його називали мексиканці, був ватажком зграї сірих вовків, що спустошували долину Курумпо впродовж багатьох років. Усі місцеві скотарі та пастухи добре знали цього хижака. Кожні відвідини Лобо і його вірної зграї наганяли смертельний жах на тварин і викликали напад безсилої люті у їхніх господарів. Старий Лобо — справжній велетень — був надзвичайно дужим і хитрим звіром. Його нічне виття враз розпізнавали всі тутешні люди. Звичайний вовк годинами вив обіч пастушого табору, і ніхто на те не зважав, а коли луна доносила з ущелини могутнє виття старого ватажка, пастухів огортав неспокій: вони готувалися дізнатися вранці про нові безчинства сірої ватаги.

Згряя Лобо була невеликою. Я не міг зрозуміти чому. Звичаєм навколо такого виняткового в усьому звіра завжди збирається чималий гурт. Може, він сам не хотів збільшувати ватаги, а може, всіх відлякувала його аж надто лиха вдача. Без сумніву одне: протягом останніх років його панування у нього було лише п'ятеро підлеглих, кожен із яких зажив слави своїми величезними розмірами. Особливо виділявся помічник Лобо, справжній гігант, але й він поступався перед ватажком силою і завзяттям.

Кожен член ватаги мав свою характерну рису. Одного красивого білого вовка мексиканці звали Бланкою. Гадали, Бланка — самиця, подруга Лобо. Інший вовк, рудої масті, відзначався нечуваною спритністю. Ходили чутки, буцім він легко наздоганяв прудконогого антилопу.

Життя вовків тісно перепліталось з життям скотарів, тим-то не дивно, що вони прагнули будь-що і якнайшвидше спекатися зграї.

Кожен скотар ладен був віддати чимало молодих бичків за скальп бодай одного вовка з ватаги Лобо.

Тим часом сіроманці насолоджувалися полюванням, зневажаючи всі виверти мисливців. Вони ніби глузували з них, нехтуючи отруєною приманкою, і збирали й далі, принаймні, останні п'ять років, данину зі скотарів Курумпо в розмірі однієї корови щодня. (...)

За голову Лобо було призначено велику нагороду. Навмисно для нього розкидали кругом отруєне м'ясо, але він ніколи не схибив: завжди непомильно розпізнавав приманку.

Лобо боявся лише вогнепальної зброї. Він знав, що всі тутешні чоловіки носять із собою рушниці, тим-то ніколи не нападав на людину й всіляко уникав зустрічі з нею. Непорушним законом для зграї був порятунок втечею, хоч би на якій відстані майнула людська постать. Звичка Лобо дозволяти вовкам жерти лише самими впольовану здобич не раз ставала їм у великій пригоді, а гострий нюх ватажка завжди визначав людський запах і давав їм можливість уникнути неминучої загибелі.

Якось один ковбой почув могутній клич старого Лобо. Покрадьки він наблизився до улоговини й побачив, що згряя оточила невелику череду корів.

Лобо сидів на пагорбі, а Бланка й решта вовків намагалися відбити від стада телицю, вибрану на обід. Але худоба згуртувалася в коло і виставила до ворога суцільний ліс рогів. Однак оборона не була щільною: кілька передніх корів, настрахані наскоками грізного суперника, рвалися досередини. Саме через цей злам в обороні вовкам вдалося поранити облюбовану телицю. Але вона ще мала силу.

Терпець Лобо урвався, з горла вихопилося глухе виття, він стрімголов помчав на череду. Очманіла від переляку череда сахнулася і розпалася навпіл. Лобо з розгону увірвався в розколину.

Корови кинулися врозтіч, наче відламки розірваної вибухом бомби. Обрана жертва й собі рвонула бігти, але кількома стрибками Лобо наздогнав й люто вп'явся в горло і, вгрузаючи в землю лапами, різко спинився. Від могутнього ривка телиця повалилася, задерши ратиці догори. Лобо теж перекинувся на спину, але миттю скочив на ноги. Зграя в лічені хвилини прикінчила нещасну телицю.

Старий ватажок не брав участі в розправі. Він повалив жертву і всім своїм виглядом, здавалося, говорив: «Чому ніхто з вас не зробив так само, а лише марно гаяв час?»

Ковбой з голосним гиканням помчав на вовків, і ті кинулися навтьоки. Ковбой тут-таки посипав зарізану тушу стрихніом у трьох місцях і подався геть, упевнений, що зграя повернеться по здобич.

Наступного ранку, коли він прийшов поглянути на сподівані трупи, з'ясувалося, що вовки і справді ласували телицею, але перед тим старанно відокремили й викинули геть усі отруєні частини.

Страх перед ватагою Лобо дедалі зростав. Щороку винагорода за його голову підвищувалася, аж поки сягнула нечуваної суми — тисячі доларів. За людську голову, голову небезпечного злочинця, призначалася куди менша ціна.

Якось в ущелині Курумпо, приваблений обіцяною винагородою, з'явився техаський мисливець на ім'я Теннерей. Техасець був чудово споряджений для полювання на вовків: найновіші рушниці, добрі коні, зграя собак-вовкодавів. У рідному краї він зі своїми собаками винищив чимало вовків, тим-то не сумнівався: невдовзі відтята голова старого Лобо теліпатиметься на луці його сідла.

Літньої пори, вдосвіта, він вирушив у путь. Незабаром голосний і радісний гавкіт собак сповістив, що вони натрапили на слід. За дві милі від ловця на видноті з'явилася зухвала зграя сіроман-

ців. Почалися запеклі і тривалі гони. Собаки мали догнати вовків і тримати в облозі, доки під'їде ловець та постріляє їх. Це легко зробити на рівнинних просторах Техасу, але тут нові умови вступали в силу. Старий досвідчений ватажок уміло вибирав шлях відступу.

Скелясті річки з їхніми численними притоками мережили долину.

Лобо повів свою зграю до найближчої гірської розколини, перетяв неглибокий струмок і втік від мисливця. Його ватага кинулася врозтіч, а за вовками розбіглися й собаки. Невдовзі вовча зграя з'єдналася. Частина собак лишилася далеко позаду, і вовки, скориставшись чисельною рівновагою, кинулися на переслідувачів і безжалюбно знищили їх.

Увечері, коли Теннерей скликав собак, з'ясувалося, що вціліло тільки шестеро, з яких двоє були жорстоко скалічені. Мисливець зробив іще дві спроби заволодіти скальпом Лобо. Та жодна не увінчалася успіхом. В останній спробі загинув його найкращий кінь, який упав зі скелі й розбився. Зневірившись в успіху, ловець облишив полювання й подався до рідного штату. А Лобо й далі деспотично панував у краї. (...)

II

Я не надто йняв віри розповідям ковбоїв, аж поки восени 1893 року випала нагода стрітися з сірим прогнозою і вивчити його краще, ніж інші.

За кілька років до цих подій, коли іще був живий Бінго, я частенько полював на вовків. Відтоді змінив заняття на інше, що прикувало мене до письмового столу і стільця. Мені dokonче потрібен був рухливий спосіб життя, тим-то, коли мій давній друг — фермер із Курумпо — запросив приїхати до нього і спробувати покласти край розбійницьким нападам сірої зграї, я погодився без вагань, радіючи можливості познайомитися з її ватажком.

Аби ліпше вивчити місцевість, я багато їздив верхи. Часом мій проводир показував на кістяк тієї чи іншої тварини, що на ній поприсихало сухе шкураття, й говорив: «Це його робота».

Я зрозумів: шкода й думки вполювати Лобо в горах верхи на коні. Лишалось єдине — капкани й отрута. Та нам бракувало достатньої кількості капканів, тим-то я вдався до отрути. Не опишуватиму з у сіма подробицями десятки хитромудроців, на які я пускався, щоб обвести «вовка-перевертня». Годі було знайти таку

суміш стрихніну, миш'яку, синильної кислоти, якої б я не випробував як отруту для Лобо. Годі було знайти такий сорт м'яса, якого б не підкинув цьому лиходію для приманки. Минали дні, а мої зусилля йшли нанівець. Старий пройдисвіт був хитріший.

Наведу один приклад, що свідчить про його надзвичайну кмітливість. За порадою досвідченого мисливця, я розтопив трохи сиру з жиром свіжозарізаної молоді телиці. Вариво навмисно готував у порцеляновій посудині, м'ясо різав кістяним ножем, щоб не відгонило металом. Коли суміш захолола, я розрізав її на дрібні шматочки, поробив у кожному дірки, куди позасовував велику дозу стрихніну й ціанистого калію в капсулах, з яких не проникав запах, і позатикав отвори сиром. Пильнуючи всіх правил, я працював у рукавичках, змочених у теплій крові телиці, уникаючи й дихати на принаду. Потім уклав приманку у вимощений кров'ю сирицевий мішок і погнав коня. За собою тяг на мотузці печінку й нирки забитої тварини. Миль через десять заходився розкидати приготовлені шматки отруєного м'яса що чверть милі, уникаючи торкатися до них руками.

Лобо з'являвся в цій місцевості на початку кожного тижня. Подейкували, ніби решту часу він вештається десь біля Сьєрра-Гранде. В понеділок надвечір, коли ми саме лаштувалися від'їжджати, луна докотила басовите виття володаря краю. Один ковбой стурбовано сказав:

— Це він. Тепер побачимо, що буде.

На світанку мені нетерпеливилось дізнатися про результати нашого маневру. Невдовзі я натрапив на свіжі сліди зграї сірих грабіжників. З-поміж усіх помітно виділявся відбиток Лобо. Відомо, що розмір сліду звичайного вовка — чотири з половиною дюйми, відбиток лапи старого ватажка сягав п'яти з половиною дюймів. Згодом я дізнався, що він важив сто п'ятдесят фунтів. Тим-то його сліди, хоч би як густо поцятковані іншими, було легко відрізнити.

Згряя винюшила принаду, яку я тягнув на мотузці, і погнала по сліду. Я переконався, що Лобо наблизився до першого шматка, обнюхав його і проковтнув. Я не міг стримати радості, що нуртувала в мені.

— Нарешті він упіймався! — вигукнув я. — Скоро я побачу його труп.

Я погнав коня і не відводив погляду від велетенських вовчих відбитків на закуреному шляху. Сліди вивели мене до місця, де я кинув другу приманку. Вона також зникла.

Все в мені співало від радості. Я був певен, що він таки упіймався, а може, ще хтось із його зграї.

Але широкий слід його лап не зникав. Я піднімався на стремених, роззирався довкіл, та ніде не бачив мертвого вовка. Я поїхав далі слідами і помітив, що зникла третя принада, а сліди сірого поганця не уривалися, вели до четвертої. Тут-таки я переконався, що він не ковтнув жодної принади, а ніс усі в пащі. Поскладав їх на купу і обгидив, висловивши таким чином своє зухвале презирство до моїх хитрощів. Після цього він подався геть, ведучи за собою свою зграю, про яку так дбайливо піклувався. (...)

Тоді у мене визрів новий план. Я розташував капкани у формі літери «Н». Замаскував їх уздовж обох боків стежки, а один поставив, мов поперечку для літери, посередині. Спливали дні. Я визнав, що вкотре мене спіткала невдача.

Лобо вільно біг стежкою і вже був між двома паралельними рядами капканів, як завважив «поперечку». Старий пройда зупинився саме вчасно. Як він здогадався — не знаю. Певно, якийсь добрий звіриний янгол літав над ним і охороняв від небезпеки, що чигала на нього. Лобо не збочив ні на дюйм уліво чи вправо, обережно, повільно позадкував, ставлячи кожную лапу в свій попередній слід, доки опинився в безпечному місці. Перегодом обійшов капкани з іншого боку і задніми ногами заходився загрибати землю так, що камінняччя і грудки летіли навкруг, аж поки механічні пружини спрацювали й заклацнулися. (...)

III

Я не раз помічав, що у зграї Лобо не все гаразд. Скажімо, чому попереду слідів ватажка видно відбитки меншого вовка? Я не міг збагнути причини, та ось один ковбой мені сказав:

— Бачив їх сьогодні. Стрій порушує і відривається від зграї Бланка.

Отже, Бланка — справді самиця. Жоден вовк-самець не дозволить собі йти попереду ватажка, інакше накладе життям.

Це наштовхнуло мене на новий план. Я зарізав телицю, прилаштував кілька помітних капканів біля її туші. По тому відтяв їй

голову, яку вовки вважають за нікчемну покидь, і поклав її трохи збоку. Біля неї поставив два могутніх сталевих капкани, добре вивітрених, без людського запаху. Працюючи, я щедро облив свіжою кров'ю руки, взуття, всі інструменти. Кругом обляпав землю кров'ю, наче вона витекла з голови. Надійно замаскувавши капкани, я замів над ними землю шкурою вбитого койота, а його лапою зробив густе мереживо слідів. Голову телиці поклав так, щоб між нею та чагарями залишався вузький прохід. У ньому я поставив два найкращих капкани, притуливши їх до самої голови. (...)

Наступного ранку я вирушив обстежити капкани. Яка радість! Земля навколо них була густо поцяткована свіжими вовчими слідами, а місце, де лежала голова з капканом, було порожнє.

Побіжний огляд слідів переконав, що Лобо справді не дозволив зграї наблизитися до м'яса, але один, менший вовк, легковажно підійшов понюхати голову, що лежала осторонь, і потрапив у сталеві лабети.

Ми подалися слідами і за мильо побачили цього горопашного вовка — Бланку. Завваживши людей, вовчиця наддала бігу, але голова телиці, що важила понад п'ятдесят фунтів, добряче їй заважала. Однак Бланка сильно випередила мого помічника, який ішов пішки. Ми перехопили її поблизу скелястого узгір'я: голова телиці міцно застрягла рогами між камінням.

Ніколи раніше не доводилося мені бачити такої красивої вовчиці. М'яка густа шерсть Бланки була срібно-сірого відтінку.

Вона обернулася, готуючись стати до бою, і завила, її голос був сповнений розпачу. Луна відкотила його далеко в гори. Неподалік з ущелини басовитим виттям озвався вірний Лобо. То був останній поклик Бланки: ми підступали ближче, біла вовчиця мала берегти сили, щоб боронитися.

Невдовзі сталася неминуча трагедія, від згадки про яку мені стає моторошно. Кожен із нас накинув на шию приреченій тварині ласо і погнав коня в протилежний бік. (...) Лобо побіг слідами наших коней аж до ранчо мого друга. Що гнало його — жадоба помсти чи сподівання знайти там Бланку — не знаю. Принаймні частково відплатити за кривду йому вдалося. За п'ятдесят ярдів від воріт ранчо він напав на нашого сторожового собаку й роздер сердегу на шматки. Очевидно, Лобо приходив сам, на ранок я не помітив більше нічиїх слідів. Він знавісніло гасав навколо ранчо,

втративши страх. Я чекав на це і понаставляв по всьому пасовиську багато нових капканів. (...) За вечерею один із ковбоїв сказав:

— Уранці худоба в Північній ущелині чогось страшенно ревла. Може, в капкан упіймалася якась звірина?

Лише пополудні наступного дня мені пощастило дістатися до вказаного місця. Іще здалеку я побачив велику сіру тінь, що при моїй появі підвелася з землі, марно намагаючись метнутися кудись убік. Переді мною виріс сам Лобо, могутній володар Курумпо, міцно стиснутий сталевими лещатами.

Безталанний герой! Він ні на мить не припиняв пошуків своєї подруги, натрапив на її слід, сліпо, не роздумуючи, кинувся вперед і потрапив у пастку. Чотири капкани намертво стиснули в своїх сталевих обіймах чотири лапи звіра, а густа мережа слідів на землі свідчила про те, що худоба збиралася навколо переможеного кривдника, щоб поглузувати з нього, але близько підійти не наважувалася.

Два дні й дві ночі пролежав він прикутий і геть знесилився. Та коли я підійшов до нього майже впритул, звір підвівся, шерсть на ньому наїжилася. Востаннє я почув його могутній, оглушливий голос. Він завив, скликаючи своїх підданців. Але ніхто не озвався, не прибіг на поміч. І тоді він зібрав останні сили й кинувся на мене. Марно. Кожен капкан важив щонайменше триста фунтів, Лобо був безсилий проти них.

Він скреготав могутніми іклами, кусаючи ненависні ланцюги, а коли я спробував торкнутися до нього рушницею, схопив її зубами і залишив на ній глибокі прим'ятини. Очі звіра потемніли від люті й ненависті, щелепи грізно клацали, але мене й коня, що тремтів від страху, годі було дістати. Лобо сильно виснажився від голоду й втрати крові і невдовзі знесилено впав на землю.

Щось схоже на жалість ворухнулося у мене в грудях, коли я збирався вчинити з ним те, що він звично робив зі своїми жертвами.

— Старий невгамовний свавільнику! Герою незліченних спустошливих набігів! — сказав я, звертаючись до нього. — За хвилину ти станеш купою мертвечини. Так буде справедливо!

Ласо майнуло в нього над головою. Але ватажка не так легко було обдурити. Перш ніж петля зашморгнулася в нього на шиї, він на льоту схопив її зубами, легко перекусив і кинув під себе.

Звісно, я мав напихваті рушницю, але мені шкода було псувати його чудову шкуру. Тож я погнав коня до табору й повернувся з ковбоєм і новим ласо. Ми кинули вовку цурпалок, який він міцно схопив зубами, і перш ніж Лобо встиг випустити його, наші ласо просвистіли в повітрі й упали йому на шию. Промінь життя поволі згасав в очах могутнього володаря Курумпо. Я гукнув до свого помічника:

— Стривай! Захопимо його живцем і відвеземо до табору.

Лобо так знемігся, що ми легко просунули йому в пащу товсту палицю, пообснювали щелепи міцним мотузязччям і прив'язали до палиці. Палиця тримала мотузку, мотузка — палицю. Таким чином ми убезпечили себе від грізного звіра. Лобо вгамувався і байдуже позирав на нас, наче хотів сказати:

«Ваше зверху. Ви здолали мене. Тож робіть зі мною, що хочете!..».

Відтоді він перестав нас помічати.

Ми надійно зв'язали йому ноги. Лобо не загарчав, не завив, навіть не підвів голови. Хекаючи, ми ледве завдали вовка коневі на спину. Лобо дихав рівно й спокійно, мов уві сні. Очі знову стали ясними й чистими. Але на нас вони не дивились. Погляд його линув у далечінь, обіймав колишні володіння, де щасливилося йому та його грізній зграї.

Ми їхали поволі і незабаром дісталися до ранчо. (...) Я поставив перед ним воду і м'ясо, але він навіть не повернув голови. Лежав нерухомо, жовтаві очі пильно дивилися на вхід в ущелину, в прерії, широкі й безкраї. Він не здригнувся й тоді, коли я доторкнувся до нього. (...)

Коли зарожевів світанок, Лобо лежав так само спокійно, немовби спочивав. Але старий ватаг уже був мертвий.

Я зняв ланцюг з його могутньої шиї. Один з ковбоїв допоміг мені відтягти труп у повітку, де лежала й Бланка. Ми поклали Лобо поруч із нею, і ковбой сказав:

— Нарешті ти знайшов її. Тепер ви знову разом.

Переклала з англійської Лариса Боженко

Ілюстрації Вільяма Грілля

Словникова робота

Скориставшись тлумачним словником української мови, словником чужомовних слів чи інтернет-джерелами, поясніть значення поданих нижче слів, що зустрічаються в оповіданні «Лобо — володар Курумпо» Е. Сетона-Томпсона: *ласо, ранчо, скальп, ковбой, стрихнін, депотичний, штат, перевертень, дюйм, фунт.*

Засвоюємо прочитане

1. Розкажіть, що вам відомо про письменника Ернеста Сетона-Томпсона. Яка основна тема його творчості?
2. Хто був постійним супутником Лобо?
3. Як скотарі намагалися розправитися з володарем Курумпо? Чому їхні спроби завжди були невдалими?
4. Як оповідачеві-мисливцю вдалося упіймати Лобо?
5. Як повадився вовк після того, як потрапив у капкан?

Міркуємо над прочитаним

1. Які думки і почуття викликало у вас оповідання «Лобо — володар Курумпо» Е. Сетона-Томпсона?
2. Яку думку передає назва оповідання? Як вона послідовно розкривається в оповіданні?
3. Яким письменник змальовує Лобо? Симпатизує він йому чи не навидить?
4. Чому автор говорить, що «життя вовків тісно перепліталось з життям скотарів»?

Працюємо творчо

1. Придумайте назви до кожної частини оповідання «Лобо — володар Курумпо».
2. Складіть простий план однієї з частин оповідання.

ПЕЙЗАЖ У ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ

У творах художньої літератури ви не раз, мабуть, зустрічали художні описи природи — лісу, річки, неба чи якоїсь певної місцевості. Такі описи називаються **пейзажем**, що у перекладі з французької означає «місцевість, країна».

Якщо художник чи художниця у своїх пейзажних картинах змальовують природу за допомогою фарб, то письменникові чи пись-

менниці для цього потрібні слова, і не лише слова, але й художні засоби (порівняння, епітети, уособлення). Завдяки їм письменник чи письменниця не тільки «механічно» відтворює побачене, а й виявляє любов до рідної природи, показує її вплив на душу людини. Особливо багатую на пейзажні описи є поезія.

Засвоюємо прочитане

1. Що називається літературним пейзажем?
2. За допомогою яких художніх засобів письменник / письменниця змальовує природу?

Працюємо творчо

Знайдіть у будь-якому з вивчених літературних творів пейзаж і проаналізуйте його за таким приблизним планом:

1. Що зображено у пейзажі?
2. Які художні засоби використав письменник і з якою метою?
3. Чи проявляється у пейзажі ставлення автора до зображуваного?

ТЕМА ТА ІДЕЯ ТВОРУ

*Основне коло життєвих питань, на яких зосередив увагу письменник у своєму творі, називається **темою твору**.*

У кожному художньому творі, незалежно від того, прозовий він чи поетичний, обов'язково є свій предмет зображення. Письменник / письменниця може змальовувати найрізноманітніші явища природи, описувати людське життя і діяльність, найтонші порухи свідомості. Іноді в літературних творах зображуються вигадані, неіснуючі світи, казкові герої і фантастичні істоти.

Письменник / письменниця самостійно вибирає те, що він / вона хоче зобразити. У кожному великому художньому творі зазвичай розвивається не одна, хай і провідна, тема, а багато навзаєм пов'язаних тем, які складають *тематику* твору.

Із темою твору нерозривно пов'язана його ідея. Якщо тема — це те, що письменник / письменниця зображує, то ***ідея*** — це те, що він / вона хоче сказати про зображуване, оцінка його. Художніх творів без ідеї немає. Ідея не може бути розкрита поза темою, а тема не може з'явитися без ідеї.

Засвоюємо прочитане

1. Що називається темою художнього твору?
2. Чим можна пояснити надзвичайне розмаїття тем?
3. Чим тема твору відрізняється від тематики?
4. Дайте визначення ідеї художнього твору.

Працюємо творчо

Самостійно визначте тему та ідею однієї з вивчених народних казок і простежте, як вони розкриваються у творі.

ПРО ОПОВІДАННЯ

Кожний літературний твір характеризується своєрідністю форми, обсягу та інших ознак і належить до того чи іншого жанру. На даний час у світовій літературі існує уже стільки жанрів, що їх класифікація стала значною проблемою для учених-літературознавців. Тим паче, що кожний видатний письменник і кожна видатна письменниця вносять щось своє, неповторне у певний жанр. Але, звичайно, існують постійні, усталені жанри, до яких, наприклад, належить оповідання.

Оповідання — це невеликий розповідний твір, у якому зображується якийсь епізод з життя героя чи героїні. Особливостями оповідання як жанру літератури є короткочасність зображуваних подій, обмежена кількість дійових осіб. В оповіданні розповідь часто ведеться від імені оповідача.

Усі названі ознаки можна помітити, зокрема, в оповіданні “Лобо — володар Курумпо” Ернеста Сетона-Томпсона. Тут уже сама назва твору вказує на головного героя — вовка Лобо. Про його життя і пригоди розповідає оповідач-автор. Це дає письменникові змогу не тільки розповісти про свого героя, але й яскраво передати своє ставлення до зображуваного.

В оповіданні герої уже сформовані, тому ми можемо тільки здогадуватися, яким був Лобо, наприклад, у “дитячому” віці.

Оповідання залишається одним із улюблених жанрів літератури. До цього жанру охоче звертаються сучасні письменники.

Засвоюємо прочитане

1. Який літературний жанр називається оповіданням?
2. Назвіть головні особливості оповідання як жанру літератури.

Краса природи в західноєвропейській поезії

Роберт БЕРНС (1759–1796)

Роберт Бернс народився у багатодітній сім'ї шотландського селянина, який ледве зводив кінці з кінцями, але мріяв дати добру освіту своїм сімом дітям.

Роберт відвідував різні школи, де ґрунтовно вивчав літературу, математику, французьку мову, творчість давньогрецьких та давньоримських авторів. Майбутній поет чудово знав і любив народну поезію. Він багато читав і старанно займався самоосвітою. Але більшу частину часу змушений був віддавати селянській праці: спочатку на батьківській фермі, а після його смерті — на власній.

Численних читачів та читачок і досі захоплює його поезія, весела, життєрадісна, насмішувата, яка славить людину, природу, «ячмінне зерно» як символ вічного життя.

Роберт Бернс був полум'яним співцем своєї маленької вітчизни — Шотландії. Він щиро захоплювався її величними і мальовничими краєвидами, її народом, традиціями, звичаями, історією і сучасністю.

«Поетом народним і великим» назвав Р. Бернса Тарас Шевченко.

МОЄ СЕРЦЕ В ВЕРХОВИНІ

Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.
Будь здорова, верховино, любий рідний край,
Честі й слави батьківщино, вольності розмай!
Хоч іду я на чужину, повернуся знов,
Моє серце в верховині і моя любов.

Прощавайте, сині гори, білії сніги,
Прощавайте, темні звори й світлії луки!
Прощавайте, пущі дикі й тіняві гаї,
Прощавайте, буйні ріки й бистрі ручаї!
Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.

Переклав з англійської Микола Лукаш

Словник

Анафора — повторення слів або словосполучень на початку віршованих рядків.

Міркуємо над прочитаним

1. Яким ви уявляєте оповідача, від імені якого написаний вірш? Що можна сказати про нього як людину?
2. У якому поетичному рядку втілена основна думка твору?
3. Які почуття і настрої викликала у вас ця поезія?
4. Як ви гадаєте, з ким і чому прощається автор?

Працюємо творчо

1. Знайдіть у тексті художні деталі, створені за допомогою образних означень. Поясніть їхню роль у вірші.
2. Знайдіть у творі Роберта Бернса анафори і спробуйте пояснити, яку саме роль вони виконують у вірші.

Микола Лукаш — один із найвидатніших українських перекладачів, мовознавець і лексикограф. Був викладачем іноземних мов, працював завідувачем відділу поезії журналу «Всесвіт». Маючи надзвичайне лінгвістичне обдарування і дивовижну ерудицію в галузі зарубіжної літератури, перекладав із 18 мов. Серед перекладених ним творів — вірші, поеми, п'єси, повісті, романи багатьох сучасних письменників і класиків.

Джон КІТС (1795–1821)

Видатний англійський поет Джон Кітс народився у сім'ї власника конюшні. Він здобув добру медичну освіту, але вирішив присвятити себе поезії. Перший біограф і перший видавець поета Річард Мілнз описав його коротке життя простою формулою: «Деякі відданих друзів, пристрасне кохання і рання смерть». Але хоча у цій формулі все є правдою, все ж усієї правди про поета вона не передає. Не передає через те, що створює образ скорботний, образ людини, якій майже нічого не вдалося зробити. Безперечно, літературна діяльність Кітса тривала трохи більше шести років (1814–1819) і закінчилася тоді, коли для нього тільки настала пора зрілості. Бо ж він помер у двадцять п'ять років, а писати припинив за рік до смерті.

Але попри це Джон Кітс встиг зробити дуже багато задля слави своєї батьківщини. Встиг написати твори, що не лише «полонять назавжди», а й надихають поетів майбутніх поколінь, стають новою вершиною у країні Поезії. Він палко любив життя, природу, мистецтво, любив довірливе спілкування із близькими людьми, веселі жарти у дружньому колі, залюбки писав жартівливі вірші й листи про все на світі. Та більшість його віршів сповнені глибоких думок і прозрень, а також роздумів про красу, яку він умів бачити і в літньому сюрчанні коника, і в пісні цвіркуна у запічку, і навіть «у затінку стебла».

ПРО КОНИКА ТА ЦВІРКУНА

Поезія землі не вмере ніколи.
Опівдні, як мовчать серед гілок
Птахи в гаю, невтомний голосок
Обнизує покоси й частоколи.
Це коник, він поймає гори й доли,
На стернях довгий ведучи танок,
А стомиться — стихає на часок
У затінку стебла або стодоли.

*Ілюстрація
Олега Кіналя*

Поезія землі не оніміє:
Коли зима в мовчання крижане
Поля заковує, цвіркун у хаті
Заводить пісню, що в теплі міцніє,
Нагадуючи всім, хто задрімне,
Спів коника в траві на сіножаті.

Переклав з англійської Василь Мисик

Засвоюємо прочитане

1. Хто автор вірша «Про коника та цвіркуна»? Розкажіть про нього.
2. Яка пора року змальована у першій строфі вірша, а яка — у другій? Які відомі вам художні засоби використовує при цьому поет?
3. Якими словами передає Кітс картини природи? Розкажіть про почуття поета. У яких рядках вони найповніше виражені?

Міркуємо над прочитаним

1. Чи змінюється настрій вірша, чи він постійний?
2. Про що змушує задуматися поет? Зачитайте рядки, які передають основну думку вірша.

Працюємо творчо

1. Намалуйте усно картини, що виникли у вашій уяві після прочитання кожної строфи зокрема.
2. Перечитайте подумки вірш і поміркуйте, як би ви по-іншому його назвали. Поясніть свою думку.

Розмаїття природного життя у віршах єврейських поетів з України

Єврейські поети з України

Протягом відомої історії на території нинішньої держави Україна жили різні народи: мешканці Давньої Греції, Римської імперії, Візантії, кочові племена — скіфи, сармати, готи, гуни, половці, печеніги. Ці землі перебували у складі різних держав: Русі, Московського царства, Російської імперії, Австро-Угорщини, Радянського Союзу, Польщі.

Зараз в Україні, крім корінних націй — українців, кримських татар, караїмів, кримчаків та гагаузів — живуть народи, які мають свою історичну батьківщину, але через історичні обставини значна кількість їх здавна вважає своєю вітчизною саме Україну.

Тому сучасна культура України, крім провідної української культури, має різні етнічні складові, які впливали на формування свідомості українців, їхньої мови, звичок, традицій.

Тому для української читацької аудиторії спадщина цих уроджених України є частиною літератури зарубіжної. Але ми не можемо не відчувати спорідненість цієї хоча й іншої, але такої близької до нас культури.

Наприклад, євреї є одним з найдавніших народів Землі. Їхня історія навіть записана у Біблії. Але після біблійних часів євреї довгі століття перебували на чужині, жили у різних країнах світу. Тому значна частина їх, зберігши свої традиції, релігію та культуру, втратила рідну мову, іврит, якою була написана найдавніша частина Біблії — Старий Заповіт. Євреї, що жили у Центральній та Східній Європі, говорили на мові, спорідненій з німецькою — їдиш. Сьогодні більшість євреїв світу розмовляє мовою країни пе-

ребування. Напередодні Другої світової війни в Україні жило понад два з половиною мільйони євреїв, які говорили, співали пісні та писали літературні твори на мові їдиш.

Та під час війни і після неї євреї зазнали Голокосту — масового свідомого винищення. І тепер в Україні мовою їдиш володіє лише три тисячі осіб.

Але у дев'ятнадцятому та двадцятому століттях література на їдиш була добре знаною, вона досягла значних художніх висот. Деякі письменники літератури на їдиш, вихідці з України, є відомими в усьому світі: Шолом Алейхем, лауреат Нобелівської премії з літератури Шмуель Агнон.

У першій половині минулого століття провідними письменниками їдишомовної літератури були Лейб Квітко та Перец Маркіш.

Вони народилися та вирости на землях корінної України, на теперішній Хмельниччині. Євреї тодішньої Російської імперії були позбавлені своїх культурних прав, і тому більшість з тих, хто тягнувся до мистецтва слова, переходили з рідної мови на російську. Дехто навіть міняв свої єврейські прізвища.

Але були й такі, хто, знаючи і російську, і українську мови, залишалися тими, ким народилися. Вони відчували землю, природу та людей України своїми, близькими та рідними — і все одно були євреями. Вони не могли зрадити мову, якою мати співала їм коліскові пісні.

Після революції 1917 року у державі помінявся соціальний устрій, скинули царя, прийшла інша влада. Але ця влада хотіла, щоби усі були однаковими: говорили однією мовою, святкували одні свята, прагнули до однієї мети.

Тому письменників, які прагнули зберегти свою національність, залишитися українцями, білорусами чи євреями, всіляко гнобили та обмежували.

Через це, хоча Перец Маркіш та Лейб Квітко намагалися бути відданими новій системі цінностей, влада не дозволила існувати окремій національній культурі. Єврейські письменники, які продовжували писати на їдиш, були знищені. Немає тепер ані авторів, ані читачів, які би знали цю мову. Ми можемо милуватися красою їхніх віршів про природу України лише у перекладі на українську.

Лейб КВІТКО (1890–1952)

Лейб Квітко, мабуть, один із найвідоміших єврейських поетів, що народилися в Україні. Популярність він здобув головним чином завдяки своїм дитячим віршам. Народився майбутній поет на Хмельниччині у багатодітній бідній сім'ї. Хлопчик рано осиротів, тому його певний час виховувала бабуся. Уже з десятирічного віку майбутній поет змушений був працювати. Він, попри таке важке дитинство, самотужки навчився читати та писати, а вже з дванадцяти років почав віршувати. У 1917 році вийшла друком його перша поетична збірка для дітей «Пісеньки» («Ліделех»). Згодом з'явилися й інші книги, зокрема «В гості», «Коли я виросту», «В ліс», «Лям і Петрик» тощо. Кожен, хто знав Лейба Квітко, відзначав його незвичайну «дитинність». Відтак у своїх віршах, присвячених дітям, поет постійно звертався до дитячого світосприймання. Але для нього це не сума художніх прийомів, а природна мова. На жаль, життя Лейба Квітко закінчилося трагічно: він став жертвою сталінських репресій.

ЖУК

А дощ іде разом і тут, і он там —
В дворі і на полі — де душно житам.
Намокли дерева, схилився овес...
Хоч би це людина чи вуличний пес!
Одне тільки й видно — біда он жуку! —
Його підхопило водою в струмку.
Ой глянь — перекинувсь, ногами пряде.
Але якось вплив і став на тверде.
Та тільки тут знову краплиною цок! —
Ударило в голову й тягне в струмок.
Жучок потопає, ой горе, біда!
Аж тут плине тріска, і каже: сідай!

Ілюстрація Володимира Конашевича

Жучок умостився, немов на човна.
Пливе собі тріска, всі кручі мина...
Струмок аж булькоче,
сріблóm блискотить.
Пливе собі тріска, де хата стоїть.
Прибилась до хати, та в двері ті стук! —
І враз опинився у щілинці жук.
Жила ж там сімейка промежи людей —
Та тільки й усього, що трійко дітей.
Гуртом вони вийшли, де травка м'яка,
І зовсім пустили на волю жука.

*Переклали з їдиш Ілля Мазоре
та Павло Тичина*

קושז

- טראָד זיא סע ווא, אָד ווא נעמאָזעז טייג גגער רעד ווא
נזאָלעז זיא נראָק יד ווו - דלעפ יד פיוא ווא פיוה יד ניא
... קוואַ טגיינעג, רעמייב דנווו

!סעפ סאָג רעדאָ שטנעמ אַ ייז טלאָוו סע שטאָב

- !קושז אַ זיא הרצ יד - זיולב קיטנעק זיא נעמ

.כייט אַ ניא רעסאָוו טימ כייז טקיפ סע

.נדניצנאָ סגעל, סיוא דלואָר - קילב עקאָט

.טראָה נעוועג זיא סע סעפע רעבאָ

- !קאָק טעלפאָרד רעדיוו אָד זיולב רעבאָ

.כייט אַ ניא זלופ ווא פאָק ייז ניא גאלשעג

!טקילפנאָק, רעיורט עקאָט, גנינארד זיא קושז רעד

!נציז: טגאז ווא, לדניה אַ זיא אָד יוזא

.לפיש אַ יוו נענאטשעג זגאב יד

... נשאוועג נענעז זרעטס יד עלא, נצאָלפ אַ כייז גניטאָלפ

... נשאוועג נענעז זרעטס יד עלא, נצאָלפ אַ כייז גניטאָלפ

.זרעטילג רעבליז, גנימוב וצ פיורא קורב

- !נפאָלק יד נופ ריט יד ניא ווא, רעבא יד וצ טרעקראפ סע

.ליישז רעדיילס יד ניא נענופּעג כייילג ווא

- נשטנעמ נשיווצ החפשם אַ טראָד טבעלעג

.רעדניק קניירד זא טקנופ רעבאָ

,כייז זיא זאָרג יד נעוו סיורא נענעז ייז עפורג יד

.קושז יד נזאָל ראָג ווא

Вірш «Жук» мовою їдиш

Засвоюємо прочитане

1. Яка біда і чому трапилася з жуком?

2. Хто врятував жука від утоплення?

3. Прочитайте уривок з вірша:

Жучок потопає, ой горе, біда!

Аж тут плине тріска, і каже: сідай!

Жучок умостився, немов на човна.

У цих рядках використано:

А. епітети Б. антоніми В. синоніми Г. порівняння.

4. Де опинився жук після порятунку?

5. Чому діти «пустили на волю жука»?

6. Яка головна думка вірша «Жук»?

Працюємо творчо

Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про порятунок представників дикої природи, які гинуть внаслідок необдуманії людської діяльності, наприклад спалювання сухої трави, вирубування лісів тощо.

Цей поет прожив життя, наповнене пригодами та мандрами. Виходець з бідної родини, він не мав жодних шансів на життєвий успіх, якби не захопився літературою. Саме поезія вивела його у великий світ. Ще зовсім юним він переміг на конкурсі краси у Парижі. Завдяки отриманій нагороді познайомився з Європою. Вірші Переця Маркіша читали й перекладали у Берліні та Варшаві. Коли він повернувся на батьківщину, здобув славу самобутнього письменника. Тематика його поем та п'єс була різноманітною, часто — гостро політичною, але завжди усе, що відбувалося з героями його книжок, було оточено дивовижною природою його вітчизни, України.

ВРОЖАЙ

В золотих кубельцях,
На тонких стебельцях
Гойдаються завзято
Вгодовані зернята.
Горнуться гарненькі
До землі до неньки,
Калатають гномики
Золотаві дзвоники.
Пісеньки та шерхи,
Глечики та келихи.
Колосочку колосок —
Дзенька злотом голосок.
Золотий достиглий рай.
Золоті пухнасті юрми
Дмуть, гудуть щодуху в сурми:
Вітре, цить, не заважай!
Бо врожай!

Переклад Валерії Богуславської

*Вінсент ван Гог.
«Пшеничне поле
зі снопами»*

Засвоюємо прочитане

1. Чому вірш називається «Врожай»?
2. Із чим автор порівнює достиглий врожай?
3. Якими ви уявляєте гномиків, що «калатають золотаві дзвоники»?
4. Чому автор, розповідаючи про врожай, використовує золотий колір?

Працюємо творчо

1. Намалюйте ілюстрацію до вірша «Врожай».
2. Перекажіть своїми словами вірш «Врожай».

ПРОЗОВА ТА ВІРШОВАНА МОВА

Чому ми завжди безпомилково відрізняємо поезію від прози? Що робить поезію поезією? Над цими запитаннями ви, напевно, уже замислювалися, хоча й, можливо, не знаходили точної відповіді. Найголовнішою ознакою віршованої мови, яка відрізняє її від мови прозової, є **ритм**, або **ритмічність**. Загальновідомо, що кожне повнозначне слово має один наголошений склад й один-два (чи більше) ненаголошених. Наголошений склад вимовляється з трохи більшою силою, а ненаголошений — слабше. Упорядковане чергування наголошених складів з ненаголошеними називається ритмом.

Графічно склади позначаються таким чином: наголошені (ˊ), ненаголошені — (˘).

Візьмемо, наприклад, два рядки з вірша «Врожай» Переца Маркіша і, розбивши слова в поетичних рядках на склади, розставимо наголоси:

Зо-ло-ті пух-нас-ті юр-ми
Дму́ть, гу-ду́ть що-ду́-ху в су́р-ми:

В результаті ми отримаємо таку схему:

˘ ˘ | ˊ ˘ | ˊ ˘ | ˊ ˘
ˊ ˘ | ˊ ˘ | ˊ ˘ | ˊ ˘

Як бачимо, ненаголошені і наголошені склади розмірено і правильно чергуються один з одним, тобто поетичним рядкам притаманний ритм. Іншою важливою ознакою поетичного твору (що-

правда, не кожного!), яка одразу ж впадає в око, є рима. Рима — це співзвучність наголошеного голосного і наступних звуків наприкінці віршованих рядків. У нашому прикладі римуються слова *юрми* і *сурми*, адже окрім перших приголосних *й* — *с*, усі наступні звуки у цих словах збігаються.

Якщо спробувати передати зміст якого-небудь вірша, зламавши його ритм і знехтувавши римами, то отримаємо лише звичайну, «нецікаву» прозу. Поети кажуть: не потрібно писати віршів, якщо те ж саме можна сказати прозою. Отже, смисл поезії, її душа полягає в тому, що відрізняє її від прози. А це, в першу чергу, спеціальна «поетична» форма, куди входить і ритм, і рима, і побудова вірша.

Засвоюємо прочитане

1. Назвіть основні відмінності між прозовою та віршованою мовою.
2. Які основні особливості віршованої мови?
3. Що називається ритмом? Намалюйте графічну схему ритму уривка з вірша «Жук» Лейба Квітко.
4. Дайте визначення рими. Чи уся поезія обов'язково повинна бути римованою?

ПРО ЕПІТЕТ

Епітет — слово грецького походження (epitheton — прикладка). **Епітетом** називається художнє (образне) означення, що підкреслює якусь характерну рису певного предмета чи явища або передає емоційне ставлення до них.

У більшості випадків епітетом буває прикметник: «І тридцять витязів *чудових* / Із хвиль виходять *смарагдових*» (О. Пушкін); «Задзвени із глибини *тихої* печалі...». Проте слід запам'ятати, що далеко не кожен прикметник може стати епітетом, а лише такий, який містить авторську оцінку.

Крім оригінальних епітетів, тобто, створених письменниками, у художній літературі значне місце посідають і *постійні епітети*. Постійні епітети найчастіше зустрічаються в усній народній творчості. Наприклад: «дуб *зелений*», «чисте *поле*», «море *сине*», «бідна *дівчина*» тощо. Постійні епітети часто трапляються у художній літературі.

Роль епітетів у фольклорі надзвичайно велика. Вони разом з порівняннями і гіперболами є головними засобами художньої виразності балад і пісень, міфів і легенд.

ПРО МЕТАФОРУ

Метафора — слово давньогрецького походження, і означає воно «перенесення». З метафорою ми зустрічаємося не тільки в літературі, вона, як вірний товариш, супроводжує нас і в повсякденному житті. Наприклад, кажучи, що «сонце встає», ми тим самим порівняли його з живою істотою, перенесли властивості людини чи тварини на інший предмет (сонце). Чому ми так зробили? Мабуть, тому, що побачили між ними схожість.

Цю ж схожість (метафору) використав і англійський поет Персі Біші Шеллі. Наприклад, уже перший рядок вірша «Про коника та цвіркуна» є прихованою метафорою, у якій земля порівнюється із поезією у значенні — щось прекрасне, величне, піднесене, що глибоко впливає на почуття, уяву.

Отже, можна навіть сказати, що метафора — це просте, хоч і приховане, порівняння. Звичайно, при глибших роздумах ми дійдемо висновку, що метафора і порівняння різняться між собою. Якщо в порівнянні обов'язково є те, *що* порівнюється, і те, *з чим* порівнюється, то в метафорі достатньо лише останнього, а про сам факт порівняння ми лише здогадуємось.

Чи не найголовніше значення метафори полягає в тому, що вона змушує працювати нашу думку і нашу уяву, вимагає від нас певних творчих зусиль, оскільки нам потрібно «відтворити» приховане порівняння.

Таким чином, переносне значення слова, побудоване на зіставленні, порівнянні одного предмета чи явища з іншим, схожим на нього, називається **метафорою**.

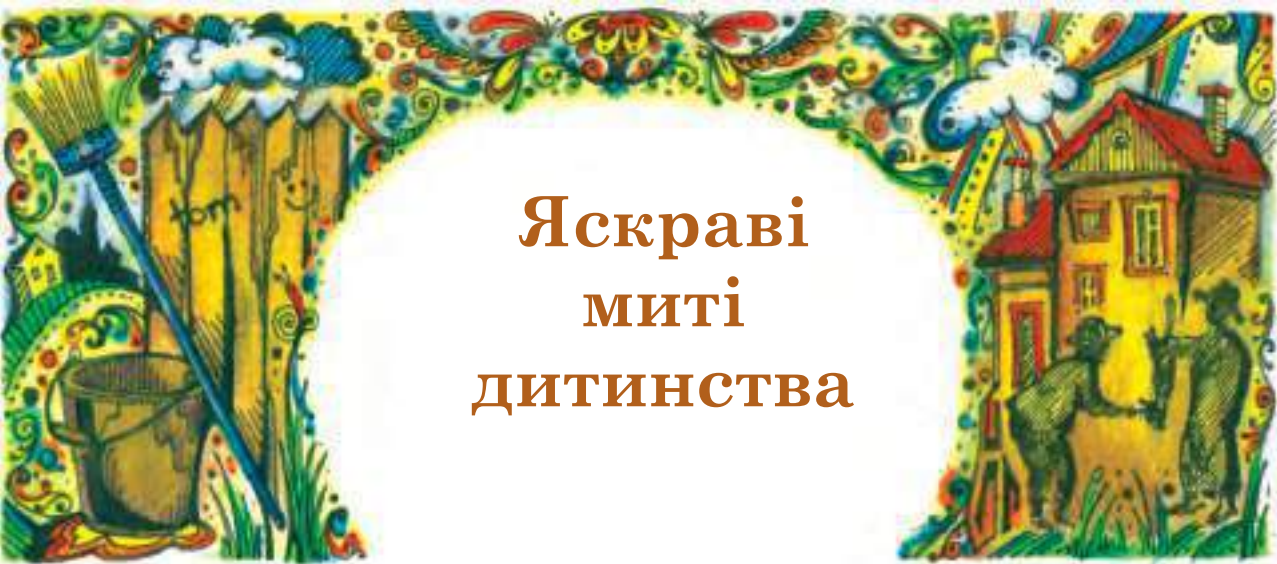
Працюємо творчо

1. Випишіть у зошит епітети з вірша «Врожай».
2. У вивчених вами поетичних творах знайдіть і запишіть у зошит по одному прикладу метафори.
3. Порівняйте пейзажі у віршах «Врожай» Переца Маркіша та «Задзвени із глибини» Генріха Гейне. Які засоби одухотворення природи використані у віршах?

У СВІТІ ДИТИНСТВА

4

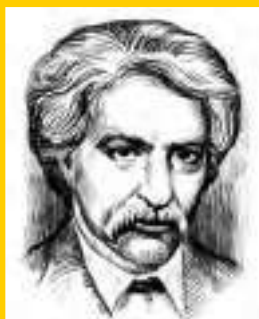
Яскраві миті дитинства

Мабуть, у світі
немає нічого,
чого не могло би
трапитися.

Марк Твен

Цікавинки

Марк Твен — літературне ім'я Семюела Клеменса. Його він вибрав не випадково. Замолоду письменник працював лоцманом, проводячи баржі звивистим річищем Міссісіпі. Заміряючи жердиною глибину ріки, він кричав стерничому: «Марк твен!», тобто «марка — два»: це означало, що глибина достатня для безпечного плавання. Під псевдонімом Марк Твен з 1863 року виходили всі твори С. Клеменса.

Всесвітньо відомий американський письменник Семюел Клеменс (Марк Твен) народився в містечку Ганнібал. Там минули його дитинство і юність, і там, на високім скелястім березі річки Міссурі, стоїть зараз один з небагатьох пам'ятників літературним героям, двом підліткам, яких створила уява письменника — Тому Соєру і Гекльберрі Фінну.

Замолоду Марк Твен змінив дуже багато професій: був не лише лощманом, а й репортером, журналістом, шукачем срібла, друкарем.

У 1875 році Марк Твен почав писати «Пригоди Тома Соєра» — книгу, яка увійшла до скарбниці світової літератури. Біографи вже давно з'ясували, що в цій книжці вигадки майже немає. Більшість пригод Тома автор пережив сам.

Спочатку «Пригоди Тома Соєра» задумувалися письменником як дошкульна пародія на тогочасну дитячу літературу (так звані «книжки для недільних шкіл»), яка в сентиментально-святобливому стилі змальовувала ідеальних «чемних» хлопчиків та дівчаток. Заслуга Марка Твена полягає не лише в тому, що він виступив проти такої «літератури», а й у тому, що в образі невтомного шибеника Тома зумів цікаво розповісти про людські ідеали, про становлення особистості та пошуки істини.

Через десять років письменник написав продовження «Пригод Тома Соєра» — роман «Пригоди Гекльберрі Фінна». Неабиякої популярності зажили й інші його твори для дітей та підлітків — повість «Принц і злидар», повість «Жанна д'Арк», роман «Янкі при дворі короля Артура».

Пам'ятник Тому Соєру і Гекльберрі Фінну, м. Ганнібал біля р. Міссісіпі

ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА

Скорочено

Розділ I

Попередньо ознайомившись із пропущеним початком розділу, розгляньте комікс і з'ясуйте, наскільки повно художнику вдалося відтворити його зміст і характери героїв. Чи таким ви уявляли собі головного героя роману — Тома Соєра?

Томе Соєре!
Хіба ти не чув,
що я тебе
кличу?

Чому ж ні,
тітонько Поллі!
Ми з Джімом просто
були тут, розмовляли
і рубали дрова,
правда ж, Джіме?

Ем...
Гадаю,
так, мем.

Дякую, що допоміг
мені з дровами,
Джіме!

Радий,
що зміг
допомогти.

Сід майже ніколи не запі-
нювався на вечерю. Та Тома
дратувало, що той узагалі
рідко робив щось не так.

Я не
бачив, як ти
рубав дрова,
Томе.

Ммммм,
мій улюблений хліб
з кукурудзяного
борошна.

Томе, сьогодні
в школі було
душно?

Так,
тітонько.

І тобі, Томе,
не захотілося піти
скупатися?

Та ні,
тітонько,
не дуже.

Тобі, я бачу,
й тепер не
дуже жарко.

Ми обливалися
водою з помпи.
У мене й досі
волосся вогке.

Я мала б це
зауважити.

Намалював Майкл Плуг

Том аж ніяк не був Зразковим Хлопчиком у містечку. Та він дуже добре знав такого і страшенно не любив його.

Минуло хвилини зо дві, а може, й менше — і він забув про всі свої злигодні. І не тому, що вони були не такі прикрі й гіркі, як злигодні дорослих людей, — просто їх на якийсь час витіснило нове непереборне захоплення, точнісінько так, як і доросла людина забуває своє горе, збуджена якимсь новим, цікавим для неї ділом. Таким цікавим ділом став для Тома новий спосіб свистіти, щойно перейнятий від одного негра, — і хлопцеві не терпілося повправлятися у ньому на волі. То був особливий, подібний до пташиного, свист, таке собі заливчасте щебетання, яке виходить, коли часто-часто доторкатися кінчиком язика до піднебіння, — читач, певно, пригадає, як це робиться, якщо він сам був колись хлопчиком. Не пошкодувавши зусиль, Том скоро опанував цю премудрість і тепер простував вулицею з солодкою музикою на устах і великою вдячністю у душі. Він почував себе, наче астроном, що відкрив нову планету, але радість його, поза всяким сумнівом, була ще більша, глибша й щиріша, ніж в астронома.

Літні надвечір'я тягнуться довго, і надворі ще не споночіло. Раптом Том урвав свою трель. Перед ним був незнайомиць — хлопча, трохи більший за нього самого. У глухому провінційному містечку Сент-Пітерсберзі будь-яка нова людина, незалежно від статі й віку, була справжньою дивовижею. А цей хлопець був ще й добре вдягнений — аж надто добре, як на будень. Просто-таки неймовірно добре. На ньому був гарний новісінький капелюх, застебнута на всі ґудзики, нова й чиста синя сукняна куртка і такі самі нові й чисті штани. До того ж він мав на ногах черевики, а була ще тільки п'ятниця! І навіть краватку на шиї — якусь барвисту стрічку. Одне слово, справляв враження міського жевжика, а Тома від таких аж з душі вернуло. Чим більше він розглядав це виряджене диво, тим вище задирав перед ним носа і тим жалюгіднішим здався йому власний одяг.

Жоден з хлопців не озивався. Коли зрушав з місця один, зараз же зрушав і другий — але тільки вбік, по колу. Вони весь час трималися лицем до лица, дивлячись просто в очі один одному. Нарешті Том сказав:

- Вибити тобі бубну?
- Ану спробуй, побачимо.
- Кажу — виб'ю, то й виб'ю.

— Руки короткі.

— А от і виб'ю.

— Не виб'єш.

— Виб'ю!

— Ні, не виб'єш.

— Виб'ю!

— Ні!

Запала ніякова мовчанка. Потім Том спитав:

— Тебе як звати?

— А тобі що до того?

— Ось я тобі покажу, що мені до того.

— Чого ж не показуєш?

— Багато говоритимеш, то й покажу.

— І говоритиму, і говоритиму, і говоритиму! Ну, то що?

— Думаєш, ти велика цяця, еге ж? Та якби я захотів, то помолотив би тебе однією рукою, а другу хай би мені прив'язали за спиною.

— То чого ж не помолотиш? Тільки базікаєш.

— А таки помолочу, як не вгамуєшся.

— Ха-ха, бачили ми таких!

— Слухай, чепуруне! Гадаєш, ти поважна птиця, еге ж? Ач яко-го капелюха напнув!

— Не подобається — то збий його з мене. Збий — і побачиш, що тобі буде.

— Брешеш!

— Сам ти брешеш.

— Ти паскудний брехун і боягуз.

— Ану котися ти, знаєш куди...

— Ще раз пошли мене — і я розвалю тобі голову каменюкою.

— Ой-ой-ой, так і розвалиш!

— Кажу тобі, розвалю!

— То чого ж не розвалюєш? Чого тільки кажеш, а нічого не робиш? Боїшся!

— Я не боюся.

— Боїшся.

— Ні!

— Боїшся!..

Знову запала мовчанка. Обидва знову затупцяти боком, поїдаючи один одного очима. Нарешті зійшлися плече до плеча.

— Забирайся геть звідси! — сказав Том.

— Сам забирайся!

— І не подумаю.

— І я не подумаю.

Вони стояли, кожен спираючись на скісно виставлену вперед ногу, і з ненавистю в очах щосили штовхали один одного. Але ні той, ні той не міг переважити. Нарешті, захекані й розпашілі, обидва обережно послабили натиск, і Том сказав:

— Ти боягуз і слинько! Ось я скажу своєму старшому братові — то він тебе самим мізинцем віддухопелить. А я йому скажу, начувайся!

— Чхав я на твого старшого брата! У мене теж є брат, ще більший за твого, такий, що за одним махом перекине його аж за отой паркан.

(Обидва брати були, звісно, вигадані).

— Брешеш!

— Хоч ти що кажи, а це правда.

Великим пальцем ноги Том провів у пилюці ризику і промовив:

— Спробуй тільки ступити за цю ризику, то я так тобі дам, що рачки поповзеш. Хто б ти не був, а слізьми вмиєшся.

Чужак притьмом переступив ризику й сказав:

— Ну, дай мені, ти ж обіцяв.

— Ти мене краще не чіпай, бо пошкодуєш.

— Ти ж казав, що даси мені, то чого ж не даєш?

— Хай мене чорти візьмуть, як не дам за два центи¹!

Хлопець дістав з кишені два великі мідяки й, глузливо посміхаючись, простяг їх Томові. Той ударив його по руці, і монети полетіли на землю. А за мить і обидва хлопці покотилися по пилюці, зчепившись, мов два коти. Вони тягали й смикали один одного за чуприни та за одіж, щипали й дряпали один одного носи — і вкривали себе порохом і славою. Невдовзі картина набула чіткіших обрисів, і крізь хмари бою стало видно, що Том сидить верхи на незнайомому хлопцеві й молотить його кулаками.

— Здавайся! — зажадав він.

Хлопець лише дужче запручався, силкуючись звільнитися. Він плакав від образи й безсилої люті.

— Здавайся! — І Том знову замотив кулаками.

¹ Цент — найдрібніша розмінна монета у США.

Нарешті чужак видушив із себе: «Здаюся», — і Том пустив його зі словами:

— Оце тобі буде наука. Іншим разом краще дивися, з ким заводишся.

Додому Том повернувся дуже пізно і, обережно залазячи крізь вікно, наразився на засідку: на нього чатувала сама тітка, і, коли вона побачила, на що схожий його одяг, її рішучість обернути хлопцеві суботній відпочинок на підневільну працю стала тверда, як криця.

Розділ II

Настав суботній ранок, і все навколо засяяло літніми барвами й свіжістю, забуяло життям. У кожному серці бриніла музика, а коли серце було молоде — пісня лилася з уст. Кожне обличчя променилося радістю, і кожен перехожий ступав пружно й молодо.

Пишно цвіла біла акація і сповнювала повітря своїми пахощами. Кардіфська гора, що підносилася на околиці містечка, була вкрита рясною зеленню і здаля видавалася справжньою землею обітованою, де панували краса, мир і спокій.

Том з'явився на узбіччі вулиці з відром вапна та довгою малярською щіткою в руках. Він зміряв оком паркан, і вся його радість умить розвіялась, а душу сповнила глибока туга. Тридцять ярдів дощаного паркана заввишки дев'ять футів! Увесь світ здався йому нікчемним і безглуздим, а саме життя — важеним тягарем. Зітхнувши, він умочив щітку у відро й провів нею по верхній дошці паркана, тоді зробив те саме ще й ще раз і, порівнявши жалюгідну білу смужку з безмежним небіленим обширом, скрушно сів на огорожку коло дерева.

Із хвіртки, наспівуючи «Дівчата з Буффало», підстрибцем вибіг Джім з бляшаним відром у руці. Ходити по воду до міської помпи звичайно здавалося Томові марудним ділом, але тепер він подумав, що це не так уже й погано. Згадав, що коло помпи завжди велелюдно: білі й чорні хлопці та дівчата, дожидаючи своєї черги, відпочивали там, мінялись іграшками, сварилися, билися, пустували. Згадав і те, що хоча до помпи було всього якихось півтора кроків, Джім ніколи не повертався з водою раніш як за годину, та й то доводилося мало не щоразу когось по нього посилати.

— Слухай, Джіме, — сказав Том, — давай я принесу води, а ти тут трохи побілиш.

Джім похитав головою і відповів:

— Не можу, паничу Томе. Стара пані звеліли мені мерщій іти по воду й не спинятися ніде дорогою. Вони сказали: мабуть, панич Том покличуть мене білити паркан, то щоб я йшов собі й робив своє діло, а про паркан вони самі подбають.

— Та не слухай ти її, Джіме. Вона багато чого каже. Дай-но мені відро — я миттю зганяю. Вона й не знатиме нічого.

— Ой ні, паничу Томе, боюся. Стара пані голову мені одірвуть. Бачить Бог, одірвуть.

— Вона? Та вона ніколи нікого не скривдить, хіба що наперстком по голові стукне — а хто ж цього боїться? Говорить вона справді всякі страхиття, але ж від тих балачок ніякої шкоди, якщо тільки вона сама не плаче... А я дам тобі кульку, Джіме. Білу, мармурову!

Джім завагався.

— Білу мармурову кульку, Джіме! Це ж просто диво.

— Ой, то чудова кулька, паничу Томе, побий мене Бог! Але я так страшенно боюся старої пані...

— А ще, коли хочеш, я покажу тобі свою болячку на нозі.

Джім був усього лише людина і перед такою спокусою встояти не міг. Він поставив відро, взяв білу мармурову кульку й з величезною цікавістю схилився над великим пальцем Томової ноги, з якого той помалу розмотував пов'язку. Але вже наступної миті Джім щодуху мчав вулицею, побрязкуючи відром і шулячись від болю нижче спини. Том завзято білив паркан, а тітка Поллі залишила бойовище з пантофлею² в руці й тріумфом у очах.

Але завзяття Томового вистачило ненадовго. Він почав думати про те, як весело мав провести суботній день, і його опосів ще більший смуток. Скоро інші хлопці, вільні як птахи, рушають до всяких принадних місць, і як же вони збиткуватимуться з Тома, коли побачать, що він мусить працювати, — сама ця думка пекла його вогнем. Він видобув на світ свої скарби й почав роздивлятися їх: поламані дрібнички, кульки, інший мотлох, — усе воно, може, й пішло б в обмін на чужу працю, але навряд чи його вистачило б, щоб купити бодай півгодини цілковитої волі.

Отож, облишивши будь-яку надію підкупити товаришів, він сховав до кишені ті вбогі цяцьки, і в цю ж таки темну хвилину

² Пантофля — м'яке кімнатне взуття.

зневіри на нього раптом зійшло натхнення. Атож, не що інше, як чудове запаморочливе натхнення.

Том узяв щітку й заходився спокійно працювати далі. Незабаром у кінці вулиці показався Бен Роджерс — той самий хлопець, чийх насмішок він боявся над усе. Бен посувався вперед таким собі веселеньким підтюпцем-вистрибцем, і це свідчило, що душа його сповнена радості й добрих сподівань. Він їв яблуко і час від часу видавав протяглий мелодійний гудок, а за ним басовите «дін-дон-дон, дін-дон-дон» — то він вдавав із себе пароплав.

Наближаючись, Бен сповільнив швидкість, вийшов на середину вулиці і, нахилившись на правий борт, повернув до узбіччя — неквапливо, старанно й з належною солідністю, бо вдавав «Велику Міссурі», що мала осадку в дев'ять футів. Він був водночас і пароплав, і капітан, і сигнальний дзвін, отож мусив уявляти, ніби стоїть сам на собі, на капітанському містку, сам дає команди й сам їх виконує.

— Спиняй машину! Дін-дін-дін! — Пароплав майже втратив швидкість і, ледь посуваючись, наближався до берега. — Здай назад! Дін-дін-дін! — Обидві його руки нерухомо витяглися по боках. — Ще трохи назад з правого борту! Дін-дін-дін! Чу-чу-чу! — Його права рука тим часом виписувала широкі оберти, вдаючи

сорокафутове колесо. — Ще трохи назад з лівого борту! — Почала обертатися ліва рука. — Стоп, правий борт! Дін-дін-дін! Стоп, лівий борт! Помалу вперед з правого борту! Стоп! Ще трохи з лівого борту! Дін-дін-дін! Чу-чу-чу!.. Віддати носовий швартов³! Ворушись!.. Віддати задній! Гей там, не барися! Намотуй, намотуй! А тепер пускай!.. Машину спинено, сер! Дін-дін-дін! Шш-ш! Шш-ш! Шш-ш!.. (Це машиніст випускав пару).

Том білив собі й не звертав на пароплав анінайменшої уваги. Бен пильно подивився на нього й мовив:

³ Швартов — трос або ланцюг для прикріплення судна на причалі.

— А-а! То це тебе тут пришвартували, он як?

Відповіді не було. Том оглянув свій останній мазок очима митця, тоді ще раз легенько провів щіткою по паркану і знову подивився, як вийшло. Бен підійшов і став поруч нього. Томові так захотілось яблука, що аж слина покотилася, та він не облишав свого діла.

— То що, друже, мусимо працювати? — спитав Бен.

Том рвучко обернувся і сказав:

— А, це ти, Бене! Я тебе й не помітив.

— Слухай, я оце йду купатися. Я, розумієш? А ти не хочеш? Та ні, ти, мабуть, краще попрацюєш, еге ж? Ну звісно, що попрацюєш.

Том якусь хвилю замислено дивився на товариша, тоді спитав:

— Що ти називаєш працею?

— А оце що — хіба не праця?

Том знову взявся білити й недбало відказав:

— Ну що ж, може, праця, а може, й ні. Я знаю тільки, що Томові Соєру вона до вподоби.

— Ха, можна подумати, що тобі й справді подобається білити!

— Чи подобається? А чом би й ні? Хіба нам кожного дня випадає білити паркани?

Тепер усе постало в новому світлі. Бен навіть забув про своє яблуко. А Том ретельно водив щіткою туди й сюди, відступав на мить і дивився, як виходить, тоді щось підправляв то там, то там і знову дивився. Бен стежив за кожним його рухом з дедалі більшою цікавістю і захопленням. Раптом він сказав:

— Слухай, Томе, дай і мені трохи побілити.

Том поміркував і спершу начебто ладен був погодитись, але потім передумав.

— Та ні, Бене, мабуть, нічого не вийде. Розумієш, тітка Поллі дуже прискіпується до цього паркана — він же, бач, виходить на вулицю. От якби це був задній паркан, я б не мав нічого проти, та й вона теж. А щодо цього паркана вона страх яка прискіплива: його треба так ретельно побілити, щоб ніде ані-ні. Певне, так зуміє хіба що один хлопець на тисячу, а може, й на дві тисячі.

— Та невже? Ой Томе, ну дай мені спробувати... хоч трішечки. Якби це ти мене просив, я би дав.

Як ви розумієте слова Тома, що якщо якась праця до вподоби, то вона вже не є працею? Чи траплялися у вашому житті схожі випадки?

— Бене, та я б з охотою, слово честі, але ж тітка Поллі... Он і Джім хотів білити, а вона не дозволила, і Сід хотів, і Сідові не дозволила. Розумієш, як з мене питають? Ану ж візьмешся ти — і раптом щось не так...

— Ой, дурниці, я старатимусь не гірше за тебе. Ну дай спробувати... Слухай, а я віддам тобі серединку цього яблука.

— Ну що ж... Та ні, Бене, краще не треба. Я боюся.

— Я віддам тобі все, що залишилося.

Том випустив щітку з рук видимо знехотя, але з таємною радістю в душі. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі» упрівав, працюючи під пекучим сонцем, відставний маляр сидів у затінку на якійсь діжці, погойдував ногами й, наминаючи його яблуко, замишляв підступи проти нових жертв. А таких не бракувало: хлопці раз у раз пробігали вулицею, спинялись покепкувати — і залишалися білити паркан. Коли Бен зовсім видихався, Том продав наступну чергу Біллі Фішерові за «майже нового» паперового змія, а коли стомився й той, право білити придбав Джонні Міллер — за дохлого пацюка на мотузці, щоб крутити ним над головою, — і так далі, і так далі година за годиною. На середину дня Том із жалюгідного злидня, яким був уранці, перетворився на справжнього багатія, що потопає у розкошах. Крім згаданих уже коштовностей, він мав дванадцять кульок, поламаний пищик, скельце від синьої пляшки, щоб дивитися крізь нього, порожню котушку, ключ, який нічого не відмикав, грудку крейди, скляну затичку від карафки, олов'яного солдатика, двійко пуголовків, шість пістонів, однооке кошеня, мідну дверну клямку, собачий нашійник — не було тільки собаки, — колодочку від ножики, чотири помаранчеві шкуринки та стару поламану раму від квартирки. До того ж він чудово провів час, тішачись безділлям і чималим товариством, а паркан стояв побілений аж у три шари! Якби не скінчилося вапно, Том обібрав би всіх хлопців у містечку.

Тепер він подумки сказав собі, що, зрештою, життя на цьому світі не таке вже й погане. Сам того не знаючи, він відкрив загальний закон, що керує всіма людськими вчинками: і кожен хлопець, і кожна доросла людина завжди прагнутимуть і домагатимуться тільки того, чого важко досягти. Коли б Том був великим і мудрим філософом, як от автор цієї книжки, він зрозумів би, що Праця — це все те, що ми зобов'язані робити, а Гра — все, чого ми робити не зобов'язані. І це допомогло б йому усвідомити, чому робити штуч-

ні квіти чи марудитися ще над якоюсь нудотою — це праця, а збивати кеглі чи сходити на Монблан⁴ — усього лише розвага. В Англії деякі заможні пани полюбляють улітку самі правити запряженою четвериком поштовою каретою, проїжджаючи так щодня по двадцять—тридцять миль, — і тільки тому, що це коштує їм чималих грошей; та якби їм запропонували за це платню, розвага стала б працею, і вони відмовилися б від неї.

Вдумливо прочитайте загальний закон, відкритий Томом Соєром. Чим, на думку автора, Праця відрізняється від Гри? Чи схвалюєте ви цей закон?

Хлопець поміркував ще трохи про ту істотну зміну, що відбулася в його становищі, а тоді подався з доповіддю до штаб-квартири.

Розділ VI

У понеділок вранці Том прокинувся дуже нещасний. Так бувало кожного понеділка, бо з нього починався новий тиждень нескінченних тортур у школі. І Том щоразу зітхав: краще б уже зовсім не було субот і неділь — тоді в'язниця і кайдани не здавалися б такими нестерпними.

Він лежав і думав. І раптом йому сяйнуло, що непогано було б захворіти — тоді б він не пішов до школи. Зажеврів тьмяний вогник надії. Хлопець зараз же вистромив ногу з-під простирадла... й почав надсадно стогнати. Та Сід спав собі, наче нічого й не сталося.

Тома взяла злість. Він покликав: «Сіде, Сіде!» — і поторсав його. Це дало бажані наслідки, і Том знову застогнав. Сід позіхнув, потягся, хропнув востаннє і, спершись на лікоть, втупив очі в Тома. Том і далі стогнав. Сід гукнув його:

— Томе! Чуєш, Томе!.. — Відповіді не було.

— Томе! Гей, Томе! Що з тобою, *Томе*? — Сід труснув брата за плечі, з тривогою вдивляючись у його обличчя.

Том простогнав:

— Ой, не треба, Сіде. Не шарпай мене!..

— Та що ж із тобою таке, Томе? Я піду покличу тітоньку.

— Ні-ні... Може, воно й так минеться. Не клич нікого.

— Та як же не клич!.. Ой, не стогни ти так, Томе, це ж просто жах! І давно тебе отак?..

⁴ Монблан — найвища у Західній Європі гора.

— Кілька годин... Ой, Сіде, не вовтузься, ти мене доконаєш!..

— Томе, чому ж ти не збудив мене раніше?.. Ой, Томе, не *стогни*! В мене мороз поза шкірою йде від твого стогону. То що ж воно в тебе таке, га, Томе?

— Я все тобі прощаю, Сіде. (Стогін.) Геть усе, чим ти переді мною завинив. Коли я помру...

— Ой, Томе, ти ж іще не помираєш, правда? Не треба, Томе, не помирай!.. Може, тобі...

— Я всім прощаю, Сіде. (Стогін.) Так і скажи їм, Сіде. А ще, Сіде, візьмеш мою раму від квартирки та однооке кошени й віддаси тій новій дівчинці, що недавно сюди приїхала. І скажеш їй...

Та Сід уже вхопив свою одержу й дремену в геть. Тепер Том і справді страждав — так розпалилась його уява, — тому й стогін його звучав цілком природно.

Сід стрімголов збіг сходами вниз і закричав:

— Ой, тітонько Поллі, йдіть мерщій! Том помирає!

— Помирає?

— Еге ж! Швидше йдіть, не баріться!

— Дурниці! Не вірю!

Та все ж вона підтюпцем подалася нагору, а за нею слідом — Сід і Мері. Обличчя тітчині зблідло, губи тремтіли. Підбігши до ліжка, вона засапано мовила:

— Ну, Томе! Що з тобою, Томе?

— Ой, тітонько, в мене на пальці гангрена!

Стара впала на стілець і спершу засміялася, потім заплакала, а тоді посміялась і поплакала водночас. Це заспокоїло її, і вона сказала:

— А, он воно що! То всю цю бучу ти затіяв для того, щоб не йти до школи, а втекти на річку рибалити? Ой, Томе, Томе, я так тебе люблю, а ти без кінця краєш моє старе серце своїми дикими вибриками!

...Після сніданку Том вирушив до школи...

Невдовзі Том зустрів юного відщепенця Гекльберрі Фінна, сина відомого в містечку пияка. Всі тамтешні матусі щиро ненавиділи й страшилися того Гекльберрі, бо він був нероба, безпритульник і розбишака, а ще тому, що їхні діти тяглися до нього, тішились його забороненим товариством і шкодували, що не можуть бути такими, як він. Том, як і всі хлопці з поважних родин,

зздри́в приві́льному, безтурботному життю Гекльберрі і, хоч йому було суворо заборонено водитися з тим волоцюгою, не проминав жодної нагоди побути з ним. Гекльберрі завжди був одягнений в обноски з дорослих людей, вкриті незліченними плямами й такі подерті, що аж клапті теліпалися з усіх боків. На голові в нього стриміла руїна здоровенного капелюха з напівобірваними крисами; куртка, коли він її напинав, сягала йому мало не до п'ят, а ґудзики позаду опинялися куди нижче від того місця, де їм належало бути; штани трималися на одній шлейці, звисаючи позаду порожньою торбою, і обтріпані холоші, якщо Гек не завдавав собі клопоту підкотити їх, волочилися по землі.

Гекльберрі був сам собі господар і робив усе, що йому заманеться. За сухої погоди він ночував на чужих ґанках, а коли дощило — в порожній бочці; йому не треба було ходити ні до школи, ні до церкви, не треба було нікого слухатись; він міг ловити рибу чи купатися коли завгодно й де завгодно і проводити на річці стільки часу, скільки сам захоче; ніхто не забороняв йому битися й гуляти хоч до ночі; навесні він першим починав ходити босоніж, а восени останнім взував щось на ноги; ніхто не примушував його вмиватись і перевдягатися в чисте; а ще він був неперевершений мастак лаятись. Одне слово, цей хлопець мав усе, що робить життя прекрасним. Так одностайно вважали засмикані й скуті всілякими утисками добропристойні сент-пітерсберзькі хлопці.

Том привітався до цього романтичного обідранця:

— Здоров, Гекльберрі!

— Здоров, коли здоровий!

— Що це в тебе таке?

— Здохлий кіт.

— Ану покажи ближче, Геку... Ти диви, зовсім задубів. Де ти його взяв?

— Виміняв в одного хлопця.

— А що дав?

— Синій квиток і бичачий міхур — роздобув його на різниці.

— А квитка де взяв?

— Виміняв у Бена Роджерса два тижні тому за поганялку до обруча.

— Слухай, а це що в тебе таке?

- Та нічого особливого — кліщ.
- Де ти його знайшов?
- У лісі, де ж би ще.
- Що за нього хочеш?
- Та я не знаю. Я не хочу його віддавати.
- Слухай, Геку, хочеш, я дам тобі за нього свого зуба?
- Ану покажи.

Том дістав із кишені папірець і обережно розгорнув його. Гекльберрі заздро оглянув зуб. Спокуса була велика. Нарешті він запитав:

- Справжній?

Том підняв верхню губу й показав дірку.

- Ну гаразд, — сказав Гекльберрі. — Згода.

Том поклав кліща в коробочку від пістонів, де ще недавно сидів кусючий жук, і хлопці розійшлися, кожен вважаючи, що зробив вигідний обмін.

Діставшись до школи — рубленого будинку, що стояв осторонь від інших, — Том зайшов до класу ходою людини, яка страшенно поспішає. Він почепив капелюха на кілок і заклопотано шмигнув на своє місце. Учитель, сидючи, мов на троні, у своєму великому плетеному кріслі, куняв, заколисаний сонним гомоном класу. Томова поява збудила його.

- Томасе Соєре!

Том знав, що коли його називають повним ім'ям, нічого доброго не жди.

- Слухаю, сер!

- Підійдіть сюди. Ви, сер, як завжди, спізналися. Чому?

Том хотів уже відбутися якоюсь брехнею, аж раптом побачив дві довгі золотисті кіски, що спадали на спину, — і миттю впізнав їх, наче його вдарило електричним струмом кохання; побачив і те, що *єдине вільне місце* на дівчачій половині було поряд із *нею*. І він хоробро випалив:

- *Я спинився побалакати з Гекльберрі Фінном!*

Учитель аж остовпів і розгублено втупив очі в Тома. Гомін у класі затих. Усі були зачудовані: чи він при своєму розумі, цей відчайдух?

- Ви... ви що? — перепитав учитель.

- Спинився побалакати з Гекльберрі Фінном.

Помилки бути не могло.

— Томасе Соєре, це найзухваліше зізнання, яке я будь-коли чув. За таку провину лінійки мало. Зніміть куртку!..

Вчителева рука працювала, аж поки стомилась, а запас різок помітно зменшився. Потім пролунав наказ:

— А тепер, сер, ідіть і сядьте з *дівчатами*! Хай вам буде це наукою.

Хихотіння, що перебігло по класу, начебто збентежило хлопця, та насправді він збентежився скоріш від побожного трепету перед своїм новим, ще не знаним кумиром і боязкої радості, що йому так нечувано поталанило. Він сів на краєчок соснової лави, і дівчинка, труснувши голівкою, відсунулася далі. Всі навколо підштовхували одне одного, переморгувались і шепотілися, але Том сидів тихо, поклавши лікті на довгу низьку парту, і, здавалося, цілком заглибився в книжку.

Поступово на нього перестали звертати увагу, і в класі знов почувся звичний монотонний гомін. Том почав нишком позирати на дівчинку. Вона помітила це, невдоволено скривилась і на якусь хвилину навіть відвернулася. А коли нишком повернула голову, перед нею лежав персик. Дівчинка відштовхнула його. Том тихенько присунув знову.

Вона знову посунула персика вбік, але вже не так сердито. Том терпляче повернув його на місце. Вона більше не відсувала його. Том нашкрябав на грифельній дошці: «Будь ласка, візьми, в мене є ще». Дівчинка поглянула на дошку, але обличчя її лишилося незворушне. Тепер Том заходився малювати щось на дошці, затуляючи малюнок лівою рукою. Деякий час дівчинка навмисне не дивилася туди, проте скоро ледь помітні ознаки почали виказувати її цікавість. Том і далі малював, ніби нічого навколо не бачачи. Дівчинка спробувала крадькома зазирнути на дошку, але він і тепер удав, ніби не помітив того. Нарешті вона не витримала й боязко прошепотіла:

— Можна, я гляну?

Том відхилив руку і показав частину незугарного будинку з двома причілками й комином, із якого штопором ішов дим. Дівчинку так захопило Томове малювання, що вона забула про все навколо. А коли він закінчив, якусь хвилю дивилася на малюнок, тоді прошепотіла:

— Дуже добре. Тепер намалюй чоловічка.

Художник зобразив перед будинком чоловічка, що більше скидався на башту й вільно міг би переступити через будинок.

— Гарний чоловічок, — прошепотіла вона. — А тепер намалюй поруч мене.

Том зобразив пісковий годинник з місячним кружалом зверху, прималював до нього соломинки-ручки та соломинки-ніжки й вклав у розчепірені пальці щось подібне до віяла. Дівчинка сказала:

— Просто чудово. От якби і я вміла малювати!

— Це ж зовсім легко, — прошепотів Том. — Я навчу тебе.

— Ой, справді? Коли?

— На великій перерві. Ти підеш додому обідати?

— Коли хочеш, я залишуся.

— Гаразд, домовились. Як тебе звуть?

— Беккі Тетчер. А тебе?.. Ой, та я ж знаю: Томас Соер.

— Це коли мають шмагати. А так мене звуть Томом. І ти зви мене Том, гаразд?

— Гаразд.

Том знову почав щось шкрябати на дошці, ховаючись від дівчинки. Але тепер вона вже не соромилась і попросила показати, що він написав. Том відказав:

— Та ні, немає там нічого.

— Неправда, є.

— Ні, немає. Та й нецікаво тобі.

— А от і цікаво, справді цікаво. Ну будь ласка, дай глянути.

— Ти комусь розкажеш.

— Не розкажу. Ось тобі слово, слово й ще раз слово, що не розкажу.

— Нікому в світі? І ніколи в житті?

— Нікому й ніколи. Ну, покажи!

— Ой, та тобі ж і не хочеться!

— Ну, коли ти зі мною отак, то я й сама побачу! — Вона схопила Тома за руку своєю маленькою ручкою, і вони завелися боротись. Том удавав, ніби чимдуж опирається, а сам помалу відсував свою руку, аж поки відкрилися слова: *«Я тебе люблю»*.

— Ой, який ти!.. — Беккі спритно вдарила Тома по руці, проте зашарілась і була видимо потішена.

Саме в цю знаменну мить хлопець відчув, як чиясь дужа рука боляче стиснула його вухо й поволі потягла вгору. В такий спосіб його було проведено через увесь клас і під загальне в'їдливе хихотіння посаджено на його постійне місце. Ще якусь моторошну хвилину вчитель мовчки постояв над ним, а тоді, так ні словом і не озвавшись, рушив назад до свого трону. Та хоч вухо Томове й палало від болю, душа його тріумфувала.

Коли клас угамувався, Том чесно спробував зосередитись на шкільній науці, але був надто збуджений, і нічого з того не вийшло. Спершу він осоромився на уроці читання, потім, відповідаючи з географії, перетворював озера в гори, гори в річки, а річки в континенти, так що влаштував на землі новий хаос; а коли писали диктант, наробив стільки помилок у найпростіших словах, що відкотився в самий хвіст і в нього забрали олов'яну медаль за правопис, якою він так хизувався кілька місяців.

Розділ IX

Того вечора Тома й Сіда відіслали до ліжка, як завжди, о пів на десяту. Вони проказали молитву, і незабаром Сід заснув. А Том лежав з розплющеними очима і в тривожній нетерплячці чекав умовленого сигналу. Коли йому вже почало здаватися, що скоро настане світанок, годинник вибив десяту! Ну хоч ти плач! Якби він ще міг крутитися й соватися на ліжку, йому було б легше, але він боявся збудити Сіда. Отож лежав тихо, втупивши очі в темряву. В домі стояла похмура тиша. Та поступово з неї почали вирізнятися тишенькі, ледь чутні звуки. Спершу стало чути цокання годинника. Почали таємничо потріскувати старі сволоки. Ледь-ледь порипували сходи. Як видно, там розгулювали духи. З кімнати тітки Поллі долинало глухе, розмірене хропіння. Не знати де — цього не може визначити й найтямовітіша людина — настирливо засюрчав цвіркун. І раптом Тома наче жаром обсіпало: в стіні біля узголів'я його ліжка почу-

лося лиховісне тактакання шашеля⁵, — а це означало, що хтось у домі скоро помре. Потім десь далеко завив собака, йому відповів другий, ще далі. Муки Томові стали нестерпні. Нарешті він вирішив, що час зупинився й настала вічність, і несамохіть почав засинати. Годинник вибив одинадцяту, але Том його не чув. Аж ось у його перші, ще невиразні сні втрутилося жалісне котяче нявчання. Далі він почув, як у сусідньому будинку грюкнуло вікно, а вигук: «Тпрусь ти, нечиста сило!» — і брязкіт порожньої пляшки, що розбилась об стіну тітчиного дровника, збудили його остаточно. Хлопець миттю одягся, виліз крізь вікно й порачкував дахом прибудови. Обережно нявкнувши раз чи двічі у відповідь, він зіскочив на дровник, а звідти на землю. Гекльберрі Фінн уже чекав там із своїм здохлим котом. Хлопці рушили й одразу ж зникли в темряві. А за пів години вони вже скрадалися у високій траві на кладовищі.

То було одне з тих старовинних кладовищ, яких багато в західних штатах. Воно лежало на пагорбі за півтори милі від містечка. Його оточувала ветха дерев'яна загорожа, що подекуди похилилася всередину, подекуди назовні, але рівно не стояла ніде. По всьому кладовищу буяли трави й бур'яни. Старі могили позападали; жоден могильний камінь не лежав на своєму місці; трухляві, поточені червою дерев'яні надгробки похилилися над могилами, немов шукаючи опори й не знаходячи її. На всіх них колись було написано: «Вічна пам'ять такому-то», — але більшості тих написів ніхто вже не міг прочитати навіть за ясного дня.

Легкий вітрець шелестів листям дерев, а переляканому Томові вчувалося, ніби то душі померлих скаржаться на те, що їх потурбували. Хлопці лише зрідка озивались один до одного, та й то пошепки: місце, час і непорушна урочиста тиша пригнічували їхні душі. Вони знайшли свіжу могилу, яку шукали, і зачаїлися за трьома великими осоками за кілька кроків від неї.

Вони чекали мовчки і, як їм здалося, досить довго. Мертву тишу порушувало тільки далеке пугукання сови. Тома опосідали дедалі лиховісніші думки, і він хотів розігнати їх балачкою. Отож і спитав пошепки:

— Геку, а як по-твоєму — мерцям не до вподоби, що ми тут?
Гекльберрі прошепотів у відповідь:

⁵ Шашіль — коричневий жук завдовжки 2–3 мм, личинки якого, розвиваючись переважно у меблях, будівлях чи борошні, точать їх.

— Звідки ж я знаю? А тиша яка, аж жах бере, га?

— Та вже ж.

Запала тривала мовчанка: хлопці подумки обмірковували сказане. Потім Том прошепотів:

— Слухай, Геку, а як ти гадаєш: старий шкарбан Вільямс чує, як ми перемовляємось?

— Звісно, що чує. Як не він сам, то його душа.

Помовчавши, Том озвався знову:

— Краще мені було сказати «містер Вільямс». Але ж я не мав на думці нічого поганого. Його всі звали старим шкарбаном.

— Коли говориш про мертвих, Томе, треба добре пильнувати.

Том підупав духом, і розмова знову згасла. Раптом він схопив товариша за плече й просичав:

— Цсс!..

— Ти чого, Томе?

Обидва притислись один до одного; серця їхні сполохано калатали.

— Цсс!.. Знову воно! Невже не чуєш?

— Та я...

— Ось! Тепер чуєш?

— Боже мій, Томе, це ж *вони*... Певно, що вони. Що нам робити?

— Не знаю. Гадаєш, вони нас побачать?

— Ой, Томе, вони ж бачать потемки, як коти. Даремно я сюди попхався...

— Та ну, не бійся. По-моєму, нічого вони нам не зроблять. Ми ж їх не чіпаємо. А як будемо сидіти зовсім тихо, вони нас, може, й не помітять.

— Я спробую, Томе, але ж... я весь тремчу.

— Ану слухай!

Хлопці прихилилися головами один до одного й затамували віддих. З другого кінця кладовища до них долинули приглушені голоси.

— Дивись отуди! Онде! — прошепотів Том. — Що там таке?

— То ж диявольські вогні. Ой, Томе, страх який!

У темряві до них наближались якісь невиразні постаті, погойдуючи старовинним бляшаним ліхтарем, що кидав на землю незчисленні, схожі на ластовиння, цяточки світла.

Гекльберрі, трусячись, прошепотів:

— То таки чорти, тепер уже видно. Аж трое! Ой лишенько, Томе, ми пропали! Ти можеш сказати якусь молитву?

— Спробую, тільки ти не бійся. Вони на нас не нападуть. «Отче наш, що на небі...»

— Цсс!

— Що там, Геку!

— Це *люди*! Один — то напевне. В нього голос Мафа Поттера.

— Та невже? Не може бути.

— Таки він, щоб я пропав! Ану принишкни. Хоч *цей* навряд чи нас помітить. Мабуть, залив очі, як завжди, старий п'яничка.

— Гаразд, я анічирк... О, стали. Чогось видивляються... Знову повернули сюди. Просто сюди... Знову зупинилися... Знову сюди. Простісінько до нас! Тепер уже йдуть напевне... Слухай, Геку, я ще один голос упізнав — індіанця Джо.

— Еге ж, то він, клятий метис⁶! Краще б уже з чортами мати справу, аніж з ним. І чого це їх сюди принесло?

Шепотіння урвалося, бо ті трое підійшли до свіжої могили й стояли тепер за кілька кроків від дерев, за якими сховалися хлопці.

— Оце вона, — промовив третій голос.

Чоловік підняв ліхтаря, і світло впало йому на обличчя: то був молодий лікар Робінсон.

Поттер та індіанець Джо принесли із собою ноші з мотузкою, рядом та двома лопатами. Опустивши ноші на землю, вони взяли розкопувати могилу. Лікар поставив ліхтар в узголів'ї могили, а сам відійшов і сів, притулившись спиною до одного з тих трьох осокорів. Він був так близько від хлопців, що вони могли б доторкнутися до нього рукою.

— Покваптеся! — мовив він тихо. — Ось-ось вийде місяць.

Ті двоє пробурчали щось у відповідь і копали далі. Деякий час було чути лише, як скреготіли лопати й раз у раз падала на купу перемішана з камінцями земля. То були дуже гнітючі звуки. Нарешті лопата глухо вдарила в дерево, а ще за дві хвилини копачі підняли труну з могили й поставили поряд. Потім зірвали лопатами віко, витягли мертве тіло й кинули його на землю. З-за хмар визирнув місяць і освітив бліде обличчя мерця. Ноші стояли наповні, і труп поклали на них, покрили рядом і прив'язали мотузкою. Поттер дістав великий складаний ніж, обрізав довгий кінець мотузки й сказав:

⁶ Метис — нащадок від шлюбу між представниками різних рас.

— Ну, коновале⁷, ми вам це брудне дільце впорали. То женіть ще п'ятірку, а то покинемо вашого красеня тут.

— Оце правильно! — озвався й індіанець Джо.

— Слухайте, як це розуміти? — спитав лікар. — Ви ж зажадали гроші наперед, і я заплатив вам.

— Воно-то так, але є за вами й ще дещо, — мовив індіанець Джо, підступаючи до лікаря, який уже звівся на ноги. — П'ять років тому ви прогнали мене з кухні вашого батечка: я просив чогось попоїсти, а ви сказали, що я прийшов не з добром. І коли я поклявся, що не подарую вам цього, хай би й сто років минуло, ваш батечко запроторив мене до в'язниці як волоцюгу. Думаєте, я забув? Недарма ж у мені індіанська кров. От тепер я вас і прищучив, то доведеться вам заплатити за це, зрозуміли?

Він погрозово підніс кулак до лікаревого обличчя. Та лікар раптом замахнувся й одним ударом збив негідника з ніг. Поттер упустив на землю свого ножа і закричав:

— Гей ви, ану не чіпайте мого товариша!

А в наступну мить він і лікар зчепилися в запеклій бійці, тупцяючи по траві так, що аж земля летіла з-під черевиків. Тим часом індіанець Джо підхопився на ноги, з палючими від люті очима підібрав Поттерів ніж і, пригнувшись, скрадаючись мов кіт, почав кружляти навколо тих двох, вичікуючи зручної нагоди. Раптом лікар вирвався з рук супротивника, схопив важку надгробну дошку з могили Вільямса і так торохнув нею Поттера, що той повалився на землю; і в ту ж саму мить метис не проминув своєї нагоди: підскочивши до молодика, він щосили, аж до руків'я, вгородив йому в груди ножа. Лікар поточився і впав, зачепивши Поттера й заливши його своєю кров'ю. В цей час на місяць набігли хмари, сховавши від очей ту моторошну картину, і нажахані хлопці чимдуж дременули геть.

Невдовзі місяць вийшов знову. Індіанець Джо стояв над двома нерухомими тілами, роздивляючись на них. Лікар пробурмотів щось нерозбірливе, двічі хапнув ротом повітря й затих. Метис похмуро мовив:

— З цим я поквитався, хай йому чорт.

І він обчистив кишені вбитого. А тоді вклав фатальний ніж у розтиснуту правицю Поттера й сів на відкриту труну. Минуло

⁷ Коновал — той, хто, не маючи ветеринарної освіти, займався лікуванням коней. Тут: зневажливе звертання до лікаря.

три, чотири, п'ять хвилин. Поттер ворухнувся й застогнав. Рука його стиснула ножа, він підніс руку, поглянув на ніж і, здригнувшись, упустив його додолу. Потім сів, відштовхнувшись від себе лікареве тіло, якусь мить пильно дивився на нього, а тоді розгублено озирнувся навколо. Очі його зустрілися з очима індіанця Джо.

— Господи, Джо, як це сталося? — запитав Поттер.

— Кепські справи, — відказав метис, не зрушуючи з місця. — Навіщо ти це зробив?

— Я? Ні, це не я!

— Ти диви! А хто тобі повірить?

Поттер затрусився й поблід.

— Я ж думав, що скоро витверезію. Даремно я сьогодні пив. І досі в голові паморочиться — ще гірше, ніж коли ми сюди йшли. Усе йде шкереберть, нічого до пуття не пригадаю. Скажи мені, Джо, скажи всю правду, друже, — невже це я його?... Джо, я ж цього не хотів, і в голові ніколи не покладав... Даю тобі слово честі, і в думці такого не було... Скажи мені, як це сталося, Джо! Господи, який жах... Такий молодий, тямущий чоловік...

— Ну як... Ви з ним завелися битись, він як угатив тебе дошкою з могили — ти й беркицьнув на землю, а тоді зіпнувся на ноги, ледве стоїш, хитаєшся, а сам хап за ножа та й на нього — так і ввігнав по саме нікуди; й ту ж мить і він ще раз дошкою тебе молоснув — ото ж ви й повалилися рядком, мов дві колоди, і отак досі й лежали.

— Ой, я ж зовсім не тямив, що роблю! Краще б мені самому померти отут на місці!.. Це все клята горілка накоїла, та ще, мабуть, і розпалився я. Я ж зроду нікого ножем не вдарив, Джо. Битися бився, але щоб ножем — то ніколи. Всі це знають... Не кажи нікому, Джо! Пообіцяй, що не скажеш, Джо, ти ж добрий чоловік. Я завжди любив тебе, Джо, і заступався за тебе. Хіба ти не пам'ятаєш? Ти не скажеш нікому, не скажеш, Джо? — І бідолаха, благально склавши руки, впав на коліна перед незворушним убивцею.

— Еге ж, Мафе Поттере, ти завжди ставився до мене чесно, людському, і я тебе не викажу. Це я можу тобі обіцяти.

— Ой, Джо, ти суцільний ангел! Я благословлятиму тебе скільки житиму... — І Поттер заплакав.

— Ну годі тобі, годі. Знайшов час рюмсати!.. От що — йди тією дорогою, а я піду цією. Ну, рушай, та гляди не залишай за собою слідів.

Поттер подався геть — спершу підтюпцем, а тоді побіг щодуху. Дивлячись йому вслід, метис пробурмотів:

— Якщо його так оглушило дошкою і розвезло з перепою, він не скоро згадає про ніж, а коли згадає, то буде вже надто далеко й побоїться повернутися по нього сам, боягуз нещасний!

Минуло ще дві-три хвилини — і вже тільки місяць дивився на вбитого лікаря, накритий рядном труп, на порожню труну й розкопану могилу. Довкола знову запала мертва тиша.

Розділ XX

(...) Їхній учитель, містер Доббінс, дожив до поважних літ, так і не досягши того, чого прагнув замолоду. Його заповітною мрією було стати лікарем, але бідність не дала здійснити цю мрію і прирекла його на вчителювання в глухому провінційному містечку. Щодня, сидючи в класі, поки школярі вчили урок, учитель діставав із шухляди свого столу якусь таємничу книгу й заглиблювався в неї. Шухляду, де лежала книга, він замикав на замок, а ключа носив при собі. Не було у школі хлопчиська, що не помирав би з цікавості й бажання хоч краєчком ока зазирнути в ту книгу, але такої нагоди не випадало ще нікому. Кожен хлопець і кожна дівчина в школі мали свої припущення, що то за книга, але серед них не знайшлося б і двох однакових, отож до істини вони аж ніяк не вели. І ось, коли Беккі проходила повз учительський стіл, який стояв біля самих дверей, вона раптом помітила, що ключ від шухляди стирчить у замку! То була справді щаслива нагода. Дівчинка озирнулася: ніде нікого, — і в наступну хвилину книга вже була у неї в руках. Заголовок на першій сторінці — «Анатомія», праця якогось там професора, — нічого їй не сказав, і Беккі почала гортати сторінки. Майже одразу ж вона натрапила на гарний кольоровий малюнок, що зображував зовсім голу людину. Та в цю мить на сторінку впала якась тінь: на порозі став Том Соєр і метнув швидкий погляд на той малюнок. Беккі шарпнула книгу, пориваючись згорнути її, але так невдало, що розірвала аркуш з малюнком аж до середини. Вона квапливо засунула книгу в шухляду, повернула ключ і аж заплакала з досади й сорому.

— Томе Соєре, тільки ти й здатен на таку капость: підкрастися до людини й підглянути, що вона робить.

— Звідки мені було знати, що ти тут робиш?

— Як тобі не соромно, Томе Соєре! Тепер ти викажеш мене, і я... ой, що ж це буде!.. Мене відшмагають, а мене ж іще ні разу не шмагали в школі!

Потім вона тупнула ніжкою і сердито мовила:

— Ну й виказуй, коли ти такий підлий! А я знаю, що й тобі перепаде. Ось постривай, побачиш! Гидкий, гидкий, гидкий хлопчисько! — І з новим вибухом плачу побігла геть.

Том стояв на місці, спантеличений цим несподіваним наскоком. Нарешті промовив сам до себе:

— Що за дурепи ці дівчиська! Її, бач, ні разу не шмагали в школі! Сміх, та й годі. Ну, а як і відшмагають, то що? Ото всі вони такі — рюмси й боягузки. Я-то, звісно, нічого не скажу старому Доббінсу про цю дурепу, бо можу поквитатися з нею інакше, й без підлоти, — але що з того? Він же однаково питає, хто розірвав його книгу. Ніхто не відповість. Тоді він зробить так, як завжди: почне питати всіх по черзі, одного, потім другого, а коли дійде до неї, то зразу сам побачить, не треба нічого й казати. В тих дуреп усе на обличчі написано. Духу в них справжнього нема. Ну, а потім, звісно, всипле їй як слід. Еге ж, у добрячу халепу вскочила Беккі Тетчер, і нікуди їй не подітися. — Том ще трохи подумав, зважуючи становище, а тоді додав: — От і гаразд! Вона була б рада, якби це мені таке, то нехай і їй перепаде! — І він побіг до гурту школярів, що пустували надворі.

За кілька хвилин прийшов учитель, і почався урок. Того дня Том не виявляв особливого інтересу до науки. Він раз у раз позирав на дівчачу половину класу, і обличчя Беккі дедалі дужче непокоїло його. Після того, що сталося, Том і не думав жаліти її, але тільки й того. Справжньої зловтіхи він збудити в собі не міг. Невдовзі вплив на світ історія із зіпсованим підручником, і Томову увагу на деякий час цілковито відвернули власні клопоти. Та й Беккі ніби прокинулася від своєї чорної зажури й виказала жваву зацікавленість тим, що діється в класі. Вона знала: хоч би як Том запевняв, що то не він облив книжку чорнилом, покари йому все одно не минути, — і не помилилася. Справді-бо, відмагання обернулося для Тома тільки на гірше. Беккі сподівалася, що це потішить її, і силкувалась викликати в собі почуття зловтіхи, але це в неї не дуже виходило. А коли настала фатальна хвилина, її раптом наче штовхнуло щось устати й розказати про Альфреда

Темпла, — та вона придушила в собі це поривання й залишилася сидіти. «Адже Том, — переконувала вона себе подумки, — напевне розкаже, що то я розірвала книгу. Ні, не озвусь і словом, хай би навіть від цього залежало його життя!»

Том відбув покару й повернувся на своє місце, не дуже всім тим журачись: він цілком припускав, що міг і сам випадково вивернути чорнило на підручник, бешкетуючи в класі з товаришами; отож і відмагався тільки для годиться, бо такий уже був звичай — до кінця стояти на своєму.

Так минула година. Вчитель куняв на своєму троні, в повітрі лунало сонне гудіння учнів, що товкли урок. Та незабаром містер Доббінс випростався, позіхнув, потім відімкнув шухляду й сягнув рукою по книгу, але, здавалось, іще вагався, взяти її чи ні. Більшість учнів байдуже дивилися на нього, та було серед них двоє, що напружено стежили за кожним його порухом. Містер Доббінс якусь хвилю неухважно погладжував книгу пальцями, а тоді взяв у руки і, зручніше вмостившись у кріслі, наготувався читати...

Том метнув швидкий погляд на Беккі. Колись він бачив такий зацькований і безпорадний вираз в очах кроля, на якого було націлено рушницю. Хлопець ураз забув про їхню сварку. Мерщій!.. Треба щось робити!.. У цю ж мить!.. Та, як на те, така нагальна потреба немов скувала його думки. Ага, придумав! Зараз він підскочить до вчителя, вихопить у нього книгу й дремене з нею геть. Але на якусь коротку мить Томові забракло рішучості, і нагоду було втрачено: вчитель уже розгорнув книгу. Ах, якби ж то повернути ту згаяну мить! Та ні, надто пізно. Порятунку для Беккі немає... А в наступну мить учитель звів очі на клас. Під його пильним поглядом усі враз припинили. Було в тому погляді щось таке, що навіть невинних охопив страх. На довгу хвилю — можна було полічити до десяти — запала мовчанка: вчитель немовби набирився гніву. Потім запитав:

— Хто порвав цю книгу?

Ані звуку. Чути було б, якби впала шпилька. Мовчанка затяглася. Учитель вдивлявся в обличчя учнів, шукаючи винного.

— Бенджаміне Роджерсе, це ти порвав книгу? Ні, не він. Знову мовчанка.

— Джозефе Гарпере, ти?

І не він. Що далі тривали ці повільні тортури, то більша триво-

га краяла Томові душу. А вчитель, доскіпливо повівши очима по рядах хлопців, трохи подумав і обернувся до дівчат.

— Емі Лоренс?

Заперечливий порух голови.

— Грейсі Міллер?

Той самий порух.

— Сьюзен Гарпер, це ти зробила?

Знов ні. Далі була черга Беккі Тетчер. Тома аж дроз пройняв від хвилювання й розпачу.

— Ребекко Тетчер... (Том поглянув на її обличчя: воно зблідло від жаху.) Це ти... ні, ти дивися на мене... (Вона благально звела руки.) Це ти порвала книгу?

І раптом у Тома блискавкою сяйнула думка. Він підхопився на ноги й гукнув:

— Це я, я порвав!

Усі аж очі витріщили, вражені такою несосвітеною дурницею. Том трохи постояв, приходячи до тями, а коли ступив уперед, назустріч покарі, у звернених до нього очах Беккі світилося стільки захвату, вдячності й любові, що задля них він радо став би під різки ще із сотню разів. Надихнувшись величчю власного подвигу, Том без жодного звуку витримав найжорстокішу з езекуцій, що їх будь-коли вчиняв містер Доббінс, і так само незворушно вислухав безжальний додатковий вирок: лишитися на дві години після уроків. Він знав, хто чекатиме на нього біля воріт, коли його випустять з ув'язнення, ото ж і не вважав, що марно згає ті нудні дві години.

Того вечора Том ліг спати, плекаючи плани помсти Альфредові Темплу: сповнена сорому й каяття, Беккі розповіла йому про все, не приховавши і власного віроломства. Та навіть жадоба помсти скоро поступилася місцем куди приємнішим думкам, і, коли хлопець урешті заснув, у вухах його солодкою музикою бриніли останні слова Беккі:

— О Томе, я й не знала, що ти такий благородний!

Розділ XXXI

[Беккі вмовила свою матір влаштувати давно обіцяну заміську прогулянку. Наступного дня Беккі, Том та інші діти вирушили за місто.]

А тепер вернімося до Тома й Беккі, яких ми залишили на прогулянці за містом. Разом з усіма вони блукали темними переходами печери, оглядаючи вже знайомі їм дива, що мали аж надто пишні назви, як от «Зала», «Собор», «Палац Аладдіна» тощо. Потім дітлахи завелася гратися в хованки, і Том з Беккі завзято пристали до тієї веселої гри й ганяли з іншими, аж поки це їм трохи набридло; тоді вони побрели вниз похилою звивистою галереєю, тримаючи свічки високо перед собою і вдивляючись у плутанину виписаних кіптявою імен, дат, адрес та гасел, якими були помережані кам'яні стіни. Ідучи все далі й розмовляючи, вони самі не помітили, як опинилися в такій віддаленій частині печери, де вже не було тих написів на стінах. Тоді вони вивели кіптявою на кам'яному виступі свої імена і рушили далі. Невдовзі вони натрапили на місце, де маленький струмочок, спадаючи зі скелі, залишав вапняковий осад, що протягом довгих віків утворив непорушну кам'яну Ніагару⁸, блискучу й прозору, наче мереживо.

Щуплявий Том протиснувся за той водоспад і на втіху Беккі освітив його ззаду. Виявилося, що кам'яна заслона приховує такі собі природні сходи, затиснуті між двома кам'яними стінами, і в Тома враз прокинулись честолюбні поривання дослідника. Беккі відгукнулася на його поклик, і, залишивши на стіні кіптявий знак, щоб керуватись ним, коли повертатимуться, обоє пустилися досліджувати той коридор. Вони раз у раз збочували то туди, то сюди, забиваючись усе далі в потаємні глибини печери, потім залишили на стіні ще один знак і звернули в бічний перехід у пошуках нових див, про які було б цікаво розповісти там, нагорі. В одному місці вони натрапили на величезну порожнину, де згори звисало безліч сталактитів завдовжки й завтовшки з людську ногу. Том і Беккі, здивовані й захоплені, обійшли ту підземну залу, а тоді рушили одним із численних коридорів, що виходили з неї. Він скоро привів їх до чарівного джерельця, дно якого було вимощене іскристими, мов іній, кристалами. Джерельце пробивалося якраз посередині іншої просторої порожнини, де стіни підпирали безліч химерних колон, що їх утворили великі сталактити й сталагміти, з'єднавшись між собою там, де протягом віків зі стелі безнастанно капала вода. Під склепінням, зчепившись у величезні клубки, чи не по тисячі в кожному, висіли кажани. Сполохані світлом, сотні

⁸ Ніагара — найбільший у Північній Америці водоспад.

тих створінь шугнули вниз і з пронизливим виском почали люто налітати на свічки. Том знав повадки кажанів і розумів, чим загрожують такі їхні напади. Отож він схопив Беккі за руку й потяг у найближчий перехід — і то дуже вчасно, бо в останню мить один із кажанів встиг загасити крилом свічку, що була в руці у Беккі. Кажани ще довго гналися за ними, але діти щоразу, як траплявся бічний коридор, пірнали в нього і кінець кінцем утекли від тих небезпечних тварюк. Невдовзі Том знайшов підземне озеро, таке велике, що його тьмяні обриси зникали далеко в темряві. Хлопцеві захотілось оглянути береги озера, але він подумав, що краще буде перед тим трохи посидіти й відпочити. І лише тепер, серед гнітючого безгоміння, холодна рука страху вперше стиснула дитячі душі.

— Слухай, — мовила Беккі, — я й не помітила, але здається, ми давно вже не чуємо ніяких голосів.

— А ти подумай, Беккі, як ми глибоко під ними, та й хтозна як далеко — чи то на північ, чи на південь, чи ще куди там. Отож і не можемо їх тут почути.

Беккі ще дужче занепокоїлась.

— А цікаво, скільки вже часу ми тут, унизу, Томе? Мабуть, треба й повертатися.

— Атож, таки треба. Певно, що треба.

— А ти знайдеш дорогу назад, Томе? Тут усе так заплутано, що я й не знаю...

— Та дорогу я б, мабуть, знайшов, але ж оті кажани... Якщо вони загасять обидві наші свічки, то буде біда. Спробуємо піти іншою дорогою, щоб не проходити через ту печеру.

Підготуйте виразне читання уривка від слів «Вони рушили якимсь коридором...» і до слів «Раптом у нього саянула одна думка...». Намагайтеся передати при читанні почуття Тома і Беккі.

— Гаразд. Гляди тільки, щоб ми не заблукали. Це було б жахливо! — Беккі аж здригнулася, уявивши таке лихо.

Вони рушили якимсь коридором і довго йшли мовчки, заглядаючи в кожне нове відгалуження: чи не проходили вони тут раніше, — але ніяких

знайомих місць не траплялося. Щоразу як Том отак видивлявся, Беккі пильно стежила за його обличчям, шукаючи обнадійливих ознак, і Том бадьоро казав:

— Нічого, все гаразд. Це ще не те, але ми от-от вийдемо куди треба.

Та за кожною новою невдачею хлопець і сам дедалі менше вірив у це й зрештою почав повертати в бічні переходи просто на-вмання, з відчайдушною надією кінець кінцем натрапити на правильну дорогу. Він і далі повторював «усе гаразд», але свинцевий тягар страху так гнітив йому серце, що ці слова втрачали свій сенс, і, здавалося, він казав «усе пропало». Беккі перелякано тулилася до нього, з усіх сил намагаючись стримувати сльози, але вони все одно текли з очей. Нарешті вона сказала:

— Ой, Томе, дарма що там кажани, давай вернемось тією дорогою. Бо, здається, ми чимдалі гірше заплутуємось.

Том зупинився.

— Послухай! — мовив він.

Глибока тиша — така глибока, що було виразно чути, як вони дихають. Том крикнув. Його крик луною покотився порожніми коридорами й завмер удалині ледь чутним гуком, що звучав як чийсь глузливий сміх.

— Не треба, Томе, це так страшно! — сказала Беккі.

— Страшно, але треба, Беккі. А може, вони нас почують, розумієш? — І він знову закричав.

Це «а може» було ще страшніше, ніж отой моторошний сміх, — така в ньому звучала гірка безнадія. Діти принишкли й прислухалися — але марно. Одразу ж після цього Том повернув назад і наддав ходи. Та дуже скоро з його невпевненої поведінки Беккі зробила ще одне жахливе відкриття: він не міг знайти й тієї дороги, якою вони щойно йшли!

— Ой Томе, ти не залишав за собою знаків!

— Який же я дурень, Беккі! Який дурень! Я зовсім не подумав, що ми можемо повернути назад. Ні, я таки не знайду тієї дороги. Геть заплутався.

— Томе, Томе, тепер ми пропали... пропали!.. Нам уже ніколи не вибратись із цього жахливого підземелля! І навіщо ми відбилися від інших!

Беккі впала додолу й так бурхливо заридала, аж Том злякався, щоб вона не вмерла чи не втратила розуму. Він сів поруч і обняв дівчинку, а вона сховала обличчя в нього на грудях, пригорнулася до нього й почала виливати свої страхи та марні жалі, що їх далека луна обертала на глузливий сміх. Том умовляв її заспокоїтись

і не втрачати надії, та вона казала, що не може. Тоді він став гірко картати й лаяти себе за те, що затяг її в таку біду, і це справило кращий вплив. Беккі сказала, що спробує взяти себе в руки, що встане й піде з ним куди завгодно, — аби тільки він так не карався. Вона ж, мовляв, і сама винна не менше за нього.

І вони знов рушили далі — самі не знаючи куди, просто на-вмання, бо нічого іншого їм і не лишалося, як іти й іти. На якийсь недовгий час у них зажеврила надія, хоч ніщо її й не живило, — просто надіям властиво од природи відроджуватись у юних душах, ще не звиклих до життєвих знегод.

Невдовзі Том забрав у Беккі свічку й задув її. Як багато говори-ла ця ощадливість! Слова були зайві. Беккі й так зрозуміла, що це означає, і її надія знову згасла. Вона знала: у Тома в кишенях була ще ціла свічка й три чи чотири недогарки, — а проте доводилось ощадити.

Поступово почала даватися ознаки і втома. Діти намагалися не зважати на неї, їм страшно було навіть подумати про те, щоб сісти перепочити, коли дорога була кожна хвилина; ідучи вперед, нехай і навмання, вони принаймні кудись посувалися й могли ще втрапити на дорогу назад, а сидіти на місці означало здатися на ласку смерті й наблизити її прихід.

Та кінець кінцем тендітні ноження Беккі перестали їй кори-тися, і вона знеможено сіла долі. Том примостився поруч, і вони почали згадувати рідні домівки, родичів та друзів, м'які ліжка, а над усе — світло! Беккі знову заплакала. Том силкувався приду-мати щось розрадливе, але він уже стільки разів повторював усі ті слова, що вони зовсім затерлися й звучали гіркою насмішкою. Тим часом утома здолала Беккі, і дівчинка заснула. Томові аж на душі полегшало. Він сидів, дивлячись на її змарніле личко, й бачив, як від приємних сновидінь воно прояснюється і прибирає свого звичайного вигляду. А невдовзі уста Беккі ворухнула усмішка та так на них і лишилася. Безтурботний вираз її личка заспокійливо вплинув і на Тома, трохи підніс його дух, і він поринув у примарні спогади про минулі дні. А поки він отак блукав думками десь да-леко, Беккі прокинулась і тихенько засміялася, але той сміх мит-тю завмер на її устах, і з них вихопився стогін.

— Ой, як я тільки могла заснути! Краще б мені вже й не про-кидатися, ніколи, ніколи!.. Та ні, ні, Томе! Не дивися на мене так! Я такого більш не казатиму.

— Це добре, що ти поспала, Беккі. Тепер ти трохи відпочила, і ми з тобою знайдемо дорогу назад.

— Спробуємо, Томе. Але я бачила вві сні таку прекрасну країну! Мабуть, туди нам і лежить дорога.

— Хтозна, а може, й ні. Не журися, Беккі, й ходімо шукати далі.

Вони підвелися і рука в руку побрели вперед, ні на що вже не сподіваючись. Потім спробували визначити, скільки часу пробули в печері: їм здавалося, що минули вже довгі дні, а то й тижні, тоді як насправді такого бути не могло, бо їхні свічки ще не догоріли. Після того вони довго — а як довго, й самі не знали — ішли мовчки, аж поки Том сказав, що треба ступати тихіше й дослухатися, чи не капає десь вода: їм потрібно знайти джерело. Досить скоро вони натрапили на нього, і Том вирішив, що час уже знов перепочити. Вони мало з ніг не падали від втоми, проте Беккі сказала, що вона могла б пройти ще трохи. І здивувалася, коли Том не погодився. Вона не розуміла чому. Тож вони сіли, і Том приліпив глиною свічку до кам'яної стіни проти них. Обое поринули в свої думи й знов надовго замовкли. Нарешті Беккі озвалася.

— Томе, я так хочу їсти!

Том дістав щось із кишені.

— Пам'ятаєш, що це? — запитав він.

Беккі ледь помітно всміхнулася.

— Наш весільний пиріг, Томе.

— Еге ж... І добре, якби він був завбільшки з барильце, бо це все, що ми маємо.

— Я сховала його, коли снідали в лісі, й хотіла покласти на ніч під подушку, як ото роблять дорослі дівчата, щоб мені приснився ти... а тепер це буде наш... — Вона не доказала.

Том розділив той шматок на двох, і Беккі з апетитом з'їла свою половину, а сам він відламав від своєї лише маленький кусничок. Холодної води, щоб запити трапезу, було скільки хочеш. Через деякий час Беккі запропонувала рушати далі. Том з хвилину помовчав, а потім озвався:

— Беккі, ти зможеш витримати, як я тобі щось скажу?

Беккі зблідла, проте відповіла, що, мабуть, зможе.

— То от, Беккі, нам треба лишитися тут, біля питної води... Бо це наш останній недогарок!

Беккі дала волю сльозам. Том як тільки міг заспокоював її, але це мало помагало. Нарешті Беккі мовила:

— Томе!

— Що, Беккі?

— Вони ж похопляться, що нас немає, і підуть на пошуки!

— Ну звісно, що підуть. Аякже!

— Може, вони вже тепер нас шукають, Томе.

— А чого ж, може, й шукають. Гадаю, що таки шукають.

— Коли вони помітять, що ми відбилися, га, Томе?

— Мабуть, на поромі, коли зберуться їхати назад.

— Але ж, Томе, може, тоді вже буде темно... то хіба вони помітять?

— Ну, не знаю. А як і ні, то твоя мама одразу ж здійсме тривогу, тільки-но всі повернуться.

Переляк, що майнув на обличчі Беккі, враз привів Тома до тями, і він зрозумів, що бовкнув не те. Беккі ж не чекали вдома того вечора! Обоє замовкли й сиділи в тужній задумі. Та за хвилину Беккі знов гірко заридала, і Томові стало ясно: вона подумала про те саме, що й він. Адже може минути добра половина суботнього дня, перш ніж місіс Тетчер дізнається, що Беккі не ночувала в Гарперів.

Діти прикипіли очима до маленького недогарка свічки й дивились, як він повільно й невблаганно тане: ось уже лишилося якихось півдюйма ґнотика; ось уже кволий язичок полум'я замигтів, пустив угору тонку струминку диму, на мить затримався на її вершечку — і все довкола поринуло в моторошний чорний морок!

Скільки минуло часу, перш ніж Беккі поступово усвідомила, що плаче в Томових обіймах, ні вона, ні він сказати не могли. Знали тільки, що опам'яталися від дуже довгого сонного заціпеніння і знов опинились у болісній безвиході. Том вважав, що, мабуть, уже настала неділя, а може, й понеділок. Він намагався втягти Беккі в розмову, але вона була зовсім убита горем і втратила будь-яку надію на порятунок. Том сказав, що їх уже, певно, давно шукають — і, може, навіть десь близько. Ось він зараз погукає, то, диви, хто-небудь і озоветься. Том гукнув, але далекі відлуння того погуку звучали так страхітливо, що більше він і не пробував.

Минали години, і бранців печери знов почав мучити голод. У Тома ще лишилася його пайка пирога, отож вони поділили її і з'їли. Одначе та крихта їжі, здавалося, тільки дужче розпалила їхній голод.

Зненацька Том сказав:

— Цсс! Ти чула?

Обоє затамували віддих і прислухались. До них долинув звук, начебто схожий на ледь чутний людський голос. Том миттю гукнув і собі, а тоді, схопивши Беккі за руку, навпомацки рушив підземним коридором у той бік. Потім став і знову прислухався — і знову почув той звук, тепер уже напевне ближче.

— То вони! — вигукнув він. — Ідуть сюди! Ходімо, Беккі, тепер усе буде добре.

Безмежна радість ущерть виповнила душі бранців. Але посувалися вони повільно, бо в тих переходах під ногами часто траплялись ями, тож треба було стерегтися. Невдовзі Том з Беккі натрапили на таку яму і спинились. Вона могла мати три фути⁹ завглибшки, а могла мати й сто футів. Та хоч так, хоч так, а переступити її було годі. Тоді Том ліг на живіт і скільки міг сягнув рукою вниз. Дна не було. Отже, їм не лишалось нічого іншого, як чекати, поки надійдуть шукачі. Вони пильно дослухались, але ті далекі поклики помітно тихшали, а хвилини за дві й зовсім зазмерли. Яке гірке розчарування!.. Том кричав, аж поки захрип, та все було марно. Він запевняв Беккі, що тепер їх неодмінно знайдуть, проте минула вічність тривожного чекання, а до них не долинуло більше ні звуку.

Бідолахи навпомацки повернулись назад до джерела. Час тягся нестерпно повільно. Потім вони знов заснули й прокинулись страшенно голодні, тяжко пригнічені горем. Том розважив, що вже, мабуть, вівторок.

Раптом у нього саянула одна думка. Зовсім поруч відходило вбік кілька коридорів. То, певно, краще обстежити декотрі з них, аніж нидіти отак без діла, змагаючи під незмірним тягарем часу... Том витяг з кишені клубок тонкої шворки для повітряного змія, прив'язав кінець до виступу скелі, і вони з Беккі рушили — Том попереду, розмотуючи на ходу шворку. Кроків за двадцять коридор скінчився урвищем. Том став навколішки й намацав унизу

⁹ Фут — міра довжини, що дорівнює 30,48 см.

стрімку кам'яну стіну; а тоді сягнув рукою як міг далеко за ріг скелі і вже був потягся ще трохи далі праворуч, коли раптом зовсім близько, менш як за двадцять кроків попереду, з-за скелі висулулася чиясь рука зі свічкою! Том радісно закричав, та одразу за рукою з'явилась і вся постать, і то був... індіанець Джо! Томові аж руки й ноги залякли, так що він не міг і поворухнутись. Та яка ж була його радість, коли в наступну мить він побачив, що «іспанець» кинувся навітки й зник з очей! Хлопця здивувало, що індіанець Джо не впізнав його по голосу й не вбив за свідчення в суді. Мабуть, то луна так змінила його голос, подумав Том. Певно, що луна. Від страху все його тіло отерпло, і він сказав собі: якщо в нього вистачить сили дістатися назад до джерела, він більш нікуди звідти й на крок не зрушить, аби лиш не наразитися знов на індіанця Джо. Він і словом не обмовився Беккі про те, що побачив. А що закричав — то, мовляв, просто так, «на щастя».

Та зрештою голод і відчай переважили страх. Ще кілька довгих годин діти марно чекали біля джерела, потім знову заснули, а прокинувшись, відчули перемену. Тепер їх мучив такий лютий голод, що його несила було й терпіти. Томові здавалося, що вже має бути середа, або четвер, або, може, навіть п'ятниця чи субота, а отже, їх уже давно перестали шукати. І він запропонував дослідити ще один коридор. Його не лякала вже ні небезпека зіткнутися з індіанцем Джо, ні будь-які інші страхіття. Але Беккі зовсім знесиліла. Немов заціпеніла від розпуки, і годі було її розбуркати. Вона сказала, що чекатиме там, де вона є, аж поки помре, і це буде вже скоро. А Том, мовляв, нехай іде собі зі шворкою в той коридор, як хоче, і в неї тільки єдине прохання: щоб він частіше повертався й розмовляв з нею; а ще він мусив пообіцяти бути поруч, коли надійде остання хвилина, і тримати її руку в своїй, аж поки буде по всьому.

Відчуваючи в горлі тугий клубок, Том поцілував її і з удаваною впевненістю сказав, що таки сподівається або зустріти шукачів, або знайти вихід із печери. А тоді взявся за свою шворку, став на коліна

й порачкував одним із бічних коридорів, ледь притомний від голоду, з лиховісним передчуттям неминучої загибелі.

Як би ви назвали цей розділ? Поясніть свою думку.

Розділ XXXII

Був уже вівторок, надворі починало смеркатися. У містечку Сент-Пітерсберзі й досі панувала жалоба. Заблукалих у печері дітей так і не знайшли. За них молились в церкві, цілою громадою, і поодиночі в своїх домівках, вкладаючи в ті молитви всю душу, та добрих вістей із печери не було. Більшість шукачів уже втратили надію і повернулися до своїх повсякденних справ: мовляв, бідолашних дітлахів однаково не знайти. Місіс Тетчер тяжко занедужала і майже весь час марила. Люди казали, страх було чути, як вона кличе свою дитину, підводить голову з подушки й з хвилину прислухається, а тоді, гірко стогнучи, знеможена, знову падає на ліжко. Тітка Поллі теж зовсім занепадала духом, і її сиві коси майже геть побіліли. Того вівторка все містечко відходило до сну, охоплене сумом і безнадією.

Аж раптом десь серед ночі всіх збудило несамолюбне бамкання дзвонів, і на вулиці враз повисипали охоплені буйною радістю напіводягнені люди, голосно вигукуючи:

«Вставайте! Усі вставайте! Вони знайшлися! Знайшлися!» Калатали в сковороди, сурмили в ріжки, і гамір стояв неймовірний. Городяни юрбою побігли до річки, де їм назустріч такі ж радісно збуджені люди вже везли на відкритому візку врятованих Тома й Беккі. Натоп оточив візок, а тоді повернув назад до містечка й урочисто пройшов головною вулицею, без упину гукаючи «ура».

Скрізь у містечку світилося, ніхто вже не лягав спати, і то була чи не найзнаменніша ніч, яку будь-коли пам'ятали городяни. Добрих пів години люди все йшли та йшли до будинку судді Тетчера, одне по одному обіймали і цілували врятованих дітей, потискали руку місіс Тетчер, намагалися щось сказати, але не могли, — і йшли назад, заливаючи дім сльозами.

Тітка Поллі не тямилася з радості, і майже так само й місіс Тетчер. Їй хотілося ще тільки одного: щоб посланець, відряджений до печери, швидше приніс ту щасливу звістку її чоловікові. Том лежав на канапі в оточенні слухачів, що ловили кожне його слово,

Порівняйте перший абзац розділу із двома наступними і дайте відповіді на запитання: Яким був загальний настрій мешканців міста у вівторок і як він змінився від звістки про те, що Том і Беккі знайшлися? Чи можна стверджувати, що у цьому випадку письменник використовує художній прийом антитези? Доведіть свою думку.

і розповідав про свої дивовижні пригоди в печері, додаючи до них чимало власних вигадок, щоб було цікавіше. Нарешті він дійшов до того, як залишив Беккі біля джерела й подався обстежувати підземні коридори; як пройшов двома з них, скільки вистачило шворки, а тоді заглибився в третій, аж поки шворка натяглась до відпору, і вже збирався повернути назад, коли вгледів ген-ген попереду ледь помітний просвіт — так, наче там пробивалося денне світло; і як він тоді покинув шворку й поповз туди, а коли доповз, то протиснув голову й плечі крізь невелику розколину — і побачив перед собою величні хвилі Міссісіпі! А якби на той час була ніч, він, звісно, не вгледів би того просвіту й не поткнувся у кінець коридора!.. Далі Том розповів, як повернувся до Беккі з радісною звісткою, а вона сказала, щоб він не надокучав їй своїми дурницями, бо вона геть знесиліла і скоро помре, і чим скоріше — тим краще. І як він умовляв і переконував її, а потім вона мало не збожеволіла з радості, коли вони навпомацки дісталися до того місця, звідки було видно цяточку денного світла; як він протиснувся через розколину сам, а тоді допоміг вилізти й Беккі, і вони сіли там і заплакали від щастя; як, побачивши на річці човен з людьми, він гукнув до них і сказав, що вони з Беккі щойно вибралися з печери й просто-таки вмирають з голоду; і як ті спершу не повірили йому: мовляв, до печери звідти п'ять миль проти води, — та потім узяли їх у свій човен, пристали до якогось дому на березі, а там дали їм попоїсти, трохи відпочити і години за дві-три після смерку повезли до містечка.

Десь перед світанком суддю Тетчера та купку чоловіків, що лишилися з ним, знайшли в печері, пішовши за шворкою, яку вони розмотували позад себе, і повідомили їх про велику радість.

Дуже скоро виявилося, що ті три дні й три ночі тяжких поневірянь та голодування в печері не минули для Тома й Беккі без сліду. І він, і вона пролежали в ліжку цілу середу й четвер, відчуваючи страшенну втому і кволість. У четвер Том встав з ліжка, в п'ятницю вже подався «до міста», а на суботу майже зовсім оклигав. Що ж до Беккі, то вона не виходила із своєї кімнати аж до неділі, а коли вийшла, мала такий вигляд, наче перехворіла на якусь хворобу.

Дізнавшись, що й Гек нездужає, Том ще в п'ятницю пішов його навідати, але до кімнати, де лежав товариш, потрапити не зміг; не

пустили його до Гека й ні в суботу, ні в неділю. А вже тоді дозволили приходити щодня, але застерегли, щоб він мовчав про випадок у печері і взагалі не збуджував хворого ніякими дразливими розмовами. А щоб Том не міг порушити цієї заборони, вдова Дуглас сама залишалася з ними в кімнаті. Удома Том довідався про пригоду на Кардіфській горі, а також про те, що тіло «обідранця» потім знайшли в річці коло перевозу: як видно, він потонув, намагаючись утекти.

Аж за два тижні після свого визволення з печери Том пішов побалакати з Геком, який на той час уже досить одужав, щоб почути разючі новини, — а що його новини вразять Гека, Том не мав сумніву. Минаючи по дорозі будинок судді Тетчера, він зайшов провідати Беккі. Суддя та кілька його гостей втягли хлопця в розмову, і один з них жартівливо спитав, чи не хочеться йому знов до печери. На це Том відповів: а чого ж, він не проти. Тоді суддя сказав:

— Я таки певен, Томе, що, крім тебе, знайшлися б і інші охочі. Та ми вже про це подбали. В тій печері більше ніхто не загубиться.

— Чому?

— Бо я ще два тижні тому звелів оббити її двері залізом і замкнути на три замки, а ключі зберігаються в мене.

Обличчя Томове побіліло, мов крейда.

— Що з тобою, хлопче?.. Гей, хто там є! Принесіть склянку води!

Воду принесли й попроскали Томові на обличчя.

— Ну, тепер усе гаразд. Що це тобі подіялося, Томе?

— Ой, пане суддя, там у печері — індіанець Джо!

Розділ XXXIII

За кілька хвилин новина облетіла все містечко, і з десятків човнів з людьми попливли до Мак-Дугалової печери, а невдовзі за ними вирушив і паровий пором, ущертй заповнений пасажирами. Том Соер був в одному човні з суддею Тетчером.

Коли відімкнули двері до печери, в тьмяному присмерку, який там панував, постало сумне видовище. Одразу ж за дверима лежав мертвий індіанець Джо, припавши обличчям до вузької шпарини внизу, наче до останньої миті з тугою вбирав очима веселе світло вільного навколишнього обширу. Том мимоволі відчув жаль, бо з власного досвіду знав, як мав страждати той нещасний. Та разом із жалем душу йому виповнило безмежне почуття полегкості й без-

пеки, і він тільки тепер до кінця зрозумів, який величезний тягар страху гнітив його від того самого дня, коли він зважився викрити в суді цього лютого лиходія.

Мисливський ніж індіанця Джо лежав поруч нього зі зламаним навіпіл лезом. Міцний нижній брус дверей був підрубаний і проколупаний наскрізь тяжкою працею, але вся та праця пішла намарне, бо знадвору скеля утворювала ніби природний поріг, і ніж не зміг подолати кам'яної перепони — він зламався, і край. Та навіть якби її не було, індіанець Джо, попри всі свої зусилля, однаково нічого б не досяг: хай би він вирубав і весь брус, але ніколи не зміг би протиснутись під дверима, — і він це знав. Він рубав двері, аби тільки щось робити, якимось згаяти нескінченний час і не втратити розуму. (...)

Індіанця Джо поховали біля входу до печери. (...)

Другого дня після похорону Том завів Гека в затишне місце, щоб поговорити про поважну справу. На той час Гек уже дізнався від старого валлійця та вдови Дуглас про його пригоди в печері, але Том сказав, що є одна річ, про яку вони розповісти не могли, і про цю-от річ він і хоче поговорити. Гекове обличчя посмутніло, і він промовив:

— Я знаю, про що ти. Ти пробрався в той номер другий і не знайшов там нічого, крім віскі. Хоч мені й не сказали, що то був ти, але я тільки почув про цю історію з віскі, як одразу збагнув, що грошей ти не знайшов, бо коли б знайшов, то вже мені якось дав би знати, дарма що не прохопився й словом нікому іншому. А я, Томе, чогось весь час так і передчував, що нам не запопасти тих грошей.

— Та ні, Геку, то не я виказав хазяїна заїзду. Ти ж знаєш, тієї суботи, коли я поїхав з усіма за місто, там ще було тихо. І якраз ти тоді й мав вартувати, хіба не пригадуєш?

— А й справді! Ти диви, а здається, наче цілий рік відтоді минув. Воно ж таки було тієї самої ночі, коли я подався за індіанцем Джо до вдовиної садиби.

— Як? То був ти?

— Еге ж, тільки нікому про це ні слова. Мабуть, в індіанця Джо лишилися товариші, то я не хочу, щоб вони мали на мене зуба й шукали нагоди відплатити. Коли б не я, він був би вже аж у Техасі.

І Гек під великим секретом розповів про всю ту пригоду, бо Том знав про неї тільки те, що переказав йому старий валлієць.

— Ну, то от, — сказав Гек, повертаючись до головного предмета розмови, — хай би там хто забрав з другого номера ті пляшки, він же таки, певне, забрав і гроші. Так чи не так, а нам, Томе, їх більш не бачити.

— Геку, тих грошей там ніколи й не було!

— Як? — І Гек пильно втупився в очі товаришеві. — Томе, ти що — знову натрапив на слід?

— Геку, вони в печері!

— Скажи це ще раз, Томе.

— Ті гроші в печері!

— Слово честі, Томе? Це правда чи ти жартуєш?

— Правда, Геку. Зроду ще не казав щирішої правди. Підеш зі мною туди й допоможеш їх забрати?

— Чи я піду! Певно, що піду, тільки треба буде лишати за собою знаки, щоб не заблудитися.

— Геку, ми легко все те зробимо, анітрохи не ризикуючи, от ні стілечки!

— Тоді чудово! А звідки ти взяв, що ті гроші...

— Ти постривай, Геку, хай ми тільки туди доберемось. А як не знайдемо грошей, я віддам тобі і свій барабан, і все, що маю. Все віддам, щоб я пропав!

— Гаразд, згода. А коли вирушимо?

— Та хоч зараз, як хочеш. Ти вже добре оклигав?

— А це далеко в печері? Я оце вже днів три-чотири помалу дибаю, та якщо десь над милю, то навряд чи подужаю, Томе... Мабуть, таки ні.

— Коли йти так, як ходять усі, то це буде миль із п'ять. Але там є і значно коротша дорога, якої ніхто, крім мене, не знає. Я повезу тебе човном. І веслуватиму сам, і туди, й назад. Тобі, Геку, й пальцем не треба буде ворухнути.

— То зараз же й їдьмо, Томе!

— Добре. Треба тільки взяти з собою трохи хліба та м'яса, люльки, зо дві торбини, два-три клубки шворки для змія, а ще отих нових вогнистих паличок — сірників, чи як їх там називають. Знаєш, я тоді в печері не раз шкодував, що не мав їх при собі.

Одразу ж пополудні хлопці позичили в одного городянина, якого на той час не було в місті, невеличкий човен і вирушили в дорогу. Коли вони запливли за водою на кілька миль далі від входу до печери, Том сказав:

— Дивись, цей схил від самого устя печери весь однаковий: ні хатин, ні порубів, скрізь ті самі чагарі. А бачиш онде щось біле, там, де був зсув? То мій знак. Отут ми й причалимо.

Вони вийшли на берег.

— А тепер, Геку, звідси, де ти оце стоїш, до мого лазу вудлицем можна дістати. Ану глянь, чи не побачиш його.

Гек обнишпорив очима всю ту місцину, але нічого не помітив. Том гордо ступив у рясні сумахові кущі й сказав:

— Ось він де! Дивись, Геку, це найкращий лаз в усій околиці. Тільки нікому ні словечка. Я вже давно хочу стати розбійником, потрібна була тільки отака добряча схованка, та де її знайти, я не знав. А тепер вона в нас є, і ми триматимем її в таємниці, пустимо сюди лише Джо Гарпера та ще Бена Роджерса, бо треба мати ватагу, а то що ж це буде за розбій! Ватага Тома Соєра — гарна назва, правда ж, Геку?

— Еге ж, гарна, Томе. А кого ми грабуватимем?

— Та кого хочеш. Нападатимем із засідок — так здебільшого роблять.

— І вбиватимемо?

— Ну, не завжди. Триматимем бранців у печері, поки за них не дадуть викупу.

— А що то за викуп?

— Гроші. Ти велиш бранцеві зібрати все, що він може позичити в друзів чи ще де, а як мине рік і викупу не буде, тоді вбиваєш його. Так заведено скрізь. Не вбивають тільки жінок. Тримають у полоні, але не вбивають. Вони ж бо завжди красуні й багатішки, і всі страшенно полохливі. Ти забираєш у них годинники там і всякі такі речі, але скидаєш перед ними капелюха й розмовляєш чемно. Таких чемних людей, як розбійники, більш ніде нема, про це в кожній книжці пишеться. Ну, жінки одразу закохуються в тебе і коли поживуть у печері тиждень чи два, то вже не плачуть, а потім їх звідти й не викуриш. А виженеш котру, то вона круть — і назад. В усіх книжках так.

— Це таки діло, Томе! Як на мене, воно краще, ніж бути піратом.

— Атож, де в чому таки краще. І додому близько, і цирк під боком, і все таке інше.

На той час усе вже було готове, і хлопці полізли в печеру, Том — перший. Вони добралися в кінець першого коридору, прив'язали

до кам'яного виступу кінець шворки й рушили далі. За кілька кроків опинилися біля джерела, і Том відчув, як по всьому його тілу перебіг дроз. Він показав Гекові рештки гнотика свічки, що стримів із грудки глини, приліпленої до стіни, й розповів, як вони з Беккі стежили за кволим язичком полум'я, що здійсало і опадало перед тим, як остаточно згаснути.

Тепер хлопці говорили майже пошепки: обох гнітила мертва тиша й морок печери. Вони подалися далі і невдовзі вийшли в Томів другий коридор, а там натрапили й на провалля. При світлі свічок вони побачили, що то, власне, не провалля, а крутий глинястий спад футів із двадцять чи тридцять завдовжки.

— А тепер, Геку, я тобі щось покажу, — прошепотів Том. Тоді підніс свічку високо над головою і мовив: — Зазирни-но якомога далі за ріг. Бачиш? Онде, на тій скелі, нагорі... виписано кіптявою...

— Томе, та то ж *хрест*!

— Ну, а де твій номер другий? *Під хрестом*, хіба не так? Оце там, Геку, я й побачив індіанця Джо зі свічкою в руці!

Гек якусь хвилю пильно дивився на той таємничий знак, потім промовив зляканим голосом:

— Томе, ходімо звідси геть!

— Як це ходімо? І покинемо скарб?

— Еге ж, покинемо. Десь тут напевне никає дух індіанця Джо.

— Та ні, Геку, він не тут. Він має бути там, де помер індіанець Джо, — аж ген біля входу, за п'ять миль звідси.

— Ой ні, Томе, не кажи. Він тиняється десь поблизу, коло грошей. Чи я не знаю звичаїв духів, та й сам ти знаєш їх не гірше.

Том почав боятися, що Гек має рацію. Душу йому заповнили лихі передчуття. Та раптом у нього сяйнула інша думка.

— Слухай, Геку, які ж ми з тобою дурні! Дух індіанця Джо не може бути там, де хрест!

Доказ був переконливий і справив належний вплив.

— А я про це й не подумав, Томе. Воно ж справді так. То тепер ми можемо спуститися туди й пошукати скриньку.

Том став спускатися перший, видовбуючи в глині нерівні сходинки. Гек поліз за ним. Від невисокої порожнини, де стояла скеля з хрестом, відходило чотири коридори. Хлопці пройшли трьома з них, але намарне. В одному, найближчому до скелі, вони побачили невелику заглибину, а в ній — розіслані долі укривала, старі

шлейки, шкуру від окоста¹⁰ й чисто обгризені кістки двох чи трьох курчат. Одначе скриньки там не було. Хлопці поткнулися сюди, туди, та більш нічого не знайшли.

— Він казав: *під хрестом*. То оце якраз найближче до хреста. Не може ж скарб бути під самою скелею, бо вона стоїть намертво.

Хлопці знов пошукали довкола, а тоді, підупавши духом, сіли перепочити. Гек уже й не намагався щось придумати. Нарешті Том сказав:

— Поглянь, Геку, з одного боку скелі видно сліди ніг та краплі лою від свічки, і більш ніде їх нема. Чому це так, га? Ні, хоч ти мене рїж, а гроші таки десь тут, під скелею!

— А що, може, й твоя правда, Томе! — жваво озвався Гек.

Том миттю видобув з кишені свій «непідробний» ніжик фірми Барлоу і, розколувавши глину дюймів на чотири, натрапив на якесь дерево.

— Ти чуєш, Геку?

Гек і собі взявся відгортати глину руками. Скоро хлопці побачили кілька дощок і відсунули їх убік. Під дошками виявилася природна розколина, що йшла вниз, під скелю. Том заліз у неї і присвітив собі як міг далі вперед, але кінця розколини не було видно. Він сказав, що треба піти подивитися, і, низько пригнувшись, рушив униз тим вузьким похилим лазом. Повернувшись праворуч, потім ліворуч. Гек не відставав ні на крок. Нарешті Том поминув ще один короткий поворот і вигукнув:

— Милий Боже! Геку, ти глянь!

Атож, то була вона, та сама скринька, — стояла собі в невеликій затишній печерці поряд з порожнім барильцем від пороху, двома рушницями в шкіряних чохлах, двома чи трьома парами старих мокасинів¹¹, шкіряним паском та іншим мотлохом, вогким від води, що капала зі стелі.

— Нарешті доп'яли! — мовив Гек, запустивши руку в ту купу потьмянілих монет. — Та ми ж тепер багатії, Томе!

— А я, Геку, й не сумнівався ніколи, що ми їх таки допнемо. Хоч як важко повірити, але тепер вони *наші!*.. Ну, гаразд, годі базікати. Забираймо гроші — і назад. Ану, дай я спробую підняти...

Скринька важила фунтів п'ятдесят. Том її сьак-так підняв, але нести було важко й незручно.

¹⁰ Окїст — частина туші тварини.

¹¹ Мокасини — м'яке індіанське взуття із звірячої шкури, шерстю назовні.

— Так я й думав, — сказав він. — Це видно було, ще коли вони виносили її з будинку з привидами. Я й тоді помітив, яка вона важка. Отож добре, що додумався взяти з собою торбини.

За кілька хвилин гроші були в торбинах, і хлопці понесли їх до скелі з хрестом.

— Треба забрати й рушниці, і все інше, — сказав Гек.

— Ні, Геку, залишмо їх. Вони знадобляться нам, коли ми станемо розбійниками. Будемо тримати тут зброю і влаштовувати оргії. Кращого місця для оргій не знайти.

— А що воно за оргії?

— Та не знаю. Але розбійники завжди влаштовують оргії, то й нам без цього не обійтися. Ходімо вже, Геку, ми й так забарилися. Мабуть, уже не рано. Та й їсти хочеться страшенно. Доберемося до свого човна і там перекусимо й покуримо.

Незабаром вони вилізли з печери в зарості сумаху, обережно визирнули звідти, побачили, що на березі нікого немає, — і за хвилину вже сиділи в човні, наминали хліб з м'ясом і пахкали люльками. А коли сонце почало хилитися до обрію, відштовхнулися від берега й попливли назад. Усе довге надвечір'я Том веслував попід самим берегом, весело балакаючи з Геком, а коли посутеніло, причалив біля містечка.

— Слухай, Геку, — сказав він. — Ми сховаємо гроші на горищі у вдовиному дровнику, а завтра вранці я прийду, і ми їх полічимо, поділимо, а тоді пошукаємо в лісі надійнішої схованки. Ти поки що посидь тут тихенько, постережи, а я збігаю позичу в Бенні Тейлора його візка — і зараз же назад...

Розділ XXXIV

Гек сказав:

— Томе, якби знайти мотузку, ми б могли ушитися звідси. Вікно не дуже високо від землі.

— Дурниці, чого б то нам ушиватися?

— Та не звик я до такого панства. Аж страх бере. Не піду я туди, Томе, і край.

— Отакої! Усе це пусте. Я ж ось анітрохи не боюся. І весь час буду коло тебе.

З'явився Сід.

— Томе, — сказав він, — тітонька чекала на тебе цілий день. Мері приготувала тобі недільний костюм, і всі тривожилися, де це

ти подівся... Слухай, а чим ви так перемазалися? Чи це не глина та свічковий лій?

— Ось що, містере Сідді, не лізь куди тебе не просять. Ти краще скажи: чого це тут таке збіговисько?

— Та просто звана вечерея, вдова їх часто влаштовує. А сьогодні — на честь старого валлійця та його синів, бо вони тоді врятували її від біди. І знаєш, можу тобі ще щось розказати, як хочеш.

— Ну, що там таке?

— А те, що містер Джонс збирається сьогодні ввечері приголомшити всіх якоюсь таємницею, але я чув, як він тихенько звірив її тітоньці, і, мабуть, *тепер* це не така вже й таємниця. Всі знають, у чому річ, і вдова теж, хоча й прикидається, ніби сном-духом нічого не відає. Тим-то містерові Джонсу страх як хотілося, щоб і Гек був тут, бо без Гека його велика таємниця не справила б такого враження, розумієш?

— Яка таємниця? Про що це ти, Сіде?

— Про Гека — це ж він вистежив грабіжників аж до вдовиної садиби. Містер Джонс уявляє собі, яка то буде для всіх велика несподіванка, а я ручуся, що буде великий пшик. — І Сід вдоволено й зловтішно захихотів.

— Це ти розбавкав, Сіде?

— Чи тобі не однаково хто? *Хтось* розказав, та й годі.

— Сіде, в цілому містечку лиш одна людина здатна на таку підлоту, і ця людина — ти. Та коли б тобі як ото Гекові, ти б тихцем чкурнув з гори — і ні пари з уст про тих злодіяк. Сам ти нічого, крім мерзоти, не зробиш, а коли когось хвалять за добре діло, тебе заavidки беруть... Ось тобі — і нема за що дякувати, як каже вдова. — Том нам'яв Сідові вуха, а тоді стусанами вигнав його за двері. — А тепер, як не боїшся, іди жалійся тітоньці, то завтра ще дістанеш!

Через кілька хвилин усі гості сиділи круг столу за вечерею, а дітей посадили за малі столики під стіною, як було тоді заведено в тих краях. У слухну хвилину містер Джонс виголосив невеличку промову, в якій подякував удові за честь, виявлену йому та його синам, а потім сказав, що є ще одна людина, чия скромність...

І пішов, і поїхав. З властивим йому драматичним хистом він розкрив таємницю Гекової участі в подіях тієї ночі, але ця несподіванка хоч і викликала подив, проте великою мірою вдаваний

і далеко не такий бучний, як міг би бути за сприятливіших обставин. А втім, удова цілком природно вдала вражену і висипала на Гека стільки хвали та подяк, що він майже забув про всі ті нестерпні муки, яких завдавав йому новий костюм, бо загальна увага і славослів'я були для нього ще нестерпніші.

Вдова оголосила, що хоче взяти Гека до себе в дім і подбати про його виховання, а коли матиме вільні кошти, допоможе йому розпочати якесь скромне діло. Том не міг проминути такої нагоди і сказав:

— Гекові не потрібна допомога. Він і сам багатий.

Тільки суворі вимоги доброго тону стримали товариство від добродушного, поблажливого сміху, що був би цілком доречний у відповідь на цей милий жарт. Одначе тиша запала трохи ніякова. Том перший порушив її:

— Атож, Гек має гроші. Можете не вірити, але він має їх дуже багато. Даремно ви посміхаєтеся, ось я вам зараз покажу. Тільки заждіть хвилинку... — І він бігцем подався за двері.

Усі розгублено й здивовано позирали одне на одного і з німим запитанням — на Гека; але йому наче мову одібрало.

— Сіде, що це діється з Томом? — запитала тітка Поллі. — Він... ну просто не вгадаєш, що на думці в цього хлопчиська. Я ще ніколи...

Тітка Поллі не закінчила: згинаючись під вагою своїх торбин, Том повернувся до вітальні. Він вивалив на стіл усю ту купу золотих монет і промовив:

— Ну от!.. Що я вам казав? Половина цих грошей Гекова, а половина моя!

Від такого видовища всім аж дух забило. Усі втупили очі в золото, і якусь хвилю ніхто не озивався. А тоді в один голос зажадали пояснень. Розповідь була довга, але надзвичайно цікава. Усі слухали, мов зачаровані, не перебиваючи оповідача жодним словом. А коли він закінчив, містер Джонс сказав:

— Я сподівався вразити вас своєю несподіванкою, але тепер вона нічого не варта. З приємністю мушу визнати: проти цієї моя несподіванка — суціль дріб'язок.

Гроші полічили. Там було трохи більше як дванадцять тисяч доларів. Таких великих грошей разом ще не траплялося бачити жодному з гостей, хоч загалом дехто з них мав куди більші статки.

Розділ XXXV

Хай читач повірить, що той дарунок долі, який так зненацька випав Томові та Гекові, враз сколихнув усе тихе, небагате містечко Сент-Пітерсберг. Такі величезні гроші, та ще й готівкою, — це здавалося майже неймовірним. Скрізь тільки й говорили про ті гроші, заздрили, славословили, і від усього того хворобливого збудження чимало городян просто-таки схибнулися. В Сент-Пітерсберзі та околишніх містечках розібрали по дощечці всі «будинки з привидами», розкопали підмурки й винишпорили скрізь, де тільки можна, шукаючи схованих скарбів, — і то не зелені хлопчаки, а дорослі люди, й серед них цілком поважні, аж ніяк не романтичні чоловіки. Хоч би де з'явилися Том із Геком, кожен упадав коло них, захоплювався ними, пас їх очима. Хлопці не могли пригадати, щоб їхні слова коли-небудь щось важили, — зате тепер перший-ліпший їхній вислів шанобливо підхоплювали й повторювали, а все, що їм траплялося зробити, не знати чому вважали за зразок, гідний наслідування, — так наче вони втратили здатність говорити й чинити, як звичайні смертні; мало того — почали порпатися в їхньому минулому житті і навіть там знайшли прикмети неординарної вдачі. Місцева газета надрукувала короткі життєписи обох хлопців.

Удова Дуглас поклала Гекові гроші в банк під шість відсотків на рік, а суддя Тетчер, на прохання тітки Поллі, зробив те саме з Томовою половиною. Тепер хлопці мали нечувані прибутки: по долару щодня й по півдолара в неділю. Якраз стільки, скільки мав місцевий пастир¹², — чи, власне, скільки йому належало, бо таких грошей він майже ніколи зібрати не міг. За тих минулих часів люди жили просто, і будь-якому хлопцеві вистачило б долара із чвертю на тиждень, щоб платити за харчі та помешкання, за шкільну науку, а також за одяг і прання білизни.

Суддя Тетчер склав собі щонайкращу думку про Тома Соєра. Він казав, що звичайний хлопчина ніколи б не вивів його дочку з печери. А коли Беккі розповіла батькові, під великим секретом, — як Том прийняв за неї покару в школі, суддя був видимо зворушений. Беккі почала була просити не класти на карб Томові тієї страхітливої неправди, яку він сказав, щоб стати під різки замість неї, але суддя із запалом вигукнув, що то була благород-

¹² Пастир — керівник пастви, тобто священник.

на, щиросерда, великодушна неправда, і вона, мовляв, гідна того, щоб з високо піднесеною головою виступати поряд із уславленою правдою Джорджа Вашингтона про сокиру¹³! А Беккі подумала, що ніколи ще її батько не здавався таким високим і величним, як оце тепер, коли, походжаючи по вітальні, притупнув ногою і промовив цю фразу. Вона зразу ж побігла до Тома й переказала йому батькові слова.

Суддя Тетчер сподівався колись побачити Тома великим правознавцем або великим воєначальником. Він казав, що неодмінно допоможе Томові вступити до Національної військової академії, а потім здобути юридичну освіту в найкращому навчальному закладі країни, і то, мовляв, будуть підвалини його майбутньої кар'єри на тій чи тій ниві, а може, й на обох заразом.

Що ж до Гека Фінна, то його багатство і щире сприяння вдови Дуглас прилучили його — ба ні, вперли, затягли силоміць! — до пристойного товариства, і хлопець терпів страшні муки. Вдовині слуги вмивали, чепурили й причісували його, чистили йому одяг, а ввечері укладали спати на огидно чисті простирадла, де не було жодної брудної плямки, яку б він міг пригорнути до серця, мов щирого друга. Він мусив їсти з тарілки за допомогою виделки та ножа, пити з чашки, користуватися серветкою; мусив учитися читати за підручником і ходити до церкви; мусив розмовляти так чемно, що слова втрачали для нього всякий смак; ***і хоч куди б він ступив, пута й перепони цивілізації міцно тримали його в полоні, зв'язуючи йому руки й ноги.*** Три тижні Гек мужньо зносив

Поясніть, як ви розумієте виділені слова.

усі злигодні, та одного чудового дня він зник. Засмучена удова два дні шукала його по місту. Щиро співчуваючи їй, до пошуків пристали всі городяни й шукали, де тільки можна, навіть з волоком на дні річки, сподіваючись виловити бодай мертве тіло. Нарешті рано-вранці третього дня Томові Соєру сяйнула щаслива думка піти позаглядати в порожні бочки, звалені позаду старої занедбаної різниці, і в одній з тих бочок він знайшов утікача. Гек там-таки й ночував; на той час він уже встиг поснідати поцупленими десь недоїдками і тепер простягся й розкошував, попахуючи люлькою.

¹³ Йдеться про епізод з дитинства першого президента США Джорджа Вашингтона (1732–1799): шестирічний Джордж, порубавши сокирою кору на вишні в саду свого батька, сам зізнався в цьому, бо не вмів брехати.

Він лежав невмитий, нечесаний і вдягнений у ті самі старі лахи, що надавали йому такого мальовничого вигляду в недалекому минулому, коли він був вільний і щасливий.

Том витяг його на світ божий, розповів, якого він завдав усім клопоту, і зажадав, щоб Гек повернувся додому. З Гекового обличчя збіг умиротворений і вдоволений вираз, і воно враз посмутніло.

— І чути про це не хочу, Томе, — відказав він. — Так я вже старався, але нічого не виходить, Томе. Не виходить — і край. Не для мене таке життя, незвичний я до нього. Вдова до мене добра та ласкава, але я так не можу. Вранці вставай щодень у ту саму годину, потім умивайся, потім тебе причісують, бий їх грім, у дровнику спати не можна, та ще мусиш ходити в тій бісовій одежі, а вона мене просто душить, Томе, наче крізь неї і повітря не проходить, і така вона вся, хай їй чорт, чиста, що ні тобі сісти в ній, ні лягти, ні по землі покачатися, а щоб з'їхати з вершечка льоху — то де там, я вже й забув, коли це було! А ще ж до церкви йди, і впривай там хтозна-скільки, і слухай ті нудні проповіді, від яких мене аж з душі верне! Мух не лови, губами не плямкай, цілу неділю ходи в черевиках... їсть удова за дзвоником, спати лягає за дзвоником, устає вранці за дзвоником — ну такий уже склад і лад, що несила терпіти!

— Та в усіх же так само, Геку.

— А мені, Томе, до того байдуже. Я ж не всі, і мені терпіти це несила. Це ж чистий жах — отакі пута. І харч там дається надто легко, так що й їсти нецікаво. А захочеш піти порибалити — питайся дозволу, захочеш скупатися — питайся дозволу, на все питайся дозволу, гори воно вогнем! Говорити мусиш пристойно — аж гидко слово сказати, то я кожного дня тікав на горище й там трохи лаявся, щоб смак у роті відчути, а без цього хоч помирай, їй-богу, Томе. Курити вдова не дозволяє, горлати не дозволяє, ні потягтися не можна, ні почухатись при людях... — А тоді, аж захлинувшись з досади та образи, Гек вигукнув: — І весь час вона молиться, чорт її бери! Зроду не бачив такої богомолки!.. Ні, Томе, нічого мені не лишалося, як накивати п'ятами, анічогісінько! А ще ж скоро почнеться школа, то мені б і туди ще ходити... Ні, цього я не стерплю, Томе... І ось що я тобі скажу, Томе: бути багатим — не така вже радість, як ми гадали. Ні дня тобі спокою, ні дня перепочинку, знай клопочешся і думаєш: краще б я вже помер!.. А оці лахи мені до

душі, і ця бочка до душі, і я їх більше ні на що не промінюю. Та я б, Томе, й не вскочив у таку страшенну халепу, коли б не ті гроші, отож забери собі й мою половину, а мені даватимеш коли-не-коли десять центів, та й то не часто, бо, як на мене, чорт його бери все те, що саме пливе тобі до рук. А ще піди до вдови й попроси, хай мене більш не чіпає.

— Ні, Геку, ти ж знаєш, я не можу. Недобре так. Та й якби ти ще трохи довше там пожив, то, дивись, тобі врешті й сподобалося б.

— Сподобалося б! Де ж пак — як ото на гарячій плиті довше посидіти. Ні, Томе, не хочу я бути багатим і не хочу жити в тих бісових задущливих будинках. Мені подобається в лісі, на річці, в оцих бочках — і звідси я нікуди! Ет, хай йому чорт, і треба ж було, щоб саме оце тепер, коли в нас є й рушниці, й печера, й геть усе, щоб стати розбійниками, трапилась така чортівня і все зіпсувала!

Том ураз добачив слухну нагоду.

— А знаєш, Геку, те, що я багатий, не завадить мені стати розбійником.

— Та невже? Слухай, Томе, ти це насправді, чи як?

— Так само насправді, як те, що отут сиджу. А от тебе, Геку, ми до ватаги взяти не зможемо, якщо ти не матимеш пристойного вигляду.

Гекова радість миттю згасла.

— Не зможете взяти мене до ватаги? А в пірати ж мене взяли?

— Так, але то зовсім інша річ. Піратам до розбійників далеко. Розбійники майже скрізь із найвищої знаті — герцоги чи ще хто.

— Як же це, Томе? Ти ж завжди був мені товаришем. А тепер не хочеш мене взяти, га, Томе? Чуєш, Томе, отак-таки й не візьмеш?

— Геку, та я б узяв тебе, залюбки взяв би, але що скажуть люди? «Пхе! — скажуть. — Ватага Тома Соєра! Та там же он які голодранці!» Це вони про тебе казатимуть, Геку. І це буде прикро чути й тобі, і мені.

Гек з хвилину мовчав, борючись у душі з самим собою. Нарешті озвався:

— Гаразд, вернуса до вдови, спробую пожити ще з місяць, побачу, як воно буде. Тільки візьми мене до ватаги, Томе.

— От і добре, Геку, згода! Ходімо, хлопче, я попрошу вдову, щоб вона тебе не так брала в шори.

— Ой, справді. Томе? Попросиш? Оце буде чудово! Хай тільки трохи попустить мені в найгіршому, а куритиму я тихцем, і лаятимусь тихцем, і вже хоч лусну, а якось терпітиму. А коли ти збереш ватагу й підеш у розбійники?

— Та скоро вже. Може, й сьогодні ввечері скличемо хлопців і влаштуємо посвячення.

— Що влаштуємо?

— Посвячення.

— А що воно таке?

— Це коли складають присягу стояти один за одного й не виказувати таємниць ватаги, хоч би тебе різали на шматки, а як на когось із ватаги нападуть, убивати й самого напасника, і всю його родину.

— Ну й веселеньке діло, скажу тобі, Томе. Таки веселеньке.

— Атож, ще й яке. І складають цю присягу рівно опівночі, в найстрашнішому, найбезлюднішому місці, яке тільки можна знайти. Найкраще — в будинку з привидами, але ж їх усі порозвалювали.

— Ну, хоч опівночі, і то добре, Томе.

— Та звісно. До того ж присягаються над труною і підписуються кров'ю.

— Оце таки справжнє діло! Та воно ж у мільйон разів краще, ніж бути піратом! Гаразд, Томе, хай я хоч сконаю, а однак житиму у вдови, і якщо з мене вийде справжній знаменитий розбійник і всі про мене заговорять, то, може, й вона запишається, що витягла мене в люди.

Заключне слово

Так закінчується наша правдива історія. А що це життєпис хлопчика, то слід скінчити його саме тут, бо якби провадити далі, він став би життєписом дорослого чоловіка. Коли пишеш роман про дорослих, то знаєш напевне, де треба спинитися — на весіллі; та коли пишеш про дітей, доводиться уривати оповідь там, де це здається слухним.

Більшість персонажів цієї книжки живуть і сьогодні, вони можливі й щасливі люди. Може, колись згодом ми надумаємо повернутися до історії наших юних героїв і подивитись, які з них вийшли чоловіки та жінки; а тому навряд чи доцільно торкатись цієї пори їхнього життя тепер.

Переклав з англійської Володимир Митрофанов

Володимир Іванович Митрофанов — знаний український перекладач з англійської, німецької та інших мов. Він переклав понад сорок книжок, з-поміж яких і книги для дітей та юнацтва — «Хатина дядька Тома» Гарріет Бічер-Стоу, «Вершник без голови» Томаса Майн Ріда, книги Рея Бредбері, Стівена Кінга та інші. У 1998 році перекладач був нагороджений щорічною премією імені М. Рильського за кращий художній переклад. Таким перекладом стали, крім інших творів, «Пригоди Тома Соєра».

Засвоюємо прочитане

1. Що стало поштовхом до написання письменником роману «Пригоди Тома Соєра»?
2. Які факти з особистого життя Марка Твена свідчать про автобіографічність цього твору?
3. Хто є головним героєм роману Марка Твена? Чому Том мешкає в домі тітоньки Поллі? Ким вона йому доводиться?
4. Тітонька Поллі називає Тома «шибеником», «поганцем», «розбишакою», «хлопчиськом». Чи справді вона погано ставиться до нього? Знайдіть і зачитайте рядки, з яких видно справжні почуття тітоньки Поллі до Тома.
5. Перекажіть близько до тексту епізод, в якому Томові під час фарбування паркана вдалося заохотити спочатку Бена Роджерса, а потім й інших хлопців до цієї роботи. Чому автор називає їх жертвами? Як ви гадаєте, чи погодилися б хлопці працювати, якби Том їх просто попросив?
6. За яких обставин Том Соєр подружився із Гекльберрі Фінном? Що приваблювало Тома у Гекльберрі? Чому, на вашу думку, він подружився з Геком і яке значення мала для Тома їхня дружба?
7. Хто така Беккі і яке місце вона займає у житті Тома?
8. Розкажіть детально про історію з книгою містера Доббінса. Як повелися у цій ситуації Беккі та Том? Знайдіть у тексті й випишіть слова та вислови, що передають їхні думки та переживання. Про які риси Томової вдачі свідчать такі слова: «Я нічого не скажу старому Доббінсу, бо можу поквитатися з нею інакше, й без підлоти...»? Як би вчинили ви на місці Тома?
9. Що думали і відчували Том і Беккі, які заблукали в печерах? Які перешкоди долає Том Соєр, щоб вибратися з печери самому і не дати впасти в розпач Беккі?

10. Які несподівані для вас риси вдачі Тома проявилися у цій складній ситуації? Чи можна назвати поведінку Тома Соєра героїчною?
11. Що замислили Том Соєр і Гек Фінн? Розкажіть про почуття і переживання хлопців на кладовищі.
12. Що трапилося з головними героями після того, як вони знайшли скарб? Чи вдалося залучити Гека Фінна до «пристойного товариства»?

Міркуємо над прочитаним

1. Чим вам найбільше сподобався головний герой роману? А як, на вашу думку, ставиться до свого героя сам автор?
2. Чим схожі і чим різняться Том і Гек? В яких епізодах особливо яскраво проявилися їхні характери?
3. Як ставиться автор до своїх героїв — Тома Соєра і Гекльберрі Фінна? Відшукайте у тексті роману авторські вислови на підтвердження своєї думки.
4. До кого з дорослих героїв і героїнь роману автор ставиться із симпатією, а хто йому не подобається?
5. Які висновки для себе ви зробили з роману Марка Твена «Пригоди Тома Соєра»?
6. Порівняйте поведінку головного героя вдома і на вулиці. Чому, незважаючи на витівки Тома, ми симпатизуємо йому?

Працюємо творчо

1. В яких випадках ви б хотіли бути на місці Тома Соєра, а в яких — ні? Знайдіть у тексті портрет літературного героя — Гекльберрі Фінна, й визначте, як письменник ставиться до свого героя. Як ви гадаєте, чому товариство Гекльберрі Фінна вважалося забороненим?
2. Що б ви розповіли про роман «Пригоди Тома Соєра» тим, хто його не читали і запитують вашу думку про книгу?
3. На прикладі одного з епізодів роману поясніть, яку роль виконує сміх, який він за характером, які художні засоби письменник використовує при цьому.
4. Підготуйте усну розповідь або невеликий твір на тему «Том і Бекі заблукали».
5. Якби Марк Твен написав продовження історії про Тома Соєра, про що б ви хотіли там прочитати? Яким ви бачите подальше життя головних героїв? Підготуйте усну розповідь або напишіть твір на цю тему.

ПОРТРЕТ ЛІТЕРАТУРНОГО ГЕРОЯ

У літературному творі **портрет** — це опис зовнішності людини, її обличчя, одягу тощо, який має велике значення для її характеристики. Портрет є одним із художніх засобів творення образу. Здебільшого у портреті письменник / письменниця підкреслює ті риси літературного героя / героїні, які видаються йому / їй особливо важливими.

Так, у романі Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» уже за описом зовнішності підлітка можна виснувати про умови його життя: «Гекльберрі завжди був одягнений в обноски з дорослих людей, вкриті незліченними плямами й такі подерті, що аж клапті теліпалися з усіх боків. На голові в нього стриміла руїна здорового капелюха з напівобірваними крисами; куртка, коли він її напив, сягала йому мало не до п'ят, а ґудзики позаду опинялися куди нижче від того місця, де їм належало бути; штани трималися на одній шлейці, звисаючи позаду порожньою торбою, і обтріпані холоші, якщо Гек не завдавав собі клопоту підкотити їх, волочилися по землі».

Такий опис людини є прикладами розгорнутого портрета, який вирізняється особливою детальністю та повнотою. Проте існує й інша манера створення портрета. Наприклад, у цьому самому романі під час шкільного вечора ми зустрічаємося з «рядами менших хлопчиків, таких чистеньких і вичепурених, що їм було аж не по собі», з «рядами довготелесих підлітків», «сніжно-білими рядами паняночок» тощо. У цьому випадку письменник вдається до так званого *портрета-штриха, портрета-деталі*.

Бестселери дитячої літератури XX-XXI століть

Туве ЯНССОН (1914–2001)

Відома фінська письменниця-казкарка Туве Янссон, яка писала шведською мовою, народилась у творчій сім'ї і сама розпочинала свій творчий шлях як графік та ілюстраторка, проте завжди мріяла стати письменницею. Вона створила свій особливий казковий світ, населений потішними істотами — мумі-тролями, які замешкують в ідилічній Мумі-долині. Це не потворні тролі з народних казок, які були злостивими і шкідливими, натомість персонажі Туве Янссон милі і добрі створіння.

Перша повість Туве Янссон «Мумі-троль і Комета» була написана у 1948 році, а за якийсь час з'явилася ціла серія казок про мумі-тролів — загалом Янссон написала вісім повістей про мумі-тролів, один збірник оповідань «Невидима дитина» та чотири книжки в картинках. Сама письменниця, розповідаючи про початок свого творчого шляху, говорила, що вибрала як казкового персонажа ту маленьку злостиву фігурку, яку вона малювала замість підпису на своїх карикатурах. Він завжди був сердитий, але з часом став дружелюбнішим, обріс родиною та друзями.

Майже все своє життя Туве Янссон прожила у Гельсінкі, за винятком того часу, коли навчалась у художніх школах чи подорожувала. У фінському місті Турку відкрили Мумі-музей, присвячений літературним героям Туве Янссон.

В багатьох країнах світу книги про мумі-тролів екранізовані, а їхні герої є дуже популярними анімаційними персонажами.

КАПЕЛЮХ ЧАРІВНИКА

Повість

(Фрагмент)

Одного сірого ранку у Долині мумі-тролів випав перший сніг. Він стелився м'яко і тихо, й за кілька годин усе стало білим.

Мумі-троль стояв на сходах ґанку, дивився, як Долина загортається у білу ковдру, й думав собі: «Сьогодні увечері ми вкладемося спати». (Усі мумі-тролі десь у листопаді поринають у довгий зимовий сон. І це, власне кажучи, дуже мудре рішення для тих, хто не любить холоду й темряви). Мумі-троль зачинив двері й тихенько підійшов до Мами:

— Випав сніг.

— Знаю, — відказала Мама. — Я уже всім постелила найтепліші ковдри. Тебе й Чмиха покладемо в горішній кімнаті західного крила будинку.

— Ой ні, Чмих страшенно хропе! — запротестував Мумі-троль. — Можна, я спатиму з Нюхмумриком?

— Як хочеш, — не перечила Мама. — А Чмих ляже у східному крилі.

Родина мумі-тролів, усі їхні друзі та знайомі надзвичайно ретельно готувалися до довгої зими. Мама Мумі-троля накрила обід на ґанку, але до горняток поклала лише ялинову глицю. (Дуже важливо наїстися ялинової глиці перед тим, як лягати спати на три місяці). Пообідавши (хай і не дуже смачно), усі чемніше, аніж звичайно, побажали один одному «на добраніч». Мама усім звеліла почистити зуби. Потім Тато Мумі-троля обійшов будинок, позачиняв усі двері та віконниці, а люстру під стелею обгорнув сіткою від комарів, щоб вона не припорошилася.

Кожен ліг до свого ліжечка, вимостивши собі затишне кубельце, накрився ковдрою по самі вуха і став думати про щось приємне.

Мумі-троль скрушно зітхнув:

— Скільки часу марнуємо...

— Зовсім ні! — заперечив Нюхмумрик. — Нам сняться сни. А коли прокинемося, настане весна!

— Угу, — промуркотів Мумі-троль, — він уже поринав у м'яку сутінь дивовижних снів.

Розділ перший,

у якому йдеться про те, як Мумі-троль, Нюхмумрик та Чмих знайшли капелюх Чарівника, як несподівано з'явилося п'ять маленьких хмаринок і як Гемуль вигадав для себе нове захоплення

Одного чудового ранку, десь годині о четвертій, над Долиною мумі-тролів пролетіла перша зозуля. Вона сіла на блакитному даху будиночка мумі-тролів і прокувала вісім разів, щоправда, трохи хрипкувато, бо ж була ще дуже рання весна.

А потім полетіла далі на схід.

Мумі-троль прокинувся і довго лежав, дивлячись у стелю, — невтямки йому було, де він. Він проспав сто днів і сто ночей, сни все ще увивалися довкола нього, силкуючись знову загорнути в дрімоту. Однак, повернувшись на інший бік, аби зручно вмести-ся і додрімати, Мумі-троль враз побачив таке, що сон миттю розві-явся: ліжко Нюхмумрика стояло порожнє.

Мумі-троль звівся на постелі.

О, Нюхмумрикового капелюха також не виявилось на місці.

— Ото вже трам-тарарам! — буркнув сам до себе Мумі-троль.

Він підійшов до відчиненого вікна і визирнув надвір. Нюхмум-рик скористався мотузкою драбиною. Мумі-троль перехилився через підвіконня і, обережно перебираючи коротенькими ніжками, поліз униз. На вогкій землі виразно виднілися Нюхмумрикові сліди. Вони кривуляли то в один, то в інший бік, і було дуже важко ступати по них слід у слід. Інколи сліди робили великий стрибок убік або перехрещувалися. «Напевно, аж нетямиться від щастя, — розмірковував Мумі-троль. — Ось тут він беркицьнувся через голову — видно й неозброєним оком!»

Раптом Мумі-троль підвів голову і прислухався. Ген удалині Нюхмумрик вигравав на губній гармонії свою найвеселішу пісеньку «В усіх звірят кокарди на хвостах». Мумі-троль побіг простісінько на звуки мелодії.

Унизу, біля річки, Мумі-троль угледів Нюхмумрика, який, нап'явши на самі вуха свій старий капелюх, сидів на поруччі міст-ка й баламкав ногами над водою.

— Здоров! — гукнув Мумі-троль і сів поряд.

— Здоров! — відгукнувся Нюхмумрик, не уриваючи гри.

Сонце саме піднялося над верхівками дерев і засяяло їм у вічі. Друзі мружилися до теплих променів, баламкали ніжками над стрім-кою іскристою течією ріки, і на душі у них було радісно й затишно.

Водами цієї річки вони не раз уже раніше пускалися в мандри на пошуки неймовірних пригод. Під час кожної подорожі знаходили нових друзів і приводили їх додому, в Долину мумі-тролів. Тато і Мама Мумі-троля прихильно ставилися до нових знайомств, лише доставляли кожного разу ліжечка та доточували обідній стіл. Отак будиночок мумі-тролів став схожим на мурашник, де кожен робив усе, що йому заманеться, і ніхто не клопотався за-втрашнім днем. Звичайно, там іноді відбувалися неймовірні і навіть страшні речі, зате ніхто й ніколи не нудився (а це, погодьтеся, має свої переваги).

Догравши до кінця останню строфу свого весняного гімну, Нюхмумрик заховав гармонію до кишені.

— Чмих уже прокинувся? — поцікавився він.

— Мабуть, ще ні, — відповів Мумі-троль. — Він завжди спить на тиждень довше, ніж усі.

— Час його розбудити, — рішуче мовив Нюхмумрик, зістрибуючи з поруччя містка. — Треба утнути щось надзвичайне, бо нині буде дуже гарний день.

Ставши під вікном мансарди у східному крилі, вони почали свистіти, закладаючи до рота лапу, за своєю потаємною системою умовних сигналів: три звичайні посвисти й один довгий (що означало: є справа!). Чмих перестав хропти, але в кімнатці ніхто не ворухнувся.

— Ще раз! — скомандував Нюхмумрик.

І вони засвистіли з подвійною силою.

Тієї ж миті вікно з тріском розчахнулося.

— Я сплю! — сердито закричав Чмих.

— Не сердься, ходи до нас! — гукнув Нюхмумрик. — Ми надумали утнути щось надзвичайне!

Чмих умить розгладив свої зім'яті від сну вухка і зліз униз мотузяною драбиною (напевно, варто нагадати, що мотузяні драбини звисали з усіх вікон, бо ходити сходами було так марудно).

Надворі дійсно заповідався гарний день. Навколо роїлася причмелена зі сну розмаїта живність, що попрокидалася після довгої зими: повзики та стрибунці снували туди й сюди, відшукуючи свої давні улюблені місцинки, вивітрювали одяг, вичісували вуса, лагодили домівки і завзято готувалися до нової весни.

Дорогою друзі іноді спинялися подивитися, як повним ходом іде будівництво нового житла, чи прислухатися до сварок (таке до-

силь часто трапляється у перші весняні дні — настрій після пробудження буває не найліпшим).

Де-не-де на вітті дерев гойдалися мавки, розчісуючи своє довге волоссячко, мишенята рили потаємні лази у латках снігу, що поза-лишалися іще з північного боку дерев.

— Веселої весни! — побажав старий поважний Вуж. — Як зимувалося?

— Дякуємо, добре! — відповів Мумі-троль. — Чи гарно спалося дядечкові Вужеві?

— Чудово! Вітання Татові і Мамі!

Отак вони обмінювалися вітаннями майже з кожним, хто стрічався їм дорогою. Але що вище підіймалися вгору, то безлюдніше ставало навкруги, лише інколи траплялися метушливі миші — господині, котрі наводили лад у своїх оселях.

Під ногами хлюпало.

— Бр-р-р, як бридко, — скривився Мумі-троль, високо переставляючи лапки у розталому снігу. — Глибокі сніги можуть зашкодити здоров'ю мумі-тролів. Мама завжди мене застерігала, — додав він і пчихнув.

— Послухай, Мумі-тролю, — озвався Нюхмумрик, — я щось придумав. Ми зійдемо на вершину гори й складемо там кам'яну піраміду на знак того, що підкорили її першими... Що скажеш?

— Чудова думка! — скрикнув Чмих і рвонув, аби випередити інших.

На вершині танцював вільний весняний вітер, а довкруги простягався неозорий блакитний обрій. На заході губилося у далечі море, на сході зникала річка, в'юнячись поміж хребтів Самотніх Гір, на півночі, скільки сягало око, закосичились першою зеленню ліси, а на півдні з димаря будиночка мумі-тролів клубочився дим — Мама Мумі-троля заварювала ранішню каву. Тільки Чмих нічого цього не бачив. Бо на вершечку гори лежав капелюх, високий чорний циліндр.

— Хтось тут побував до нас! — вигукнув Чмих.

Мумі-троль підняв капелюха, розглядаючи його з усіх боків.

— Який гарний, — мовив він. — Може, тобі пасуватиме, Нюхмумрику?

— Ні-ні! — запротестував Нюхмумрик, який понад усе любив свого старого зеленого капелюха. — Він надто новий!

— Можливо, Татові сподобається, — міркував уголос Мумі-троль.

— Візьмемо його з собою, — запропонував Чмих. — Мені вже хочеться додому. Від голоду аж шлунок зводить! А вам?

— Ще й питаєш! — вигукнули водночас Нюхмумрик і Мумі-троль.

Отак друзі знайшли капелюх Чарівника і взяли його з собою додому, навіть не здогадуючись про те, що відтепер Долина мумі-тролів стане місцем чарів та дивовижних подій.

Коли Мумі-троль, Нюхмумрик та Чмих піднялися на ґанок, усі вже поснідали, випили каву і розбрелися хто куди.

Лише Тато Мумі-троля сидів за столом і читав газету.

— Ага, — мовив він, — ви теж прокинулися. Якесь пустопорожня нині газета. Потічок зірвав греблю і знищив мурашник. Усі врятувалися. Перша весняна зозуля перелетіла понад Долиною о четвертій ранку і подалася далі на схід (то, ясна річ, добра ознака, але було би ще ліпше, якби полетіла на захід).

— Поглянь, що ми знайшли! — похвалився Мумі-троль. — Чудового чорного капелюха для тебе...

Мумі-тато прискіпливо оглянув капелюха і приміряв його перед дзеркалом у вітальні. Капелюх був трохи завеликий і налазив на очі, але загалом справляв враження.

— Мамо! — загукав Мумі-троль. — Ходи сюди! Подивись на Тата!

Мама визирнула з кухонних дверей і завмерла на порозі від подиву.

— Пасує мені? — запитав Тато.

— Гарно, — відказала Мама. — Ти у ньому маєш дуже мужній вигляд. Ледь завеликий на тебе, щоправда.

— А так ліпше? — Тато зсунув капелюха на потилицю.

— Гм, незле, але як на мене, без капелюха у тебе значно статечніший вигляд, — мовила Мама.

Тато крутився перед дзеркалом, розглядав себе спереду, і ззаду, і з боків, урешті відставив капелюха на столик.

— Твоя правда, — зітхнув він. — Не одяг красить...

— А краси тобі не займати! — добродушно усміхнулася Мама. — Їжте більше яєць, дітоньки! Ви ж цілу зиму протрималися на самій лише глищі! — і знову зникла у кухні.

— Що з ним робити? — замислився Чмих. — Такий гарний капелюх...

— Буде нам замість кошика для сміття, — вирішив Тато Мумі-троля і з тими словами подався на другий поверх писати свої Мемуари (велику книгу, в якій розповідається про бурхливу юність Мумі-тата).

Нюхмумрик примостив капелюха на підлозі між столиком та кухонними дверима.

— Маєте нову річ, — він поблажливо усміхнувся (бо ж Нюхмумрикові не властиво обростати маєтками; йому достатньо старого костюма, що дістався йому ще при народженні (коли і де народився Нюхмумрик, нікому не відомо), а єдиною власністю, яку він дуже цінує, є губна гармонія).

— Після сніданку поглянемо, що поробляють Хропусі, — запропонував Мумі-троль.

Та перш ніж зійти у сад, він викинув яечну шкаралупу до нового кошика для сміття, бо був (інколи) охайним Мумі-тролем.

Вітальня спорожня.

У кутку між столиком та кухонними дверима стояв капелюх Чарівника з яечною шкаралупою на дні. І враз сталося щось дивовижне. Яечна шкаралупа почала перемінюватися на очах. Справа в тому, що речі, які досить довго лежали у капелюсі, міняли свою форму — на яку саме, передбачити неможливо.

Ціле щастя, що капелюх не пасував Татові Мумі-троля, бо лише Ангелові-Хоронителеві усіх крихітних звірят відомо, що би з ним сталося. Тато ж відбувся лише незначним головним болем (який, до речі, минув десь після обіду).

Яечна шкаралупа тривалий час пролежала у капелюсі й поволі стала набувати іншої форми. Вона зберегла своє біле забарвлення, однак збільшувалася в об'ємі, росла, росла, ставала м'якою та пухнастою, а за хвилю виповнила увесь капелюх. Урешті п'ять

маленьких кругленьких хмаринок відірвалися від його крисів і попливли на ґанок; злегка підстрибуючи на сходах, вони зависли у повітрі над самою землею. У капелюсі нічого не залишилося.

— Ото вже трам-тарарам! — стетерів від несподіванки Мумі-троль.

— Дім горить? — занепокоївся Хропусь.

Хмаринки непорушно завмерли перед ними, наче чогось чекали. Хропся сторожко простягнула лапку і торкнулася найближчої хмарки.

— Наче з вати, — мовила здивовано.

Інші теж підступилися ближче, щоб помацати хмарки на дотик.

— Схожі на подушечки, — мовив Чмих.

Нюхмумрик легенько штовхнув одну з хмаринок.

Вона ледь відпливла убік і знову завмерла.

— Чий вони? — поцікавився Чмих. — І звідки взялися на ґанку?

Мумі-троль похитав головою.

— Я ще такого в житті не бачив, — мовив він. — Може, покликати Маму?

— Ні-ні, — вихопилося в Хропсі. — Ми самі все з'ясуємо, — і з тими словами притягнула одну хмарку до землі й погладила її лапкою. — Яка м'якенька! — а вже за мить осідлала хмаринку, гойдаючись на ній угору та вниз.

— І я так хочу! — заволав Чмих, хапаючи іншу хмаринку. — Гей-гоп!

Тільки-но він промовив «гей-гоп», як хмарка здійнялася вище й описала невеличке вишукане коло над землею.

— Ото вже трам-тарарам! — знову не стримався Мумі-троль. — Вона рухається!

Тепер усі, горланячи «Гей! Гей-гоп!», кинулися сідлати хмаринки. Хмарки, немов великі слухняні зайчики, злетіли в повітря, шугаючи то вгору, то вниз.

Хропусеві першому спало на думку, що ними можна кермувати. Легкий потиск лапки — і хмарка повертає убік. Двома лапами водночас — летить на повних парах уперед. Ледь поколисати нею — хмаринка легко здіймається вгору.

Розвага їм страшенно сподобалася.

Вони навіть наважилися злетіти понад верхівками дерев та дахом будиночка. Мумі-троль підплив на своїй хмаринці до вікна Мумі-тата і випалив:

— Кукуріку!

(Він був у такому захопленні, що нічого вдалішого утнути не зміг).

У Тата від здивування аж ручка випала з лапи, він притьмом кинувся до вікна.

— Клянуся своїм хвостом! Клянуся своїм хвостом! — ото й усе, на що він спромігся.

— Ця подія стане чудовим розділом у твоїх мемуарах, — сказав Мумі-троль і скерував хмаринку до вікна кухні, гукаючи Маму.

Мама саме готувала запіканку, і їй було не до дитячих пустощів.

— Що це ти знову вигадав, любий Мумі-тролю? — мовила вона. — Обережно, не впади!

У саду Хропусь і Нюхмумрик захопилися новою забавою. Вони спрямовували свої хмаринки назустріч один одному і на повному лету зіштовхувалися. Хто впав першим, той програв.

— Ось я тобі зараз покажу! — репетував Нюхмумрик, стискаючи обома ногами боки хмаринки. — Уперед!

Але спритник Хропусь вивернувся і підступно напав знизу. Хмаринка Нюхмумрика беркицьнулася, а він сам упав головою в городець, аж капелюх зсунувся йому на носа.

— Третій раунд! — скомандував Чмих, який взяв на себе роль судді у грі й літав понад рештою гравців. — Два — один на користь Хропуся! Готуйсь! Увага! Старт!

— Може, політаємо удвох? — запропонував Мумі-троль Хропсі.

— Радю! — погодилася Хропся, підпливаючи на хмарці до нього. — Куди полетимо?

— Пошукаймо Гемуля. Ото він здивується!

Вони зробили коло над садом, але на жодному зі звичних місць Гемуля не знайшли.

— Він ніколи не відходить далеко від дому, — мовила Хропся. — Востаннє я його бачила за сортуванням марок.

— Це було пів року тому, — нагадав Мумі-троль.

— А й справді, — спохопилася Хропся. — Ми ж проспали всю зиму.

— Добре тобі спалося? — поцікавився Мумі-троль.

Хропся кокетливо злетіла понад верхівкою дерева і, перш ніж відповісти, на хвилюку замислилася:

— Мені наснився жахливий сон! Якийсь бридкий тип у високому чорному капелюсі недобре шкірився до мене...

— Дивно, — сказав Мумі-троль. — І мені таке наснилося. Він мав білі рукавички?

— Так, так, — закивала головою Хропся.

Якийсь час вони мовчки розмірковували над дивними сновидіннями, поволі пропливаючи лісом.

Раптом обоє угледіли Гемуля, котрий понуро брів, закривши лапи за спину і похнюпивши носа.

Мумі-троль із Хропсею крадькома підлетіли до нього з обох боків і водночас зарепетували:

— Доброго ранку!

— Тьху! — розсердився Гемуль. — Як ви мене налякали! Не смійте налітати на мене зненацька! Мало серце не вистрибнуло з грудей!

— Ой, вибач! — перепросила Хропся. — Поглянь, кого ми осідляли!

— Диво та й годі! — мовив Гемуль. — Але я звик до ваших дивовиж, і вже ніщо мене не здивує. До того ж, зараз мені невесело на душі...

— Чому? — співчутливо запитала Хропся. — Подивись навколо — який розкішний день!

Гемуль скрушно похитав головою:

— Вам не збагнути...

— Ми спробуємо, — запевнив його Мумі-троль. — Знову загубив цінну марку?

— Та ні, — зітхнув Гемуль. — Навпаки, усі марки на місці, жодна не пропала. Я маю найповніше зібрання поштових марок у світі.

— Ось бачиш! — підбадьорив друга Мумі-троль.

— Я знав, що ви мене не зрозумієте, — вперто торочив Гемуль.

Мумі-троль із Хропсею стурбовано презирнулися. Вони трохи пригальмували свої хмаринки і трималися позад Гемуля з поваги до його смутку. Гемуль почалапавав далі, а Мумі-троль і Хропся не напосідали на нього, чекали, доки він сам розповість, що у нього лежить на серці.

— Овва! Усе намарно! — скрикнув урешті Гемуль, а за хвилю додав: — Жодного сенсу! Можете віддати мої марки на макулатуру!

— Не кажи такого! — схвилювалася Хропся. — Твоя колекція марок найгарніша у світі!

— Власне! — з відчаєм у голосі вигукнув Гемуль. — Вона довершена! Не існує жодної марки, яка б не увійшла до моєї колекції! Жодної! Що мені тепер робити?

— Здається, я починаю розуміти, в чому справа, — озвався по глибокій задумі Мумі-троль. — Ти вже не є колекціонером, а лише власником своїх марок, а це не так цікаво...

— Отож-бо й воно, — пригнічено підтвердив Гемуль, обличчя його спохмурніло від смутку. — Зовсім нецікаво!

— Любий Гемулю, — озвалася Хропся, лагідно погладивши його по лапці. — А що як започаткувати цілком нову колекцію, збирати щось таке, чого ти ще ніколи не збирав?

— Непоганий помисел! — згодився Гемуль, однак обличчя у нього все ще не розпогодилося, бо ж не годиться одразу веселіти після такого глибокого смутку.

— Скажімо, метеликів... — запропонував Мумі-троль.

— У жодному разі! — ще більше насупився Гемуль. — Метеликів колекціонує мій двоюрідний брат. А я його й на дух не терплю!

— Що скажеш про кінозірок? — запропонувала Хропся.

Гемуль лише зневажливо пирхнув.

— Коштовності? — з надією в голосі продовжувала перелік Хропся. — Їх можна колекціонувати вічно!

— Пхе! — тільки й мовив Гемуль.

— Тоді я й справді не знаю, що придумати... — розвела лапками Хропся.

— Не хвилюйся, — потішив Гемуля Мумі-троль. — Щось тобі підшукаємо. Як не ми, то Мама напевно! До речі, Ондатра не бачив?

— Напевно, ще спить, — з жалем у голосі відповів Гемуль. — Він казав, що не варто прокидатися так рано, і, мабуть, мав рацію.

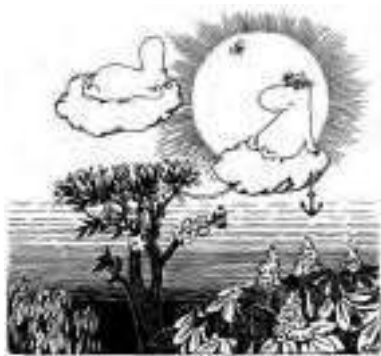
З тими словами Гемуль побрів далі лісом на самоті зі своїми думками.

Мумі-троль і Хропся піднялися над верхівками дерев і гойдалися на хмаринках у сонячному промінні, розмірковуючи, яку б колекцію запропонувати Гемулеві.

— Слимаки? — мовила Хропся.

— А може, гудзики до штанів? — докинув і собі Мумі-троль.

Теплінь розморила їх. Думати стало несила. Вони перевернулися на спинки і задивилися в небесну блакить, де виспівували жайворонки. Раптом обоє помітили першого метелика. Кожному

відомо: якщо перший побачений навесні метелик жовтий, то літо буде веселе, якщо білий, то сподіватися треба просто спокійного літа (про чорних та брунатних метеликів ліпше й не згадувати — надто сумна тема).

Метелик був золотистий.

— Що це може означати? — чудувався Мумі-троль. — Мені ще ніколи не доводилося бачити золотистих метеликів...

— Золота барва гарніша за жовту. Ось побачиш, усе буде гаразд! — запевнила його Хропся.

Повернувшись додому на обід, Мумі-троль і Хропся застали Гемуля на сходах ганку. Той аж променився від щастя.

— Обрав? А що саме? — запитав Мумі-троль.

— Рослини! — нетямився від утіхи Гемуль. — Займуся ботанікою! Чмих підказав мені таку думку! Зберу найгарніший у світі гербарій! — і Гемуль розгорнув поділ своєї сукні¹, показуючи друзям свою першу знахідку. Серед грудок землі та торішнього листя лежало тендітне стебельце гусячої цибульки.

— *Gagea lutea*, — гордо проголосив Гемуль. — Номер перший у колекції. Довершений екземпляр.

Гемуль попростував до їдальні і вигорнув усе з подолу на обідній стіл.

— Переберися, будь ласка, у куток, — попросила Мама. — Тут стоятиме зупа. Усі зійшлися? А Ондатр ще спить?

— Як бурмило в барлогу, — пирхнув Чмих.

— Гарний видався день? — запитала Мама, розливаючи зупу по тарілках.

— Розкішний! — дружно відповіла вся родина.

Наступного ранку Мумі-троль подався до дровітні, аби випустити хмаринки, але вони зникли — всі до одної. Нікому й на думку не спало, що хмарки можуть мати щось спільного з яечними шкаралупками, які тепер знову спокійнісінько лежали собі на дні чарівного капелюха.

*Переклала зі шведської Наталя Іваничук
Ілюстрації Туве Янссон*

¹ Гемуль завжди ходив у сукні, яку він успадкував від своєї тітки по матері. Маю таку підозру, що всі гемулі носять сукні. Дивно, але так воно є (прим. авторки).

Довідка

Наталя Іваничук — знана сучасна українська перекладачка з норвезької, німецької та шведської мов. Окрім цілого ряду перекладених нею «дорослих» творів, є у її творчому доробку і переклади, адресовані дітям та юнацтву, зокрема «Країна Мумі-тролів» Туве Янссон і «Казки» Захаріаса Топеліуса.

Словникова робота

Академічний тлумачний словник української мови дає таке визначення слова **«троль»**: у скандинавській міфології надприродна істота, зазвичай ворожа людям (найчастіше — велетень). Чи можна застосувати це визначення до «мумі-тролів» Туве Янссон? Поясніть свою думку.

Засвоюємо прочитане

1. Назвіть персонажів, що діють у першому розділі. Якими рисами характеру вони наділені?
2. Розкажіть про стосунки в родині мумі-тролів.
3. Хто такий Нюхмумрик?
4. Що знайшли мумі-тролі на вершині гори під час своєї першої прогулянки після сплячки?
5. Як мумі-тролі вирішили використати капелюх Чарівника?
6. Яке перше диво створив капелюх? Як ним скористалися в родині мумі-тролів?
7. Які предмети і на що перетворював капелюх Чарівника?

Міркуємо над прочитаним

1. Чим різняться мумі-тролі Туве Янссон від тролів зі скандинавських народних казок?
2. Який казковий герой вам сподобався найбільше і чим?

Працюємо творчо

1. Дайте коротку характеристику кожному герою за таким планом:
 1. Зовнішній вигляд.
 2. Риси характеру.
 3. Його вчинки.
2. Намалюйте одну-дві власні ілюстрації до твору.

Підсумовуючи навчальний рік

1. З якими зарубіжними письменниками і письменницями ви познайомилися у п'ятому класі? Назвіть їхні прізвища і художні твори. Порівняйте їх за темою й основною думкою з вивченими творами української літератури.
2. Які твори зарубіжної літератури вам найбільше запам'яталися і чим саме?
3. Назвіть прізвище автора / авторки (якщо він / вона відомий / відома) і назву твору кожного з поданих нижче уривків.
 - а) «Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:
— Ох, обтрус мене! Яблука мої давно вже достигли.
Дівчина струснула яблуню, і яблука градом посипались на землю. Вона трусила доти, поки жодного яблука не лишилося на дереві. Тоді згорнула яблука на купу і пішла далі»;
 - б) «Мандрівники, повернувшись додому, розповідали про нього, а вчені писали багато книжок про місто, палац і сад — й про солов'я вони теж не забували: його вони ставили найвище, а ті, які вміли писати вірші, складали найчудовіші вірші про солов'я в лісі над глибоким морем»;
 - в) «Кожен член ватаги мав свою характерну рису. Одного красивого білого вовка мексиканці звали Бланкою. Гадали, Бланка — самиця, подруга Лобо. Інший вовк, рудої масті, відзначався нечуваною спритністю. Ходили чутки, буцім він легко наздоганяв прудкого антилопу»;
 - г) «Том з'явився перед тіткою Поллі, що сиділа біля відчиненого вікна в затишній кімнаті у глибині будинку, яка правила водночас за спальню, вітальню, їдальню і кабінет. Лагідне літнє повітря, миротворна тиша, пахощі квітів та заколисливе гудіння бджіл справили на неї належний вплив, і вона куняла над своїм плетінням, бо не мала іншого товариства, крім кота, але й він спав у неї на колінах»;
 - г) «...Коли дивиться — перед ним височезний кущ папороті, товстий, як дуб. А на одному листку внизу світиться квітка — п'ять золотих пелюстків і посередині око. Крутиться те око, як млинове коло, й сміється...»;
 - д) «Дорогою друзі іноді спинялися подивитися, як повним ходом іде будівництво нового житла, чи прислухатися до сварок (таке досить часто трапляється у перші весняні дні — настрій після пробудження буває не найліпшим)...

4. Назвіть імена героїв та героїнь, яким належать подані висловлювання, і пригадайте, за яких ситуацій вони були сказані:
- а) «— Друзі мої, — сказав я їм. — Чи звернули ви увагу на ті великі дерева, що ростуть на березі? Давайте ми з них поробимо плоти, які залишимо поки на березі, а вночі спробуємо втекти від людожера»;
 - б) «— А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, а якщо добре впораєшся з хатньою роботою, то й тобі добре буде. Найкраще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибивай подушки...»;
 - в) «— О, ти, небесна маленька пташко! Я добре знаю тебе! Тебе я вигнав зі своєї держави, а ти своїм співом відігнала від мого ложа злих привидів, одігнала з мого серця навіть Смерть. Як мені винагородити тебе?»;
 - г) «— Гляньте! Он під гарним зеленим каштаном сидить брудна старчиха. Ходімо проженемо її звідти, бо вона така відразлива, що на неї гидко дивитися»;
 - г) «— Старий невгамовний свавільнику! Герою незліченних спустошливих набігів! — сказав я, звертаючись до нього. — За хвилину ти станеш купою мертвечини. Так буде справедливо!»;
 - д) «— А знаєш, Геку, те, що я багатий, не завадить мені стати розбійником»;
5. Хто з героїв і героїнь народних та літературних казок вам найбільше запам'яталися і чим саме? Які схожі риси характеру ви б хотіли виховати у собі?
6. Пригадайте, які художні фільми, вистави чи мультфільми за вивченими творами вам доводилось бачити.
7. У яких творах світової літератури головним «героєм» виступає природа? Порівняйте їх із вивченими творами української літератури. Що спільного у них ви помітили?

Використана література:

1. Фарбований шакал. У кн.: Панчатантра. Шукасаптаті. — К.: Дніпро, 1988. — 384 с.
2. Пані Метелиця. У кн.: Грімм Я., Грімм В.К. Казки. — К.: Школа, 2002. — 192 с.
3. Синдбад-мореплавець (третя подорож) і Цвіт папороті. У кн.: Казки народів світу. — К.: Веселка, 1989. — 448 с.
4. О. Пушкін. Казка про рибака та рибку. — К.: Молодь, 1954. — 32 с.
5. Г. К. Андерсен. Соловей. У кн.: Г. К. Андерсен. Казки. — К.: Молодь, 1955. — 210 с.
6. О. Вайлд. Хлопчик-зірка. У кн.: Оскар Вайльд. Хлопчик-зірка та інші казки. — К.: Знання, 2016. — 207 с.
7. Е. Сетон-Томпсон. Лобо — володар Курумпо. У кн.: Сетон-Томпсон Е. Вінніпезький вовк. — К.: Веселка. 1990. — 280 с.
8. Р. Бернс. Моє серце в верховині. У кн. Лукаш М. Від Боккаччо до Аполлінера: Переклади. — К.: Дніпро, 1990. — 510 с.
9. Дж. Кітс. Про коника та цвіркуна. У кн.: Мисик В. Захід і Схід. — К.: Дніпро, 1990. — 543 с.
10. Лейб Квітко. Жук. У кн.: Тичина П. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Т.5. Книга 2: Переклади. — К.: Наук. думка, 1986. — 632 с.
11. П. Маркіш. Врожай. У кн.: Антологія єврейської поезії. — К.: Дух і Літера, 2011. — 704 с.
12. Марк Твен. Пригоди Тома Соєра. У кн.: Твен Марк. Пригоди Тома Соєра. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2015.
13. Туве Янссон. Капелюх Чарівника. У кн.: Янссон Т. Капелюх Чарівника. — Львів: Видавництво Старого лева, 2008. — 224 с.

Використані ілюстрації:

1. Тарас Шевченко. Свята родина: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev10029.htm>
2. Рембрандт. Добрий Самарянин: <https://www.wikiart.org/uk/rembrandt/dobriy-samarityanin-1638>
3. Василь Гулак. «Наша дума наша пісня...»: <https://www.flickr.com/photos/gorbutovich/14942512249>
4. До казки «Пані Метелиця»: https://en.wikipedia.org/wiki/Frau_Holle#/media/File:Vrouwholle.jpg
5. До казки «Цвіт папороті» (художниця Марія Орловська-Габрусь: <https://jarmila09.wordpress.com/2010/04/21/kwiat-paproc/>
6. До казки «Про рибака та рибку» (ілюстрації Івана Білібіна та Бориса Зворикіна): https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0_%D1%82%D0%B0_%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%BA%D1%83

7. Фотографія будинку в Оденсе, де народився Г. К. Андерсен: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BD%D1%81_%D0%9A%D1%80%D1%96%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B0%D0%BD_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B5%D0%BD
8. До казки «Хлопчик-зірка» О. Вайлда (художник Джіованні Манна): <http://englishonlineclub.com/pdf/Oscar%20Wilde%20-%20Short%20Stories%20%5BEnglishOnlineClub.com%5D.pdf>
9. До оповідання «Лобо — володар Курумпо» (художник Вільям Ґрілль): <https://classiq.me/the-wolves-of-currumpaw>
10. До вірша «Жук» Лейба Квітко: <https://kid-book-museum.livejournal.com/35314.html?page=1>
11. До вірша «Врожай» П. Маркіша: <https://www.wikiart.org/uk/vinsent-van-gog/pshenichne-pole-iz-snorami-1888>
12. Фотографія пам'ятника Тому Соєру і Гекльберрі Фінну, м. Ганнібал біля р. Міссісіпі: <https://mapio.net/pic/p-47312893/>
13. До «Пригоди Тома Соєра» Марка Твена (автор коміксу Майкл Плуґ): <http://greenmountainbears.pbworks.com/w/file/fetch/80110658/PapercutzARC-ClassicsIllustrated-TomSawyer.pdf> ; ілюстрації Нормана Рокуєла: <https://www.pinterest.com/monicayasmin/the-adventures-of-tom-sawyer/>
14. До «Капелюх Чарівника» Туве Янссон (ілюстрації авторки): Янссон Т. Капелюх чарівника. — Львів: Видавництво Старого лева, 2008. — 224 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Зарубіжна література — надбання світової культури.	
Оригінальна та перекладна література	6
Книга	7
Оригінальна та перекладна література	8
1. БІБЛІЙНІ ПЕРЕКАЗИ	11
Біблія — духовна скарбниця людства	12
Старий Заповіт.....	13
Створення світу	13
Новий Заповіт	15
Народження Ісуса	15
Притча про доброго самарянина.....	17
2. У СВІТІ КАЗОК	19
Казки народів світу.....	20
Усна народна творчість та її жанри	21
Про народну казку.....	25
Алегорія	27
Фарбований шакал.....	28
Брати Якоб і Вільгельм Ґрімм	31
Пані Метелиця	31
Синдбад-Мореплавець	36
Цвіт папороті	44
Візерунки літературної казки	54
Літературна казка	54
Олександр Сергійович Пушкін	56
Казка про рибака та рибку.....	57
Ганс Крістіан Андерсен.....	64
Соловей.....	65
Оскар Вайлд	76
Хлопчик-зірка	77

3. У СВІТІ ПРИРОДИ	93
Оповідання про природу.....	94
Ернест Сетон-Томпсон.....	95
Лобо — володар Курумпо	96
Пейзаж у літературному творі	105
Тема та ідея твору.....	106
Про оповідання	107
Краса природи в західноєвропейській поезії.....	108
Роберт Бернс.....	108
Мое серце в верховині	109
Джон Кітс.....	110
Про коника та цвіркуна	111
Розмаїття природного життя у віршах єврейських	
поетів з України	112
Єврейські поети з України.....	112
Лейб Квітко.....	114
Жук.....	114
Перець Маркіш	117
Врожай.....	117
Прозова та віршована мова	118
Про епітет.....	119
Про метафору	120
4. У СВІТІ ДИТИНСТВА	121
Яскраві миті дитинства	122
Марк Твен.....	123
Пригоди Тома Соєра	124
Портрет літературного героя.....	177
Бестселери дитячої літератури XX-XXI століть.....	178
Тувє Янссон.....	178
Капелюх Чарівника	179

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГЛОТОВ Олександр Леонідович,
ЩАВУРСЬКИЙ Борис Богданович

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головний редактор *Богдан Будний*
Редакторка *Ганна Осадко*
Обкладинка *Ростислава Крамара*
Комп'ютерна верстка *Зоряни Сидор*
Художній редактор *Ростислав Крамар*
Технічний редактор *Неля Домарецька*

Підписано до друку _____. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура CentSchbook Win95BT. Друк офсетний. Умовн. друк арк. ____.
Умовн. фарбо-відб. _____. Обл.-вид. арк. _____. Тираж _____ пр.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352)52-06-07; 52-05-48

office@bohdan-books.com *www.bohdan-books.com*